

Ξυπνώντας το παρελθόν
αναβίωση ιστορικών οικισμών στη μεσόγειο

Σαχσαμάνογλου Μαρία

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

ερευνητική εργασία διπλώματος

Ξυπνώντας το παρελθόν

αναβίωση ιστορικών οικισμών στη μεσόγειο

Φοιτήτρια:
Σαχσαμάνογλου Μαρία

Επιβλέπουσα καθηγήτρια:
Δούση Μαρία

Σεπτέμβριος 2015, Θεσσαλονίκη

*Ευχαριστώ θερμά την καθηγήτριά μου, Μαρία Δούση,
για την πολύτιμη βοήθεια και καθοδήγησή της σε όλη τη
διάρκεια εκπόνησης αυτής της εργασίας.*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	1
1. Ορισμοί	
1.1 Ορισμός της έννοιας <i>οικισμός, ιστορικός οικισμός, αρχιτεκτονική κληρονομιά και εγκαταλελειμμένος ιστορικός οικισμός</i>	4
1.2 Ορισμός της έννοιας <i>αναβίωση ιστορικού οικισμού και ενσωματωμένη διατήρηση</i>	10
1.3 Ορισμός της έννοιας <i>ανώνυμη αρχιτεκτονική</i>	13
1.4 Οι ιστορικοί οικισμοί σε διεθνή κείμενα.....	15
1.5 Οι ιστορικοί οικισμοί στην ελληνική νομοθεσία.....	20
2. Οργανισμοί και προσωπικότητες της αποκατάστασης	
2.1 Φορείς που ασχολούνται με την προστασία και αναβίωση ιστορικών οικισμών σε διεθνές επίπεδο....	26
2.2 Φορείς που ασχολούνται με την προστασία και αναβίωση ιστορικών οικισμών σε εθνικό επίπεδο.....	28
2.3 Βασικοί εκπρόσωποι στην αποκατάσταση ιστορικών συνόλων.....	30
3. Η διαδικασία της αναβίωσης	
3.1 Τα στάδια της αναβίωσης ενός εγκαταλελειμμένου οικισμού.....	36
3.2 Απώτεροι στόχοι και αναμενόμενα αποτελέσματα.....	41
4. Παραδείγματα αναβίωσης οικισμών σε μεσογειακές χώρες	
4.1 Οι μεσογειακοί οικισμοί.....	44
4.2 Ιταλία	
4.2.1 Colletta di Castelbianco.....	49
4.2.2 Sassi di Matera.....	55
4.3 Ισπανία-Guadix.....	61
4.4 Μαρόκο-Ksar Assa.....	66
4.5 Κύπρος-Λευκωσία (παλιά πόλη).....	71
5. Παραδείγματα αναβίωσης οικισμών στην Ελλάδα	
5.1 Οία.....	78
5.2 Μεστά.....	83
5.3 Βάθεια.....	87
5.4 Νυμφαίο.....	92
5.5 Μονεμβασιά.....	96
Συμπεράσματα.....	103
Βιβλιογραφία.....	105
Πηγές εικόνων.....	113

Εισαγωγή

Η εργασία αυτή επιχειρεί να προσεγγίσει ένα θέμα αρκετά σύνθετο και, ταυτόχρονα, κρίσιμο και επίκαιρο. Οι ιστορικοί οικισμοί, που μέχρι πρόσφατα δεν περιλαμβάνονταν καν στο θεσμικό πλαίσιο προστασίας, ακόμα και σήμερα δεν έχουν γίνει πλήρως αντιληπτοί στη συνείδηση των ανθρώπων ως τμήμα της πολιτιστικής κληρονομιάς και, μάλιστα, ιδιαίτερα σημαντικό. Ακόμα και ο επιστημονικός κλάδος της αποκατάστασης, πολλές φορές, αυτόματα συνδέει την έννοια του *μνημείου* με τα μεμονωμένα κτίσματα, αποκλείοντας *a priori* από αυτή την κατηγορία τους ιστορικούς οικισμούς. Δυστυχώς, αυτό ήταν η αιτία πολλοί από αυτούς, μετά από μεγάλες χρονικές περιόδους εγκατάλειψης, να καταρρεύσουν, οδηγώντας στην οριστική απώλεια σπουδαίων τμημάτων της ιστορίας του ανθρώπου. Τα τελευταία χρόνια, ωστόσο, διαπιστώνεται μια προσπάθεια αντιστροφής αυτού του κλίματος από φορείς και πρόσωπα, που, έχοντας κατανοήσει αυτή τη μοναδική αξία των ιστορικών οικισμών, κινητοποιούνται, ευαισθητοποιώντας παράλληλα και τις τοπικές κοινωνίες, προκειμένου όχι μόνο να τους διαφυλάξουν με κάθε δυνατό μέσον, αλλά και να τους επανεντάξουν στη σύγχρονη ζωή.

Στο 1ο κεφάλαιο, γίνεται μια προσπάθεια να οριστούν κάποιες έννοιες που θα μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε το σύνθετο φαινόμενο ενός οικισμού, τους κανόνες λειτουργίας του, τις ιδιότητες που τον καθιστούν *ιστορικό* και ποια μπορεί να είναι η σχέση του με την πολιτιστική κληρονομιά, αλλά και με τη σύγχρονη ζωή. Στη συνέχεια, θα δούμε πότε και με ποιον τρόπο οι ιστορικοί οικισμοί συμπεριλήφθηκαν ως *μνημεία αξία διατήρησης*, τόσο στα διεθνή κείμενα (χάρτες, διακηρύξεις, συστάσεις, συμβάσεις, έγγραφα) όσο και στην ελληνική νομοθεσία.

Στο 2ο κεφάλαιο, παρουσιάζονται συνοπτικά φορείς- σε διεθνές και εθνικό επίπεδο, αλλά και προσωπικότητες, που ασχολούνται ή ασχολήθηκαν στο παρελθόν με την προστασία και την αναβίωση ιστορικών συνόλων και ποια ήταν η συμβολή τους, τελικά, σε αυτό τον τομέα.

Στη συνέχεια, στο 3ο κεφάλαιο, αναλύεται η ίδια η διαδικασία της αναβίωσης ενός ιστορικού

οικισμού, ποια είναι τα στάδια που τυπικά πρέπει να ακολουθηθούν, ποιοι είναι οι στόχοι που πρέπει να τεθούν και ποια τα αποτελέσματα που θα προκύψουν από μια επιτυχημένη αναβίωση.

Τα κεφάλαια 4 και 5 μας εισάγουν σε υλοποιημένες περιπτώσεις αναβίωσης οικισμών σε χώρες της Μεσογειακής λεκάνης και, κατόπιν, ειδικότερα στην Ελλάδα, παρουσιάζοντας για κάθε περίπτωση τα ιδιαίτερα γνωρίσματα του οικισμού, τις αιτίες εγκατάλειψής του στο παρελθόν, το σχέδιο αναβίωσης που εφαρμόστηκε, τη σημερινή κατάσταση και τις προοπτικές-τάσεις του οικισμού μετά την αναβίωση και, τέλος, επιχειρώντας μια κριτική αποτίμηση του έργου.

Τα παραδείγματα που συμπεριλήφθηκαν απαντούν σε ένα ευρύ φάσμα οικισμών (από άποψη τοποθεσίας, μορφολογίας, πληθυσμιακών δεδομένων, προβλημάτων, δυνατοτήτων κλπ.). Κυρίως, όμως, έγινε μια προσπάθεια να ενσωματωθούν σε αυτή τη μελέτη τόσο επιτυχείς, όσο και ανεπιτυχείς –ή μάλλον λιγότερο επιτυχείς- προσεγγίσεις, πράγμα που μας βοήθησε στην πορεία, να αντλήσουμε κάποια συμπεράσματα σχετικά με το πλαίσιο στο οποίο πρέπει να κινούνται τέτοιες προσπάθειες, με την ελπίδα ότι αυτή η εργασία ίσως αποτελέσει μια ελάχιστη θεωρητική συμβολή στον τομέα της αποκατάστασης ιστορικών συνόλων ή ότι, έστω, θα συμβάλλει κάπως στην αντιστροφή του αρνητικού κλίματος απέναντι σε ένα τόσο εύθραυστο τμήμα της κληρονομιάς μας.

1. Ορισμοί

1.1 Ορισμός της έννοιας οικισμός, ιστορικός οικισμός, αρχιτεκτονική κληρονομιά και εγκαταλελειμμένος ιστορικός οικισμός

Από τις απαρχές της ιστορίας, ο άνθρωπος, ον κοινωνικό από τη φύση του, ένωσε την ανάγκη να δημιουργήσει ανθρώπινες κοινότητες, μέσα από την εγκατάσταση σε τόπους που μπορούσαν να του παρέχουν όλες τις ιδανικές συνθήκες, όχι μόνο για την επιβίωσή του, αλλά και για την ικανοποίηση της κοινωνικότητάς του, αυτής της ζωτικής ανάγκης του, δηλαδή, να συνυπάρχει με άλλους ανθρώπους. Έτσι, δημιούργησε τους πρώτους οικισμούς.

Αν θέλαμε να διατυπώσουμε έναν ορισμό της έννοιας *οικισμός (site/settlement)*, θα μπορούσαμε να πούμε ότι πρόκειται για μια κοινότητα στην οποία ζουν άνθρωποι και η οποία μπορεί να ποικίλλει σε μέγεθος από έναν μικρό αριθμό κατοικιών που αποτελούν ένα σύνολο μέχρι μεγάλα αστικά κέντρα με την περιφέρειά τους. Στην πραγματικότητα, ένας ακριβής ορισμός είναι δύσκολο να διατυπωθεί. Η δυσκολία έγκειται στο γεγονός ότι θα πρέπει να γίνει αναφορά σε πολλά σύνθετα φαινόμενα, αλλά και στην τυπολογική, δομική, ιστορική, γεωγραφική, γεωλογική ποικιλία και στα

διαφορετικά μεγέθη οικισμών που συναντάμε¹.

Οι οικισμοί, λοιπόν, αποτελούν *σύνθετα συστήματα* δομημένου και κενού χώρου, όπου γενιές ανθρώπων μοιράζονται τις ζωές τους, τις φιλοδοξίες και τις εμπειρίες τους στο πέρασμα του χρόνου. Παρόλο που αποτελούνται από σταθερά και μάλλον μόνιμα υλικά στοιχεία (τοπογραφία, δρόμοι, χαράξεις), ζωντανεύουν από το πέρασμα των ανθρώπων μέσα από αυτά. Έτσι, ο *χώρος*, που ως έννοια από μόνη της δεν έχει χαρακτήρα ούτε φυσιογνωμία, με την παρουσία του ανθρώπου μετατρέπεται σε *τόπο*. Τα κτίρια μεταβάλλονται ή

1. Η Α.Ν.Κ.Σ.Α. (Associazione Nazionale Centre Storici-Artistici), ο Εθνικός Οργανισμός Ιστορικών-Καλλιτεχνικών Κέντρων της Ιταλίας, επισημαίνει μια τριπλή ταξινόμηση των ιστορικών κέντρων-οικισμών: 1) ιστορικά κέντρα μεγάλων μητροπολιτικών περιοχών, 2) μικρότερα ιστορικά κέντρα και 3) μικρά εγκαταλελειμμένα ιστορικά κέντρα.

Ο Roberto di Stefano διακρίνει τα ιστορικά κέντρα σε: 1) ανεξάρτητα αρχιτεκτονικά σύνολα, 2) μικρά αστικοποιημένα κέντρα, 3) ιστορικές πόλεις και 4) ιστορικές συνοικίες μεγάλων πόλεων.

Ο Δ. Ορφανουδάκης χρησιμοποιεί την εξής κατηγοριοποίηση: 1) αστικές τοποθεσίες (μνημειακές, αγροτικές, αστικές, ιστορικά κέντρα), 2) ιστορικά σύνολα ή ανεξάρτητα αρχιτεκτονικά σύνολα (φρούρια, μοναστήρια κλπ), 3) μικρά αστικά κέντρα λίγο-πολύ απομονωμένα, 4) ιστορικές πόλεις με ομοιογενή ή μικτό αρχιτεκτονικό χαρακτήρα, 5) ιστορικές συνοικίες μεγάλων πόλεων

Εικ. 1: Jose Antonio Coderch, φωτομοντάζ

Εικ. 2: Casares, Ισπανία

αντικαθίστανται, προκειμένου να προσαρμοστούν στις μεταβαλλόμενες ανάγκες και επιθυμίες των χρηστών τους. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι οικισμοί εξελίσσονται μέσα στο χρόνο, αντανακλώντας τις ευρύτερες αλλαγές των κοινωνιών που ζουν σε αυτούς. Λόγω του ότι είναι, όπως είπαμε, σύνθετα συστήματα, διαμορφώνονται υπό την επίδραση δυνάμεων πολιτικών, πολιτιστικών, κοινωνικών, οικονομικών κλπ. Ένας οικισμός είναι, κατά κάποιο τρόπο, το *αποτύπωμα* στο χώρο της εκάστοτε κοινωνίας και εποχής.

Αυτό που διακρίνει έναν *ιστορικό οικισμό* (*historical site/settlement*) είναι ακριβώς η έννοια της ιστορικότητας, δηλαδή η παρουσία σ' αυτόν της ιστορικής αξίας και η συνέχεια μέσα στο χρόνο (*continuity*), που του προσδίδει αυτή την ιδιαίτερη ταυτότητα. Ένας ιστορικός οικισμός είναι μια επίσημη τοποθεσία, όπου έχουν διασωθεί τμήματα της πολιτικής, στρατιωτικής, πολιτιστικής, κοινωνικής ή της φυσικής ιστορίας. Οι ιστορικοί οικισμοί συνήθως προστατεύονται από το νόμο, ενώ πολλοί έχουν χαρακτηριστεί ως *μνημεία της εθνικής ή της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς* (*national heritage site/ world heritage site*).

Σύμφωνα με τη Διεθνή Σύσταση για την Προστασία και τον Σύγχρονο Ρόλο των Ιστορικών Περιοχών που διατυπώθηκε από την UNESCO το 1976 στο Ναϊρόμπι ορίζεται ότι: «Οι ιστορικές και αρχιτεκτονικές περιοχές

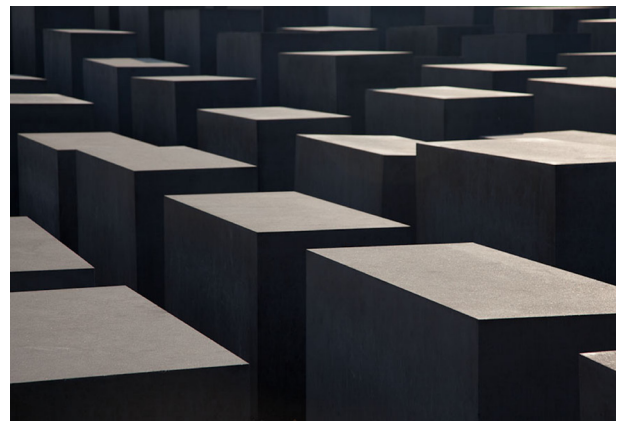

Εικ. 3: Μουσείο Yad Vashem, Ισραήλ

(συμπεριλαμβανομένης της ανώνυμης αρχιτεκτονικής) αφορούν οποιαδήποτε κτιριακά σύνολα, κατασκευές και ανοιχτούς χώρους[...], που συνιστούν ανθρώπινους οικισμούς σε αστικό ή αγροτικό περιβάλλον, η συνοχή και η αξία των οποίων είναι αναγνωρισμένη από αρχαιολογική, αρχιτεκτονική, προϊστορική, ιστορική, αισθητική ή κοινωνικο-πολιτιστική άποψη». Επιπλέον, «κάθε ιστορική περιοχή και το περιβάλλον της θα πρέπει να θεωρούνται ως συνεκτικό σύνολο» που περιλαμβάνει «ανθρώπινες δραστηριότητες, καθώς επίσης και τα κτίρια, τη χωρική οργάνωση και το περιβάλλον».

Οι ιστορικοί οικισμοί, εκτός από φορείς ιστορικών, αρχαιολογικών, καλλιτεχνικών, επιστημονικών, κοινωνικών ή τεχνικών αξιών, είναι κυρίως φορείς *συλλογικής μνήμης*. Η συλλογική μνήμη, όπως και η μνήμη του ατόμου, είναι καθοριστική για την εξέλιξη της κοινωνίας. Είναι αυτή που προσδιορίζει το παρελθόν μας, καθορίζει το παρόν μας και προδιαγράφει το μέλλον μας. Είναι η ουσία της ύπαρξής μας.

Ο Aldo Rossi, γράφοντας για τον εκσυγχρονισμό των ευρωπαϊκών πόλεων μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στο βιβλίο του *The Architecture of the City*, υποστηρίζει πως «η πόλη θυμάται μέσω των κτιρίων της». Επομένως, η συντήρηση των ιστορικών κτιρίων είναι ανάλογη με τη συντήρηση της μνήμης στο ανθρώπινο μυαλό. Η ταυτότητα σχετίζεται με το σύνολο όλων των σημείων

Εικ. 4: Μνημείο Ολοκαυτώματος, Βερολίνο

της πόλης και, αν η «ανάπτυξη» και ο «εκσυγχρονισμός» συμπαρασύρει τα κτίρια, τότε η απώλεια της μνήμης και η κρίση ταυτότητας είναι αναπόφευκτη. Η πόλη χάνει τον χαρακτήρα της, τα σημεία αναφοράς της και δε μπορεί πλέον να υφίσταται ως οδηγός και βάση για τους κατοίκους της.

Τίθεται, εδώ, το ζήτημα της διάσωσης της συλλογικής μνήμης και της παράδοσης, της διατήρησης και ανάδειξης των αξιών του παρελθόντος. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μέσω της προστασίας και διατήρησης όλων των στοιχείων που φέρουν αυτές τις αξίες, είτε είναι μνημεία είτε οικισμοί, και συνιστούν αυτό που αποκαλούμε *πολιτιστική κληρονομιά* ή ειδικότερα *αρχιτεκτονική κληρονομιά*. Ουσιαστικά, με τον όρο *αρχιτεκτονική κληρονομιά* «εννοούμε την αναντικατάστατη εκείνη κληρονομιά που μεταδόθηκε μέσα από τις προηγούμενες γενιές και που έχει αποτυπώσει τους τρόπους ζωής και οικειοποίησης του χώρου»².

Ο όρος αυτός έχει βαρύνουσα σημασία στη Διακήρυξη του Άμστερνταμ, στο Συνέδριο για την Ευρωπαϊκή Αρχιτεκτονική Κληρονομιά το 1975. Πιο συγκεκριμένα, στο κείμενο αυτό αναφέρεται ότι «η ανεπανάληπτη αρχιτεκτονική της Ευρώπης είναι κοινή κληρονομιά όλων των λαών της» καθώς και «... αναπόσπαστο μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς ολόκληρου του κόσμου». Επιπλέον, «εκτός από την ανεκτίμητη πολιτιστική αξία της, βοηθάει τους λαούς της Ευρώπης να συνειδητοποιήσουν την κοινή τους ιστορία και την κοινή τους μοίρα. Γι' αυτό, η διατήρησή της είναι θέμα ζωτικής σημασίας». Εφόσον ανήκει σε όλους τους λαούς της Ευρώπης, όλα τα κράτη είναι υπεύθυνα για την προστασία της, ενώ έμφαση δίνεται στην ενημέρωση και ευαισθητοποίηση του κοινωνικού συνόλου και ιδιαίτερα των νέων. Όσον αφορά τα σύγχρονα κτίρια, θα είναι η μελλοντική κληρονομιά των επόμενων γενεών, συνεπώς οφείλουν να είναι υψηλής ποιότητας. Τέλος, αναφέρεται πως «Η εξασφάλιση της ιστορικής συνέχειας του περιβάλλοντος είναι απαραίτητη, αν θέλουμε να διατηρήσουμε ή να δημιουργήσουμε χώρους που θα βοηθήσουν τα άτομα

να γνωρίσουν τον εαυτό τους και να αισθάνονται ασφαλή παρά τις απότομες κοινωνικές αλλαγές.»

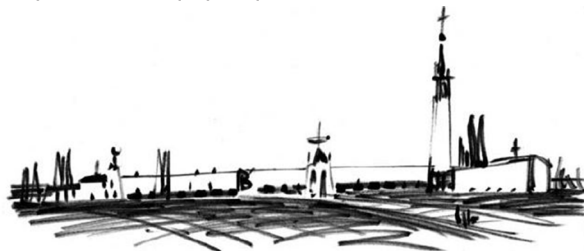
Στη Σύμβαση για την Προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της Ευρώπης, που διατυπώθηκε στη Γρανάδα το 1985, ορίζεται ότι η έκφραση *αρχιτεκτονική κληρονομιά* περιλαμβάνει:

«1) τα μνημεία: κάθε κατασκευή ιδιαίτερα σημαντική λόγω του ιστορικού, αρχαιολογικού, καλλιτεχνικού, επιστημονικού, κοινωνικού ή τεχνικού της ενδιαφέροντος, συμπεριλαμβανομένων των εγκαταστάσεων ή διακοσμητικών στοιχείων που αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα τους

2) τα αρχιτεκτονικά σύνολα: ομοιογενή σύνολα αστικών ή αγροτικών κατασκευών σημαντικά λόγω του ιστορικού, αρχαιολογικού, καλλιτεχνικού, επιστημονικού, κοινωνικού ή τεχνικού τους ενδιαφέροντος, τα οποία βρίσκονται σε τέτοια συνάφεια μεταξύ τους, ώστε να σχηματίζουν ενότητες που να μπορούν να οριοθετηθούν τοπογραφικά και

3) τους τόπους: σύνθετα έργα του ανθρώπου και της φύσης, εν μέρει κτισμένα, τα οποία αποτελούν εκτάσεις τόσο χαρακτηριστικές και ομοιογενείς, ώστε να μπορούν να οριοθετηθούν τοπογραφικά και τα οποία είναι σημαντικά λόγω του ιστορικού, αρχαιολογικού, καλλιτεχνικού, επιστημονικού, κοινωνικού και τεχνικού τους ενδιαφέροντος.»

Ομοίως, στη Σύμβαση για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς του 1972, στη γενική Συνέλευση της UNESCO στο Παρίσι, αυτή η «παγκόσμια αξία κληρονομιά», όσον αφορά το ανθρωπογενές, πολιτιστικό σκέλος της, ορίστηκε σε: 1) μνημεία, 2) σύνολα οικοδομημάτων και 3) τοπία, δηλαδή έργα του ανθρώπου ή συνδυασμός έργων του ανθρώπου και της φύσης.

Εικ. 5: Alejandro De La Sota-Σεβίλλη

2. Αποκατάσταση- Επανάχρηση Ιστορικών Κτιρίων και Συνόλων. Μεθοδολογία-Εφαρμογές, σελ. 3

Εικ. 6: Κ. Δοξιάδης, Απολλώνιο

Ξαναγυρνώντας τώρα στους οικισμούς, αναφέραμε παραπάνω ότι ζωντανεύουν από το πέρασμα των ανθρώπων μέσα από τα στοιχεία που τους απαρτίζουν. Η ανθρώπινη παρουσία είναι εκείνη που κρατάει τον οικισμό ζωντανό και, κυρίως, τον προστατεύει από τις συνέπειες της εγκατάλειψης. *Εγκαταλειμμένος ιστορικός οικισμός* είναι εκείνος που, ενώ σε παλιότερη εποχή διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην πολιτική, πολιτιστική ή οικονομική ζωή μιας ευρύτερης περιοχής και, συνεπώς, έχει- μεγαλύτερη ή μικρότερη- ιστορική αξία, σήμερα είναι σοβαρά υποβαθμισμένος. Η υποβάθμιση αυτή, που αφορά κατά κύριο λόγο το δομημένο περιβάλλον, φαίνεται να βρίσκει την προέλευσή της στη δημογραφική έξοδο³.

Το φαινόμενο της εγκατάλειψης πλήττει κυρίως τρεις κατηγορίες οικιστικών συνόλων:

_οικισμούς σε ορεινές, δύσβατες περιοχές, που χαρακτηρίζονται από δυσκολίες στην επικοινωνία και ιδιαίτερα μεγάλες αποστάσεις (γεωμορφολογικά αίτια)

_οικισμούς όπου παρατηρούνται έντονα φαινόμενα πολιτιστικής, οικονομικής ή κοινωνικής περιθωριοποίησης, ιδίως αυτούς όπου υπήρξε σημαντική μείωση του μόνιμου πληθυσμού τους την τελευταία δεκαετία (κοινωνικά αίτια)

_οικισμούς που επλήγησαν από κάποια φυσική καταστροφή ή περίπτωση έκτακτης ανάγκης (σεισμό, πλημμύρα, κατολίσθηση, πυρκαγιά, πολεμική σύρραξη) οπότε και μιλάμε περισσότερο για *εκκένωση* παρά για *εγκατάλειψη*.

Συχνά, τα κτίσματα ενός εγκαταλειμμένου οικισμού (ghost town) είναι ακόμα προσβάσιμα, προσελκύοντας τουριστικό ενδιαφέρον και, παράλληλα, κινητοποιώντας πρωτοβουλίες, είτε οργανωμένες είτε αποσπασματικές, για την αποκατάσταση και επανάχρησή τους.

3. Σύμφωνα με την INE (Instituto Nacional de Estadística), Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ισπανίας, *εγκαταλειμμένος πυρήνας* θεωρείται ένα σύνολο τουλάχιστον 10 ακατοίκητων σπιτιών.

Εικ. 7: Busana Vecchia, Ιταλία

1.2 Ορισμός της έννοιας αναβίωση ιστορικού οικισμού και ενσωματωμένη διατήρηση

Ο όρος *αναβίωση* παραπέμπει περισσότερο σε ζωντανό οργανισμό και αναφέρεται, ουσιαστικά, στην επαναφορά του στη ζωή μετά από σύντομο διάστημα διακοπής της καρδιακής ή αναπνευστικής λειτουργίας του (σε όρους ιατρικής: καρδιοαναπνευστική αναζωογόνηση). Τι μπορεί να σημαίνει όμως η έννοια *αναβίωση* στην αρχιτεκτονική;

Όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ένας οικισμός είναι ζωντανός οργανισμός: γεννιέται με την εγκατάσταση μόνιμων κατοίκων σε αυτόν, μεγαλώνει και εξελίσσεται υπό την επίδραση σύνθετων φαινομένων και, ορισμένες φορές, υφίσταται της συνέπειες της εγκατάλειψης, οδηγούμενος στην ερήμωση και στον «θάνατο», στη διακοπή δηλαδή οποιασδήποτε ζωτικής λειτουργίας του.

Η δύναμη που θα θέσει ξανά σε λειτουργία τα

«γρανάζια» του και θα κινητοποιήσει τους μηχανισμούς του, αποτέλεσμα συντονισμένης προσπάθειας, έρευνας, σχεδιασμού, ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης, είναι αυτή που θα τον επαναφέρει στη ζωή. Αυτή, λοιπόν, η διαδικασία ενεργοποίησης εκ νέου όλων των πολύπλοκων φαινομένων που συνθέτουν τον οικισμό ονομάζεται *αναβίωση του οικισμού* (*revitalization/ rehabilitation*).

Σύμφωνα με έναν άλλο ορισμό: «*Αναβίωση (Vitalizzazione, Reanimation)* ενός μνημείου ή ενός οικιστικού συνόλου είναι η επαναφορά του σε μια νέα μορφή ζωής, εάν αυτή έχει διακοπεί ή η βελτίωση και η μεγιστοποίησή της, εάν έχει υποβαθμιστεί. Δεν πρόκειται για κάποια μορφή ενεργής επέμβασης, αλλά είναι το αποτέλεσμα εφαρμογής μέτρων ενεργής προστασίας του κτιριακού δυναμικού σε συνδυασμό με τη θέσπιση θεσμικών μέτρων για τη δημιουργία κινήτρων οικονομικών, παραγωγικών, κοινωνικών, τα οποία θα δημιουργήσουν το πλαίσιο της αναβίωσης.

Εικ. 8: Craco, Ιταλία

Αυτό βέβαια δεν συνεπάγεται επιστροφή σε παλιές μορφές ζωής, αλλά συνέχιση της ζωής μέσα σε ένα παραδοσιακό οικιστικό σύνολο, το οποίο μπορεί να εξυπηρετήσει τις σύγχρονες ανάγκες των χρηστών του χωρίς να αλλοιώνονται τα βασικά του χαρακτηριστικά⁴.»

Από τον ορισμό αυτό προκύπτει μια διπλή σημασία της αναβίωσης: η προστασία του ιστορικού οικισμού και η επανένταξή του σε ένα σύγχρονο πλαίσιο ζωής. Μιλάμε, λοιπόν, για μια *ενσωματωμένη διατήρηση* (*integrated conservation*), που συνιστά και τη βασική αρχή της Διακήρυξης του Άμστερνταμ και στοχεύει στη δημιουργία ενός ζωντανού κυττάρου, όχι απλά ενός σκηνογραφικού αποτελέσματος. Στην ουσία, πρόκειται για την ενσωμάτωση της διατήρησης στα αναπτυξιακά σχήματα μέσω του χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού. Το σύνολο της ακίνητης πολιτιστικής κληρονομιάς, αρχιτεκτονικής και αρχαιολογικής, προκειμένου να διατηρηθεί και να αξιοποιηθεί, πρέπει να ενσωματωθεί στο πλαίσιο της κοινωνικής και οικονομικής ζωής.

Η Διακήρυξη του Άμστερνταμ ορίζει ότι: «Η αξιολόγηση για τη διατήρηση των κτιρίων δεν πρέπει να γίνεται με βάση μόνο την πολιτιστική αξία τους, αλλά και την αξία χρήσης τους. Τα κοινωνικά προβλήματα της ολοκληρωμένης διατήρησης μπορούν να τεθούν σωστά μόνο με την ταυτόχρονη αναφορά και στις δυο αυτές κλίμακες αξιών». Επομένως, η αρχιτεκτονική κληρονομιά αντιμετωπίζεται σαν ενιαίο σύνολο ακίνητων πολιτιστικών αγαθών, μέρος του ανθρωπογενούς αλλά και του φυσικού περιβάλλοντος, που πρέπει να προστατευθεί σφαιρικά, να διατηρηθεί σαν μη ανανεώσιμος πόρος και να αξιοποιηθεί, μέσω της ενσωμάτωσής της στον αειφόρο αναπτυξιακό, χωροταξικό και πολεοδομικό σχεδιασμό, με σκοπό την παραγωγή κοινωνικής και οικονομικής υπεραξίας.

Η έννοια του *μνημείου*, λοιπόν, εξελίσσεται σε εκείνη του *πολιτιστικού αγαθού*⁵, που έχει συγκεκριμένη αξία (πολιτιστική και οικονομική) και υπόκειται στους

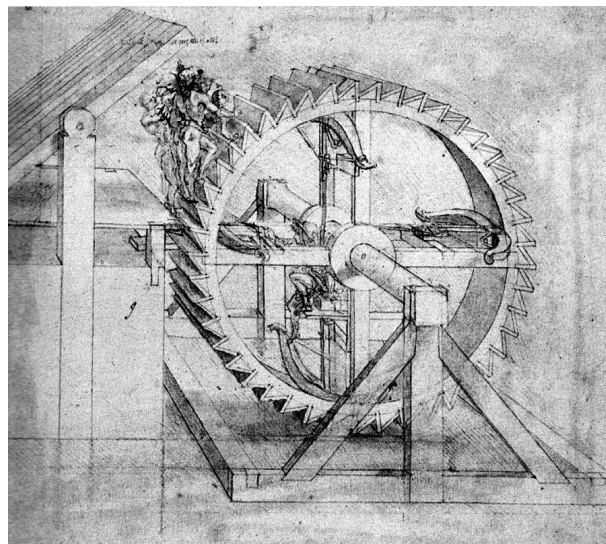
4. *Ιστορία και Θεωρία της Αποκατάστασης*, σελ. 31

5. *Il recupero dei valori: centri storici e monumenti: limiti della conservazione e del restauro*, σελ.40: «Η αποκατάσταση δεν είναι πλέον μία πράξη συντήρησης, αλλά μία πράξη μετασχηματισμού, μία παραγωγική διαδικασία»

νόμους προσφοράς και ζήτησης. Βελτιώνοντας το ίδιο το απόθεμα και με την εξεύρεση της κατάλληλης χρήσης, αυξάνουμε την αποδοτικότητά του, παράγοντας πολιτιστικό και οικονομικό όφελος για την κοινωνία.

Στο ίδιο εννοιολογικό πλαίσιο κινείται και ο Διεθνής Χάρτης των Ιστορικών Πόλεων και Αστικών Περιοχών που διατυπώθηκε στην Ουάσινγκτον το 1987 και ορίζει ότι: «Προκειμένου να είναι όσο το δυνατόν περισσότερο αποτελεσματική, η διατήρηση των ιστορικών πόλεων και άλλων ιστορικών αστικών περιοχών οφείλει να αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα συνεκτικών πολιτικών οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης και του πολεοδομικού και χωροταξικού σχεδιασμού σε κάθε επίπεδο.»

Συνεπώς, η αναβίωση των ιστορικών συνόλων είναι αδύνατο να επιτευχθεί ανεξάρτητα από την οικονομική και χωροταξική πολιτική και, αντίστροφα, ο χωροταξικός και πολεοδομικός σχεδιασμός είναι αδύνατο να υλοποιηθεί χωρίς μια συγκεκριμένη βούληση προστασίας των ιστορικών οικιστικών συνόλων. Πρόκειται για δύο παράγοντες αλληλένδετους και απόλυτα ισότιμους, που οφείλουν

Εικ. 9: Leonardo Da Vinci, ξύλινα γρανάζια

Εικ. 10: Urbino, Ιταλία

να αντιμετωπίζονται ενιαία και όχι ο ένας εις βάρος του άλλου, σε μια λογική ολοκληρωμένης-σφαιρικής προστασίας.

Αυτό, βέβαια, οφείλει να πραγματοποιηθεί υπό όρους, υπό έλεγχο, με οικονομικά αποτελέσματα θετικά όχι μόνο στον επιχειρηματία αλλά και αναγνώσιμα στον γενικότερο οικονομικό και κοινωνικό ιστό. Οι όροι προστασίας και περιορισμών μπορούν να αποτελέσουν το κλειδί όταν είναι υπό την διαχείριση ενός ενιαίου φορέα και με τον πλήρη συντονισμό δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, που επιτυγχάνεται μέσω του σχεδιασμού.

Εικ. 11, 12: Διακοσμημένα σπίτια από λάσπη, Burkina Faso

1.3 Ορισμός της έννοιας ανώνυμη αρχιτεκτονική

Σε ολόκληρη την ιστορία της αρχιτεκτονικής, υπάρχει ένας ανεκτίμητος πλούτος πληροφοριών σχετικά με τα «ρεύματα» της αρχιτεκτονικής, από την Κλασική Ελλάδα μέχρι τη Ρώμη και το Βυζάντιο και από την Αναγέννηση και το Διαφωτισμό μέχρι το Μοντέρνο, το Μεταμοντέρνο και το Digital. Όλα αυτά αφορούν τη λεγόμενη *επίσημη ή ακαδημαϊκή αρχιτεκτονική (pro-lite/formal/high-style/academic architecture)*, η οποία ενσωματώνει διεθνή στοιχεία, ανεξάρτητα από τον τόπο στον οποίο εντάσσεται, καθώς και στοιχεία διακοσμητικά, που ξεπερνούν τις λειτουργικές απαιτήσεις των κτιρίων. Υλοποιείται από επαγγελματίες αρχιτέκτονες και προσαρμόζεται σε ένα αυστηρό, σχετικά, πλαίσιο κανόνων και στάνταρ, προκειμένου να ικανοποιήσει το αναμενόμενο αισθητικό αποτέλεσμα.

Λίγος λόγος, όμως, έχει γίνει για την *ανεπίσημη ή συχνότερα ανώνυμη αρχιτεκτονική (local/popular/traditional/vernacular architecture)*, η οποία, μάλιστα, μέχρι πρόσφατα θεωρούνταν υποδεέστερη και σίγουρα δεν αποτελούσε αντικείμενο προστασίας.

Στην Εγκυκλοπαίδεια Ανώνυμης Αρχιτεκτονικής του Κόσμου (Encyclopedia of Vernacular Architecture of the World) ορίζεται ως: «η αρχιτεκτονική που περιλαμβάνει τις κατοικίες και όλα τα υπόλοιπα κτίσματα των ανθρώπων που σχετίζονται με το περιβάλλον και τους διαθέσιμους πόρους και, συνήθως, χτίζονται από τον ιδιοκτήτη ή την κοινότητα, χρησιμοποιώντας παραδοσιακές τεχνικές. Όλες οι μορφές ανώνυμης αρχιτεκτονικής δημιουργούνται προκειμένου να καλύψουν συγκεκριμένες ανάγκες, ενσωματώνοντας τις αξίες, την οικονομική κατάσταση και τους τρόπους ζωής των πολιτισμών που τις παράγουν».

Μπορούμε, λοιπόν, να πούμε ότι η ανώνυμη αρχιτεκτονική βασίζεται στις τοπικές ανάγκες και τα υλικά δόμησης και διαμορφώνεται με βάση το κλίμα και τον πολιτισμό της εκάστοτε κοινωνίας. Εξελίσσεται στο χρόνο υπό την επίδραση περιβαλλοντικών, πολιτιστικών, τεχνολογικών, οικονομικών και ιστορικών παραγόντων.

Ο Paul Oliver, ιστορικός της αρχιτεκτονικής που ασχολήθηκε κατά κύριο λόγο με την ανώνυμη αρχιτεκτονική, επισημαίνει πως για τη μελέτη της

είναι απαραίτητη η ταυτόχρονη αναφορά σε στοιχεία ανθρωπολογικά, ιστορικά και γεωγραφικά, ενώ ο Amos Rapoport την εξετάζει τόσο σαν προϊόν όσο και σαν διαδικασία, με κυρίαρχη την αλληλεπίδραση ανθρώπου-περιβάλλοντος.

Στην ουσία, πρόκειται για τη μαρτυρία ενός παρελθόντος, στην οποία τα κτίσματα συνδιαλέγονται με μοναδικό τρόπο με τη φύση, την τοπογραφία και το κλίμα. Αυτός ο διάλογος με τη φύση, που εκφράζεται μέσα από την υλικότητα, είναι η απλή έκφραση μιας σύνθετης σκέψης: χαρακτηρίζεται από την αφαίρεση, την εμμονή στο ουσιαστικό και στο απαραίτητο (minimum), τη μη ανάλωση στο περιττό. Η απλότητα, εδώ, προβάλλεται ως τρόπος ζωής, αλλά και ως ηθική διάσταση. Τα κτίσματα, ταπεινά και ειλικρινή, απαλλαγμένα από περιττές διακοσμήσεις, υπάρχουν αποκλειστικά για να επιτελούν αποτελεσματικά τη λειτουργία τους, γεγονός που κατά κάποιο τρόπο παραπέμπει στο *form follows function* του μοντέρνου. Αυτά τα κτίσματα είναι το αποτέλεσμα μακροχρόνιας εμπειρίας τεχνιτών και μαστόρων, που, μέσα από τη δοκιμή, βελτιώνουν τις μεθόδους κατασκευής.

Το βασικό χαρακτηριστικό που αναγνωρίζουμε στην ανώνυμη αρχιτεκτονική είναι η επανάληψη της ίδιας μονάδας. Έτσι, όταν μιλάμε για *ανώνυμη αρχιτεκτονική*, σπάνια αναφερόμαστε σε ένα μεμονωμένο κτίσμα. Συνήθως, μιλάμε για συγκροτήματα και οικισμούς με αντιπροσωπευτικό χαρακτήρα, ιδιαίτερη φυσιογνωμία και ταυτότητα. Συστάδες κελυφών με παρόμοιες διαστάσεις και ελάχιστες τροποποιήσεις στις όψεις τους, παρατάσσονται σε πλαγιές βουνών, σε απόκρημνους βράχους ή κατά μήκος της ακτογραμμής. Χτισμένες από το ίδιο το υλικό του εδάφους ή χρησιμοποιώντας την κυρίαρχη απόχρωση του περιβάλλοντος, γίνονται ένα μ' αυτό και δύσκολα ξεχωρίζουν από απόσταση.

Στη Χάρτα για τη Χτισμένη Ανώνυμη Κληρονομία που συντάχθηκε από το ICOMOS το 1999, η ανώνυμη αρχιτεκτονική παρουσιάζεται μέσα από μια σειρά αντιθέσεων: ανεπίσημη, αλλά με δική της τάξη και οργάνωση, χρηστική αλλά ταυτόχρονα ενδιαφέρουσα και όμορφη, δείγμα της σύγχρονης ζωής, αλλά και μαρτυρία του παρελθόντος, έργο του ανθρώπου, αλλά και της φύσης. Είναι, όπως αναφέρει, «η θεμελιώδης έκφραση του πολιτισμού μιας κοινωνίας και της

σχέσης της με το χώρο και, ταυτόχρονα, η έκφραση της πολιτιστικής πολυμορφίας του κόσμου[...]. Ο παραδοσιακός και φυσικός τρόπος αυτοστέγασης των κοινωνιών. Μια διαρκής διαδικασία που περιλαμβάνει απαραίτητες τροποποιήσεις και συνεχή προσαρμογή σαν απάντηση σε κοινωνικούς και περιβαλλοντικούς περιορισμούς».

Χαρακτηριστικά της είναι: «α) ο κοινός τρόπος δόμησης στην κοινότητα, β) ο αναγνωρίσιμος τοπικός χαρακτήρας που ανταποκρίνεται στο περιβάλλον, γ) η συνοχή στο στυλ, τη μορφή και την εμφάνιση ή χρήση παραδοσιακά εγκαταστημένων κτιριακών τύπων, δ) η παραδοσιακή τεχνογνωσία στο σχεδιασμό και στην κατασκευή, που μεταδίδεται άτυπα/ανεπίσημα, ε) η αποτελεσματική απάντηση σε λειτουργικούς, κοινωνικούς και περιβαλλοντικούς περιορισμούς, στ) η αποτελεσματική εφαρμογή παραδοσιακών συστημάτων δόμησης και χειρωνακτικών εργασιών»

Η ανώνυμη αρχιτεκτονική είναι, κατ'επέκταση, «όχι μόνο η φυσική μορφή των κτιρίων, των κατασκευών και των χώρων, αλλά και οι τρόποι με τους οποίους αυτά χρησιμοποιούνται και γίνονται αντιληπτά, καθώς και οι παραδόσεις και οι άυλες συσχετίσεις που συνδέονται μ'αυτές».

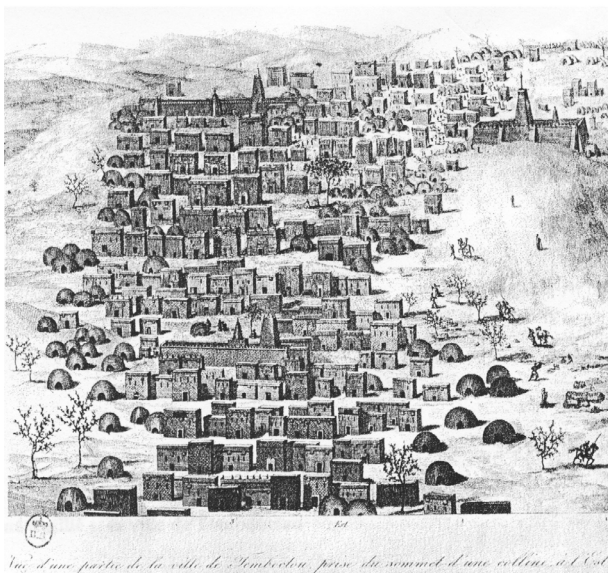
Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη συμμετοχή της κοινότητας και στην προστασία με όλα τα διαθέσιμα μέσα-νομοθετικά, διοικητικά και οικονομικά-με στόχο τη μεταβίβαση στις επόμενες γενιές. Όλα αυτά, βέβαια, με σεβασμό στην τοπική ταυτότητα, καθώς και στη σχέση των κτισμάτων μεταξύ τους και με το τοπίο.

Συχνά, η ανώνυμη αρχιτεκτονική αναφέρεται και ως *architettura minore*. Πρώτος ο Giovannoni, στο βιβλίο του *Questioni di Architettura*, χρησιμοποίησε αυτό τον όρο για να διευρύνει την έννοια του μνημείου: «Μνημεία, σύμφωνα με τη σύγχρονη αντίληψη, δεν πρέπει να θεωρούνται μόνο εκείνα τα κτίρια που, λόγω του μεγέθους και των διαστάσεων, του ιστορικού ενδιαφέροντος και της καλλιτεχνικής αξίας, υπήρξαν ή θεωρήθηκαν ορόσημα της ιστορίας της αρχιτεκτονικής, αλλά και οποιαδήποτε κατασκευή του παρελθόντος, ακόμα και απλή, που θα είχε αξία τέχνης ή ιστορικού ντοκουμέντου»⁶

6. *Ιστορία και Θεωρία της Αποκατάστασης*, σελ. 99

Στη συνέχεια, ο όρος αυτός εμφανίζεται και στο Χάρτη της Βενετίας, όπου πλέον το *μνημείο* περιλαμβάνει και αστικές ή αγροτικές τοποθεσίες και τοπία, καθώς και έργα ταπεινά, που δεν είναι απαραίτητα να αποτελούν μεγάλες αρχιτεκτονικές δημιουργίες.

Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι ο όρος *minore* (μικρός), πέρα από τις διαστάσεις, αφορά και τον ρόλο σε σχέση με ένα ευρύτερο πεδίο εφαρμογής, οικονομικό, λειτουργικό και κοινωνικο-πολιτιστικό. Θα μπορούσε, επομένως, να ισχυριστεί μια «κατωτερότητα» της αρχιτεκτονικής αυτής σε σχέση με το πιο προηγμένο μοντέλο της επίσημης αρχιτεκτονικής. Ωστόσο, πρόκειται απλώς για μια πραγματικότητα διαφορετική και όχι «ήσσονος σημασίας». Η ανώνυμη αρχιτεκτονική, συνεπώς, δεν έχει λόγο να τοποθετείται σε χαμηλότερη βαθμίδα σε μια υποθετική κλίμακα αξιών. Είναι η μαρτυρία μιας ιστορίας και ενός πολιτισμού που δεν απέχει τόσο από τον αστικό πολιτισμό της ακαδημαϊκής αρχιτεκτονικής και οφείλει να είναι αντικείμενο προστασίας και ιδιαίτερης φροντίδας.

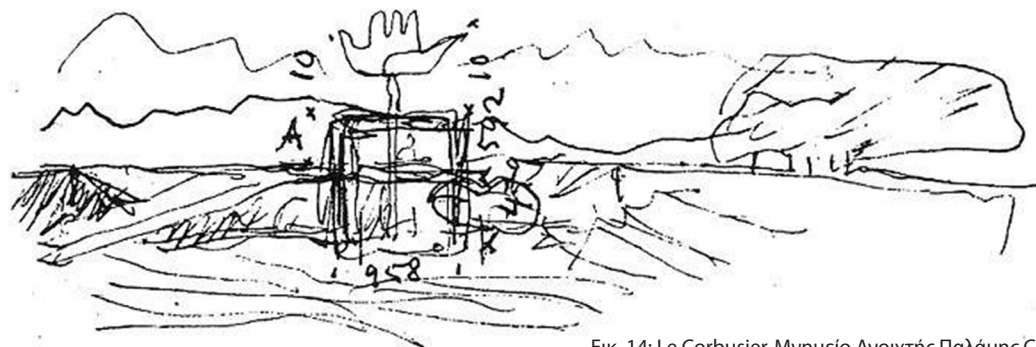
Εικ. 13: Αποψη της πόλης του Τιμποκτού,γκραβούρα

1.4 Οι ιστορικοί οικισμοί σε διεθνή κείμενα

Η συνειδητοποίηση του ανθρώπου, σε μια κοινωνία που διαρκώς αλλάζει και εξελίσσεται, ότι η κληρονομιά του αποτελεί τον θεμέλιο λίθο για τη γνώση του εαυτού του και της ταυτότητάς του, αλλά και το βασικό εφαλτήριο για την περαιτέρω εξέλιξη και πρόοδό του, τον οδήγησε από πολύ νωρίς στην προσπάθεια διαφύλαξής της με κάθε τρόπο. Ειδικά τα μεμονωμένα μνημεία αποτέλεσαν αντικείμενο ιδιαίτερης προστασίας και φροντίδας. Λίγο μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ισότιμη θέση κατακτούν και τα πολεοδομικά σύνολα. Ιστορικές πόλεις, ιστορικά κέντρα πόλεων, αλλά και αυτόνομοι οικισμοί με μοναδικό χαρακτήρα γίνονται πρωταγωνιστές μιας συνολικής παγκόσμιας προσπάθειας, που εκφράστηκε με τη μορφή διεθνών κειμένων (international doctrine). Τα κείμενα αυτά, που μπορούν να διακριθούν σε *χάρτες* (*charters*), *διακηρύξεις* (*declarations*), *συστάσεις* (*recommendations*), *συμβάσεις* (*conventions*) και *έγγραφα* (*documents*), διατυπώθηκαν από διεθνείς οργανισμούς όπως το ICOMOS, η UNESCO και το Συμβούλιο της Ευρώπης, κατά τη διάρκεια μιας σειράς επιστημονικών συναντήσεων και συνεδρίων σε όλο τον κόσμο.

Οι συνθήκες αυτές, των οποίων ο χαρακτήρας δεν είναι δεσμευτικός, επιχειρούν να διατυπώσουν ένα σαφές και αποτελεσματικό πλαίσιο αρχών για την προστασία του συνόλου της πολιτιστικής κληρονομιάς και την ένταξη και ενσωμάτωσή της στη σύγχρονη ζωή. Περισσότερο, πρόκειται για μια προσπάθεια διατύπωσης κοινά αποδεκτών μεθόδων και στόχων σχετικών με την προστασία, τη συντήρηση, την αποκατάσταση και την αναβίωση των στοιχείων που συνιστούν την πολιτιστική κληρονομιά –μνημείων, κτιριακών συνόλων, οικισμών– πάντα σε συνάρτηση με το περιβάλλον τους.

Η *Χάρτα των Αθηνών*, που διατυπώθηκε το 1931 στο Πρώτο Διεθνές Συνέδριο Αρχιτεκτόνων και Τεχνικών των Ιστορικών Μνημείων, αποτελεί την αφετηρία αυτής της τεράστιας προσπάθειας. Παρόλο που περιορίζεται στην προστασία των μνημείων, χωρίς καμιά αναφορά στους ιστορικούς οικισμούς, θέτει τις βασικές αρχές στις οποίες θα στηριχθούν τα μετέπειτα κείμενα. Πέρα από τις κατευθυντήριες γραμμές για τη συντήρηση,

Εικ. 14: Le Corbusier-Μνημείο Ανοιχτής Παλάμης, Chandigarh

την αποκατάσταση, την αναστήλωση και τη στερέωση των μνημείων, θίγει ζητήματα όπως η προστασία του χαρακτήρα, η διεπιστημονική και διεθνής συνεργασία, η ανταλλαγή πληροφοριών και ο γόνιμος διάλογος, η προώθηση της έρευνας και των δημοσιεύσεων και η ευαισθητοποίηση του κοινωνικού συνόλου, ιδιαίτερα της νεολαίας, σε θέματα προστασίας. Τα ζητήματα αυτά τα συναντάμε σε όλα σχεδόν τα μεταγενέστερα διεθνή κείμενα.

Ο *Διεθνής Χάρτης για τη Συντήρηση και την Αποκατάσταση Μνημείων και Συνόλων*, πιο γνωστός ως *Χάρτης της Βενετίας*, που διατυπώθηκε στο Δεύτερο Διεθνές Συνέδριο Αρχιτεκτόνων και Τεχνικών των Ιστορικών Μνημείων το 1964, εισάγει μια ριζική καινοτομία στη θεωρία της αποκατάστασης, με την έννοια του *μνημείου* να υφίσταται μια διπλή διεύρυνση: από το μεμονωμένο αρχιτεκτονικό έργο στις αστικές και αγροτικές τοποθεσίες και από τις μεγάλες δημιουργίες στα ταπεινά, ανώνυμα έργα⁷. Στο μνημείο, που είναι αναπόσπαστο από το περιβάλλον του, είναι θεμιτό να αποδίδεται μια χρήση για κοινωφελή σκοπό, που ευνοεί τη συντήρηση και τη συνέχιση της ζωής του.

7. *Διεθνής Χάρτης για τη Συντήρηση και την Αποκατάσταση Μνημείων και Συνόλων*, Άρθρο 1, σελ. 1: «Η έννοια ενός ιστορικού μνημείου δεν καλύπτει μόνο το μεμονωμένο αρχιτεκτονικό έργο αλλά και την αστική ή αγροτική τοποθεσία που μαρτυρά έναν ιδιαίτερο πολιτισμό, μια ενδεικτική εξέλιξη ή ένα ιστορικό γεγονός. Αυτό ισχύει όχι μόνο για τις μεγάλες δημιουργίες αλλά και για τα ταπεινά έργα που με τον καιρό απέκτησαν πολιτιστική σημασία.»

Όσον αφορά τα *μνημειακά σύνολα*, όπως αναφέρονται εδώ, οφείλουν εξίσου να προστατεύονται με στόχο «να διασωθεί η ακεραιότητά τους και να εξασφαλισθεί η εξυγίανσή τους, η διαρρύθμιση και η αξιοποίησή τους». Για τη συντήρηση και αποκατάστασή τους ισχύουν οι ίδιες αρχές με τα μνημεία.

Η *Σύμβαση για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς* της UNESCO, που διατυπώθηκε στο Παρίσι το 1972, ορίζει τη σύσταση Επιτροπής Παγκόσμιας Κληρονομιάς (World Heritage Committee). Μετά την αποσαφήνιση της έννοιας *πολιτιστική κληρονομιά*⁸ και την πρόταση μιας σειράς μέτρων, θεσπίζονται και τρεις νέοι θεσμοί: η *Λίστα Παγκόσμιας Κληρονομιάς (World Heritage List)*, η *Λίστα Παγκόσμιας Κληρονομιάς σε Κίνδυνο (List of World Heritage in Danger)* και το *Ταμείο Προστασίας Παγκόσμιας*

8. *Σύμβαση για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς*, Άρθρο 1, σελ.3: «Για τους σκοπούς αυτής της Σύμβασης, τα παρακάτω θα θεωρούνται ως "πολιτιστική κληρονομιά": 1) μνημεία: αρχιτεκτονικά έργα, έργα μνημειακής γλυπτικής και ζωγραφικής, στοιχεία ή κατασκευές αρχαιολογικής φύσης, επιγραφές, σπήλαια και συνδυασμοί στοιχείων, που έχουν εξαιρετική παγκόσμια αξία από άποψη ιστορική, καλλιτεχνική ή επιστημονική, 2) κτιριακά σύνολα: σύνολα ξεχωριστών ή συνδεδεμένων κτισμάτων τα οποία, εξαιτίας της αρχιτεκτονικής τους, της ομοιογένειάς τους ή της θέσης τους στο τοπίο, έχουν εξαιρετική παγκόσμια αξία από άποψη ιστορική, καλλιτεχνική ή επιστημονική και 3) τοπία: έργα του ανθρώπου ή της φύσης και του ανθρώπου μαζί, και περιοχές συμπεριλαμβανομένων των αρχαιολογικών χώρων που έχουν εξαιρετική παγκόσμια αξία από άποψη ιστορική, αισθητική, εθνολογική ή ανθρωπολογική.»

Κληρονομιάς (World Heritage Fund).

Το 1975, Έτος Ευρωπαϊκής Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς, αποτελεί σταθμό στην ιστορία της αποκατάστασης, με τη διατύπωση της *Διακήρυξης του Άμστερνταμ* στο συνέδριο του Συμβουλίου της Ευρώπης. Η Διακήρυξη ξεκινά με τη διαπίστωση της σημασίας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της Ευρώπης για όλους τους λαούς της και στη συνέχεια ορίζει τι περιλαμβάνει αυτή η κληρονομιά⁹. Η βασικότερη έννοια που εισάγεται εδώ είναι η έννοια της *ενσωματωμένης διατήρησης*¹⁰, που συναντάμε στο εξής σε όλα τα κείμενα που ακολούθησαν και η οποία ορίζει τη διατήρηση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς ως βασικό στόχο του χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού. Η αποκατάσταση παλιών περιοχών είναι ένα ζήτημα που απαιτεί προσοχή, ώστε να μην υπάρξουν σοβαρές αλλαγές στην κοινωνική σύνθεση των κατοίκων (gentrification), ενώ τα οφέλη των αναστηλώσεων πρέπει να κατανέμονται ισότιμα σε όλα τα κοινωνικά στρώματα. Πέρα από την αναδιάρθρωση των υφιστάμενων μέτρων και τη λήψη νέων, κυρίως οικονομικών, ιδιαίτερη μέριμνα προβλέπεται και

9. *Διακήρυξη του Άμστερνταμ*, σελ.1: «Η αρχιτεκτονική κληρονομιά περιλαμβάνει όχι μόνο μεμονωμένα κτίρια εξαιρετικής ποιότητας και το άμεσο περιβάλλον τους, αλλά επίσης ολόκληρες πόλεις ή χωριά ιστορικού ή πολιτιστικού ενδιαφέροντος.»

ό.π., σελ.2: «Η προστασία είναι απαραίτητη σήμερα για τις ιστορικές πόλεις, τα παλαιά τμήματα των πόλεων τις κωμοπόλεις και τα χωριά με παραδοσιακό χαρακτήρα, καθώς επίσης και για τα ιστορικά πάρκα και κήπους. [...] όλα τα κτίρια πολιτιστικής αξίας, από τα μεγαλύτερα μέχρι τα πιο ταπεινά-χωρίς να ξεχνάμε τα σύγχρονα-μαζί με τον περίγυρό τους.»

10. Βλ. κεφ. 1.2

για τη σύγχρονη αρχιτεκτονική, καθώς αποτελεί την «κληρονομιά του αύριο».

Η *Σύσταση της UNESCO για την Προστασία και τον Σύγχρονο Ρόλο των Ιστορικών Περιοχών*, που διατυπώθηκε το 1976 στο Ναϊρόμπι, καθορίζει ποιες θεωρούνται ιστορικές περιοχές, ενώ το περιβάλλον, φυσικό ή ανθρωπογενές, αποκτά εξίσου ξεχωριστή σημασία. Στη συνέχεια, προσδιορίζει με ποιες μορφές μπορεί να επιτευχθεί η διάσωση των ιστορικών περιοχών κ του περιβάλλοντός τους¹¹.

Υπάρχει και εδώ η έννοια της ενσωματωμένης διατήρησης και του διπλού αξιακού συστήματος πολιτιστική αξία-αξία χρήσης. Επιπλέον, έμφαση δίνεται στον αρχιτεκτονικό εμπλουτισμό με το σεβασμό των ιδιαιτεροτήτων κάθε πολιτισμού, αλλά και στο σεβασμό του χαρακτήρα των περιοχών.

Στη *Σύμβαση για την Προστασία της Αρχιτεκτονικής*

11. *Σύσταση για την Προστασία και τον Σύγχρονο Ρόλο των Ιστορικών Περιοχών*, Άρθρο 1, σελ.2:

«(α) Οι ιστορικές και αρχιτεκτονικές περιοχές (συμπεριλαμβανομένης της ανώνυμης αρχιτεκτονικής) αφορούν οποιαδήποτε κτιριακά σύνολα, κατασκευές και ανοιχτούς χώρους, συμπεριλαμβανομένων των αρχαιολογικών και παλαιοντολογικών χώρων, που συνιστούν ανθρώπινους οικισμούς σε αστικό ή αγροτικό περιβάλλον, η συνοχή και η αξία των οποίων είναι αναγνωρισμένη από αρχαιολογική, αρχιτεκτονική, προϊστορική, ιστορική, αισθητική ή κοινωνικο-πολιτιστική άποψη. (β) Το "περιβάλλον" είναι το φυσικό ή ανθρωπογενές πλαίσιο που επηρεάζει τον στατικό ή δυναμικό τρόπο με τον οποίο αυτές οι περιοχές γίνονται αντιληπτές ή συνδέεται άμεσα με αυτές χωρικά ή με κοινωνικές, οικονομικές ή πολιτιστικές σχέσεις (γ) Η "διαφύλαξη" περιλαμβάνει την αναγνώριση, την προστασία, τη συντήρηση, την αποκατάσταση, την ανακαίνιση, τη διατήρηση και την αναβίωση των ιστορικών ή παραδοσιακών περιοχών και του περιβάλλοντός τους.»

Εικ. 15: Αναμνηστικά γραμματόσημα 1975 Ευρωπαϊκό Έτος Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς

Κληρονομιάς της Ευρώπης που υπέγραψε το Συμβούλιο της Ευρώπης το 1985 στη Γρανάδα, αναφέρεται ότι η κοινή κληρονομιά των ευρωπαϊκών λαών αποτελεί έκφραση πολιτιστικής πολυμορφίας και είναι απαραίτητη η προστασία και η μεταβίβασή της στις επόμενες γενιές. Επιπλέον στόχοι είναι η βελτίωση του αστικού ή του αγροτικού περιβάλλοντος και η τόνωση της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής των περιοχών. Μετά τον ορισμό της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς¹², προχωράει στην πρόταση μιας σειράς μέτρων, μεταξύ των οποίων είναι και η δημιουργία καταλόγων αρχιτεκτονικής κληρονομιάς για την αναγνώριση των προστατευόμενων ακινήτων και την έγκαιρη αντιμετώπιση των απειλών.

Ο *Χάρτης για την Προστασία των Ιστορικών Πόλεων και Αστικών Περιοχών*, όπως διατυπώθηκε από το ICOMOS το 1987 στην Ουάσινγκτον, επεξηγεί τι περιλαμβάνουν οι ιστορικές αστικές περιοχές¹³ και καθορίζει ποια στοιχεία μιας ιστορικής πόλης αξίζει να διατηρηθούν¹⁴. Προτείνει τον ακριβή καθορισμό των κτιρίων που οπωσδήποτε διατηρούνται, εκείνων που διατηρούνται υπό προϋποθέσεις και εκείνων που σε, εξαιρετικές περιπτώσεις, θα μπορούσαν να κατεδαφιστούν. Προκειμένου να επιτευχθεί μια αρμονική συνύπαρξη του ιστορικού κέντρου με την υπόλοιπη πόλη, είναι απαραίτητη η εξέταση των υφιστάμενων συνθηκών πριν από οποιαδήποτε επέμβαση, η προσεκτική εγκατάσταση ή βελτίωση

12. Βλ. κεφ. 1.1

13. *Χάρτης για την Προστασία των Ιστορικών Πόλεων και Αστικών Περιοχών*, σελ.1: «Ο Χάρτης αυτός αφορά τις ιστορικές αστικές περιοχές, μεγάλες και μικρές, που περιλαμβάνουν πόλεις, κωμοπόλεις και ιστορικά κέντρα ή συνοικίες, μαζί με το φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον τους.»

14.ό.π., Άρθρο 2, σελ.1: «Οι ποιότητες που πρέπει να διατηρηθούν περιλαμβάνουν τον ιστορικό χαρακτήρα της πόλης ή της αστικής περιοχής και όλα εκείνα τα υλικά και άυλα στοιχεία που εκφράζουν αυτόν το χαρακτήρα, ειδικότερα:

- α) η αστική μορφή όπως καθορίζεται από τα οικοδομικά τετράγωνα και τους δρόμους
- β) οι σχέσεις μεταξύ κτιρίων και των πράσινων και υπαίθριων χώρων
- γ) το σχήμα και η όψη των κτισμάτων (εσωτερική και εξωτερική), όπως καθορίζονται από τη δομή, τον όγκο, τον ρυθμό, την κλίμακα, τα υλικά, τα χρώματα και τη διακόσμηση τους

των εξυπηρετήσεων και η εισαγωγή νέων στοιχείων που σέβονται τον ιστορικό χαρακτήρα της περιοχής. Οστόσο, λόγω της μοναδικότητας κάθε περίπτωσης, προτείνεται ιδιαίτερη αντιμετώπιση, μακριά από τυποποιημένα πλαίσια.

Στο *Έγγραφο της Νάρα για την Αυθεντικότητα*, που υπογράφηκε το 1994 από την UNESCO, το ICCROM και το ICOMOS, εισάγεται η έννοια της *αυθεντικότητας*. Το έγγραφο αυτό αναφέρεται στην ανάγκη για μια ευρύτερη κατανόηση της πολιτιστικής πολυμορφίας, μέσα από το σεβασμό άλλων πολιτισμών και συστημάτων αξιών. Δεν υπάρχουν σταθερά κριτήρια για την αξιολόγηση της αξίας και της αυθεντικότητας της πολιτιστικής κληρονομιάς και μάλλον θα πρέπει να αξιολογηθεί μέσα στο πολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο ανήκει. Παρόλο που η ευθύνη για τη φροντίδα και τη διαχείριση της κληρονομιάς ανήκει κατά κύριο λόγο στον πολιτισμό που την παρήγαγε, το έγγραφο προτείνει τη συμμόρφωση με τις αρχές και τους περιορισμούς που επιβάλλονται από διεθνείς χάρτες.

Τέλος, ο *Χάρτης για τη Χτισμένη Ανώνυμη Κληρονομιά* που συντάχθηκε από το ICOMOS το 1999 στο Μεξικό ξεκινά αποσαφηνίζοντας την έννοια της ανώνυμης αρχιτεκτονικής και τη σημασία της για την ανθρωπότητα. Κατόπιν, έχοντας προσδιορίσει τα χαρακτηριστικά της¹⁵, επεξηγεί με ποιο τρόπο είναι δυνατόν οι σύγχρονες επεμβάσεις να σεβαστούν τον χαρακτήρα και την τοπική ταυτότητα¹⁶. Φυσικά, είναι απαραίτητος ο σεβασμός της ακεραιότητας του τοπίου, η διατήρηση της σχέσης με το φυσικό και πολιτιστικό τοπίο αλλά και του ενός κτίσματος με το άλλο.

Αυτό είναι μόνο ένα μικρό δείγμα των διεθνών κειμένων που κατά καιρούς έχουν συνταχθεί προκειμένου να δημιουργήσουν ένα πλαίσιο αναφοράς για τους τρόπους διαχείρισης και

δ) οι σχέσεις της πόλης με το φυσικό και το ανθρωπογενές περιβάλλον της

ε) οι διάφορες λειτουργίες της πόλης που αποκτήθηκαν με το πέρασμα του χρόνου.»

15. Βλ. κεφ. 1.3

16. Συνέχιση παραδοσιακών κατασκευαστικών μεθόδων, εισαγωγή νέων υλικών συμβατών με τα παλιά, ήπιες προσαρμογές για τις σύγχρονες ανάγκες, διατήρηση αξιολογών προσθηκών και τροποποιήσεων

προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς. Άλλα κείμενα με παρεμφερείς άζονες που θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν στο πλαίσιο αυτής της ανάλυσης είναι: η Σύμβαση της Χάγης για την Προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς σε Περίπτωση Ένοπλης Σύρραξης (1954), η Σύσταση για την Προστασία της Ομορφιάς και του Χαρακτήρα Τοπίων και Τοποθεσιών (1962), οι Κανόνες του Κίτο για την Διατήρηση και Χρησιμοποίηση Μνημείων και Τόπων Καλλιτεχνικής και Ιστορικής Αξίας (1967), η Σύσταση για την Προστασία, σε Εθνικό Επίπεδο, της Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς (1972), ο Χάρτης για την Προστασία των Τόπων με Αξία Πολιτιστικής Κληρονομιάς (1992), η Διακήρυξη της Πλαζκάλα για την Αναβίωση Μικρών Οικισμών (1982) κ.ά. Ωστόσο, κάτι τέτοιο ξεφεύγει από τις προθέσεις αυτού του κεφαλαίου. Στόχος μας είναι να καταδείξουμε ότι, παρά τις ξεχωριστές θεματικές ενότητες που πραγματεύεται κάθε κείμενο, στην ουσία όλα βασίζονται σε κοινές αρχές που συνήθως αλληλοεπικαλύπτονται. Όλα αποδεικνύουν την τεράστια σημασία της πολιτιστικής κληρονομιάς για τον άνθρωπο και εκφράζουν την αγωνία για την προστασία και διαφύλαξή της, αλλά και την απρόσκοπτη και αρμονική ενσωμάτωσή της στο σύγχρονο πλαίσιο ζωής.

Εικ. 16: Matera,

Εικ. 17: Dubrovnik, Κροατία, Τοποθεσία Παγκόσμιας κληρονομιάς UNESCO

1.5 Οι ιστορικοί οικισμοί στην ελληνική νομοθεσία

Η Ελλάδα, κοιτίδα πολιτισμού από την αρχαιότητα, διαθέτει έναν σημαντικό πολιτιστικό πλούτο, κατέχοντας αξιόλογη θέση στον παγκόσμιο πολιτιστικό χάρτη. Ήταν και εξακολουθεί να είναι σταυροδρόμι πολιτισμών και πεδίο έντονων κοινωνικών, πολιτικών και πολιτιστικών ζυμώσεων. Η ευαισθησία και η αγωνία των Ελλήνων για τη διαφύλαξη της πολιτιστικής τους κληρονομιάς διαφαίνεται από νωρίς. Ωστόσο, νομοθετικό πλαίσιο για την προστασία της αρχίζει να υφίσταται μετά την επίσημη αναγνώριση της Ελλάδας ως ανεξάρτητο κράτος το 1832.

Μέχρι το 1975, η ελληνική νομοθεσία εξετάζει κυρίως θέματα προστασίας των αρχαίων¹⁷ μνημείων, ιδιοκτησίας και διακίνησής τους. Χαρακτηριστικός είναι ο Ν. 10/22.5.1834¹⁸ της Αντιβασιλείας, που απαγορεύει «εν ουδεμία προφάσει» την εξαγωγή αρχαίων αντικειμένων και οι νόμοι ΒΧΜΣΤ/1899¹⁹ και 5351/1932²⁰ που ορίζουν ότι τα αρχαία μνημεία ανήκουν στο κράτος. Ο τελευταίος ορίζει, μάλιστα, περιορισμούς και απαγορεύσεις συγκεκριμένων εργασιών που θα μπορούσαν, άμεσα ή έμμεσα, να τα βλάψουν. Αργότερα, με το Ν. 1469/1950²¹, κηρύσσονται *διατηρητέα* και *χρήζοντα ειδικής κρατικής προστασίας* πολιτιστικά αγαθά²² που δημιουργήθηκαν μετά το 1830. Η διεύρυνση αυτή των χρονικών ορίων και η προσπάθεια νομικής κατοχύρωσης και των

17. Ως *αρχαία* ορίζονται όλα ανεξαιρέτως τα έργα αρχιτεκτονικής, γλυπτικής, ζωγραφικής και οποιασδήποτε άλλης τέχνης, που έχουν δημιουργηθεί ως το 1830 -έτος ίδρυσης του ελληνικού κράτους- ανεξάρτητα από το αν αποτελούν έργα τέχνης.

18. ΦΕΚ 22/Α/ 16-06-1834, *Περί των Επιστημονικών και Τεχνολογικών Συλλογών, Περί Ανακαλύψεως και Διατηρήσεως των Αρχαιοτήτων και της Χρήσεως Αυτών*

19. ΦΕΚ 158/Α/27-07-1899, Ν. 2646, *Περί Αρχαιοτήτων*

20. ΦΕΚ 93/Α/28-03-1932, Ν. 5351, *Περί Τροποποιήσεων και Προσθηκών εις τον Νόμον ΒΧΜ «Περί Αρχαιοτήτων»*

21. ΦΕΚ 169/Α/07-07-1950, Ν. 1469, *Περί Προστασίας Ειδικής Κατηγορίας Οικοδομημάτων και Έργων Τέχνης μεταγενέστερων του 1830*

22. τόποι ιδιαίτερου φυσικού κάλλους και των οικοδομημάτων τους, οικοδομήματα που αποτελούν έργα τέχνης, καθώς και ζωγραφικά, γλυπτικά και αρχιτεκτονικά έργα προηγμένης τεχνολογίας ή αξιόλογης λαϊκής τέχνης

νεότερων πολιτιστικών αγαθών καθιερώνει μια νέα αντίληψη περί της διαφύλαξης των μνημείων του άμεσου παρελθόντος.

Το περίφημο άρθρο 24 του Συντάγματος του 1975, ξεφεύγει από την απλή αναφορά στα μνημεία, επιχειρώντας να διευρύνει το αντικείμενο της προστασίας σε εκτάσεις δασικές, αλλά και οικιστικές. Μεγάλη βαρύτητα δίνεται στον πολεοδομικό και χωροταξικό σχεδιασμό, όσον αφορά την αναγνώριση περιοχών ως οικιστικών και την πολεοδόμησή τους, την ανάπλαση υποβαθμισμένων περιοχών, αλλά και την προστασία παραδοσιακών περιοχών. Στον σχεδιασμό, πρωταγωνιστικό ρόλο αποκτούν και οι ιδιοκτήτες, με τη θέσπιση μέτρων όπως η παραχώρηση εκτάσεων για κοινωφελείς σκοπούς, οι αντιπαροχές, οι περιορισμοί ιδιοκτησίας και οι αποζημιώσεις.

Στη συνέχεια ακολουθούν νόμοι που προσδιορίζουν λεπτομερέστερα τους όρους *φυσικό* και *πολιτιστικό περιβάλλον*, γεγονός που αναμφίβολα αποτελεί καινοτομία για τα μέχρι τότε δεδομένα.

Ο Ν.1337/1983²³ εξετάζει το θέμα των απαλλοτριώσεων διατηρητέων κτιρίων ή τμημάτων τους που βλάπτουν το άμεσο ή ευρύτερο περιβάλλον τους, των εσωτερικών διαμορφώσεων σ' αυτά με σκοπό την προσαρμογή τους σε συγκεκριμένες χρήσεις, καθώς και του δικαιώματος προτίμησης τους Δημοσίου για αγορά ακινήτων σε παραδοσιακούς οικισμούς ή σε τμήμα τους. Επιπλέον, αναφέρεται και στην υποχρέωση των ιδιοκτητών διατηρητέων να φροντίζουν για την επισκευή οποιασδήποτε βλάβης υφίσταται το ακίνητό τους.

Ο χαρακτηρισμός, αφενός, οικισμών ή τμημάτων τους ως *παραδοσιακών* και, αφετέρου, κτιρίων ή τμημάτων τους ως *διατηρητέων*²⁴ αποτελεί τον βασικό

23. ΦΕΚ 33/Α/14-03-1983, Ν.1337, *Επέκταση των Πολεοδομικών Σχεδίων, Οικιστική Ανάπτυξη και σχετικές ρυθμίσεις*

24. ΦΕΚ 210/Α/18-12-1985, Ν.1577, *Γενικός Οικοδομικός Κανονισμός*, άρθρο 4, σελ. 3: «[...] μπορεί να χαρακτηρίζονται οικισμοί ή τμήματά τους ως παραδοσιακοί, με σκοπό την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και τη διατήρηση και ανάδειξη του ιδιαίτερου πολεοδομικού, αισθητικού, ιστορικού, λαογραφικού και αρχιτεκτονικού χαρακτήρα τους και να θεσπίζονται περιορισμοί δόμησης και χρήσεις κατά παρέκκλιση από τις διατάξεις του νόμου αυτού και από κάθε άλλη γενική ή ειδική διάταξη [...]»

άξονα του άρθρου 4 του νέου ΓΟΚ (Ν.1577/1985²⁵ που αντικαταστάθηκε από το Ν. 2831/2000). Στο άρθρο αυτό, εξετάζονται επιπλέον ζητήματα όπως η διατύπωση αντιρρήσεων εκ μέρους ιδιοκτητών για το χαρακτηρισμό των ακινήτων τους, η δυνατότητα που παρέχεται στον Υπουργό ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. αναστολής οποιαδήποτε εργασίας σε οικισμούς ή ακίνητα ή η επιβολή όρων για την εκτέλεσή τους και τη σύνταξη πολεοδομικής μελέτης και οι αιτήσεις για οποιαδήποτε επέμβαση σε κτίριο δυνητικά διατηρητέο ή ευρισκόμενο σε παραδοσιακό οικισμό.

Ο Ν.2039/92 ουσιαστικά αποτελεί την επικύρωση της Σύμβασης της Γρανάδας²⁶, με τη δημοσίευσή της στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως²⁷.

Η αναφορά στο θέμα του περιβάλλοντος γίνεται πιο σαφής στο Ν. 2508/1997²⁸, που αποσκοπεί στην προστασία, ανάδειξη και περιβαλλοντική αναβάθμιση των ιστορικών πόλεων, των παραδοσιακών οικισμών και των χώρων με φυσικό, ιστορικό και αρχαιολογικό ενδιαφέρον, καθώς και στο Ν.2742/1999²⁹, που στοχεύει στη διατήρηση και προβολή των οικολογικών και πολιτιστικών δημιουργημάτων της χώρας.

Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται για τους παραδοσιακούς οικισμούς και τα διατηρητέα κτίρια στο άρθρο 110 του Κώδικα Βασικής Πολεοδομικής Νομοθεσίας³⁰, στο οποίο ορίζονται οι διαδικασίες χαρακτηρισμού των διατηρητέων οικοδομημάτων και παραδοσιακών οικισμών ή τμημάτων τους, με σκοπό τη διατήρηση, αποκατάσταση και προβολή του ιδιαίτερου

«[...] μπορεί να χαρακτηρίζονται κτίρια ή τμήματά τους ως διατηρητέα για λόγους που αναφέρονται στην προηγούμενη παράγραφο και να καθορίζονται ειδικοί όροι προστασίας και περιορισμοί δόμησης και χρήσης, κατά παρέκκλιση από τις διατάξεις του νόμου αυτού και από κάθε άλλη γενική ή ειδική διάταξη.»

25. ΦΕΚ 210/Α/18-12-1985, Ν.1577, *Γενικός Οικοδομικός Κανονισμός*

26. Βλ. κεφ. 1.4

27. ΦΕΚ 61/Α/13-04-1992, Ν. 2039, *Κύρωση της Σύμβασης για την Προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της Ευρώπης*

28. ΦΕΚ 124/Α/13-06-1997, Ν. 2508, *Βιώσιμη Οικιστική Ανάπτυξη των Πόλεων και Οικισμών της Χώρας και άλλες διατάξεις*

29. ΦΕΚ 207/Α/07-10-1999, Ν. 2742, *Χωροταξικός Σχεδιασμός και Αειφόρος Ανάπτυξη και άλλες διατάξεις*

30. ΦΕΚ 580/Δ/27-07-1999, Π.Δ., *Κώδικας Βασικής Πολεοδομικής Νομοθεσίας*

αρχιτεκτονικού, ιστορικού, αισθητικού, λαογραφικού και πολεοδομικού χαρακτήρα τους, καθώς και οι περιορισμοί δόμησης και χρήσης τους.

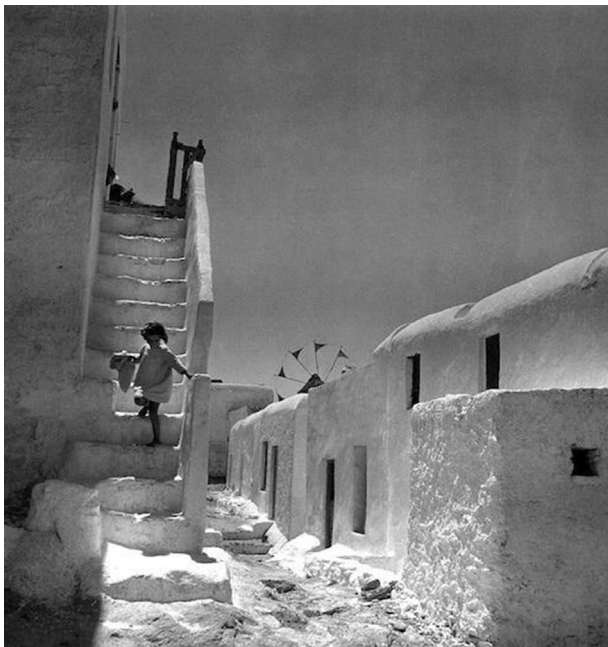
Στη συνταγματική αναθεώρηση του 2001, το Άρθρο 24 θέτει τις βάσεις ενός νέου νομοθετικού πλαισίου, αναγνωρίζοντας τη σημασία διαφύλαξης τόσο των πολιτιστικών αγαθών της χώρας όσο και του πολιτιστικού περιβάλλοντος συνολικά. Ορίζει ότι η ευθύνη για την προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος ανήκει στο κράτος, που οφείλει να λαμβάνει «ιδιαιτέρα προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα, στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας». Τα μνημεία που δημιουργήθηκαν από τον άνθρωπο πρέπει να διατηρούνται αναλλοίωτα στο χρόνο, γιατί αποτελούν το ιστορικό, καλλιτεχνικό και τεχνολογικό παρελθόν ενός λαού, που κληροδοτείται στις επόμενες γενιές και σηματοδοτεί το μέλλον τους.

Αποτέλεσμα του νέου κλίματος που διαμορφώνεται στον κοινωνικό ιστό της χώρας και της συνειδητοποίησης ότι η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς έχει αξία ιστορική, εκπαιδευτική, αισθητική, αλλά και κοινωνική και οικονομική είναι ο Ν. 3028/2002³¹ «Για την Προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς». Στην πολιτιστική κληρονομιά της χώρας περιλαμβάνονται τα υλικά πολιτιστικά αγαθά, που διακρίνονται σε *αρχαία μνημεία*, όσα χρονολογούνται ως και το 1830 και σε *νεότερα μνημεία*, όσα είναι μεταγενέστερα του 1830. Διαχωρίζονται, επίσης, σε *ακίνητα* και σε *κινητά μνημεία*. Η έννοια *πολιτιστική κληρονομιά* αφορά επίσης τους αρχαιολογικούς χώρους, τους ιστορικούς τόπους, καθώς και τα άυλα πολιτιστικά αγαθά που αποτελούν μαρτυρίες του λαϊκού πολιτισμού. Σύμφωνα με το άρθρο 3, το περιεχόμενο της προστασίας της εντοπίζεται στην έρευνα, την καταγραφή, την τεκμηρίωση, τη διατήρηση, την αποκατάσταση και την αποτροπή φθοράς ή αλλοίωσης των στοιχείων της. Απώτερος στόχος είναι η διευκόλυνση της πρόσβασης των πολιτών στα πολιτιστικά αγαθά και η απρόσκοπτη ένταξή τους στη σύγχρονη καθημερινότητα, με σεβασμό στην παράδοση αλλά και με ευθύνη προς τις

31. ΦΕΚ 153/Α/28-06-2002, Ν. 3028, *Για την Προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς*

μελλοντικές γενιές.

Οι νόμοι αυτοί σε καμία περίπτωση δεν λειτουργούν μόνοι τους, παρά μόνο με άμεση αναφορά στις διεθνείς συνθήκες. Λειτουργούν, κατά κάποιο τρόπο, συμπληρωματικά με αυτές, εξειδικεύοντας το γενικό πλαίσιο που διαμορφώνουν, συγκεκριμενοποιώντας το περιεχόμενό τους και προσαρμόζοντάς το στα ελληνικά δεδομένα. Οι γενικές αρχές και κατευθύνσεις που περιγράφηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο, παίρνουν στην ελληνική νομοθεσία τη μορφή συγκεκριμένων μέτρων, περιορισμών, απαγορεύσεων, κυρώσεων και στόχων, που ανταποκρίνονται σε μια πραγματικότητα εθνική. Ωστόσο, η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς δεν είναι δυνατόν να περιοριστεί στα στενά πλαίσια μιας νομοθεσίας, καθώς σε πολύ μεγάλο βαθμό εξαρτάται από τη συνεργασία και το σωστό συντονισμό των υπεύθυνων φορέων του κρατικού μηχανισμού, αλλά κυρίως από την ενημέρωση και ευαισθητοποίηση του κοινωνικού συνόλου, ιδιαίτερα των νέων.

Εικ. 18: Μύκονος, δεκαετία '50

Εικ. 19: Ν. Χατζηκυριάκος-Γκίκας, Μυστράς

2. Οργανισμοί και προσωπικότητες της αποκατάστασης

2.1 Φορείς που ασχολούνται με την προστασία και αναβίωση ιστορικών οικισμών σε διεθνές επίπεδο

Μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα, η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς ήταν αποκλειστικά εθνική υπόθεση. Αναρίθμητοι οργανισμοί υπήρχαν σε κάθε χώρα, αλλά οι βλέψεις τους ποτέ δεν ξεπέρασαν τα εθνικά σύνορα. Ο *πολιτιστικός διεθνισμός*, όπως τον γνωρίζουμε σήμερα, ήταν αποτέλεσμα του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, με τη δημιουργία της Κοινωνίας των Εθνών, και κυρίως του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου, με τη δημιουργία του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών και την ίδρυση της UNESCO.

Η UNESCO είναι ο Εκπαιδευτικός, Επιστημονικός και Πολιτιστικός Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών (United Nations Educational Scientific and Cultural Organization), που δημιουργήθηκε το 1945 με έδρα το Παρίσι. Μέλη της είναι σχεδόν όλα τα κράτη του ΟΗΕ¹. Στόχος του Οργανισμού αυτού είναι η παγίωση της παγκόσμιας ειρήνης μέσα από την επικοινωνία των λαών διά της εκπαίδευσης, των φυσικών και κοινωνικών επιστημών και του πολιτισμού. Τα προγράμματά του υλοποιούνται από τις Εθνικές Επιτροπές του κάθε κράτους που απαρτίζονται από διανοούμενους, ακαδημαϊκούς και επιστήμονες.

Όσον αφορά τον πολιτισμό, βασικοί παράγοντες για την UNESCO είναι η διατήρηση της κληρονομιάς και η ενθάρρυνση της δημιουργικότητας των λαών, ενώ η βιώσιμη ανάπτυξη μπορεί να επιτευχθεί

1. 188 κράτη-μέλη και 6 συνδεόμενα μέλη

μόνο με μια ισχυρή πολιτιστική συνιστώσα και μια ανθρωποκεντρική προσέγγιση. Ο τριπλός ρόλος της περιλαμβάνει την προώθηση του πολιτισμού και της ανάπτυξης, τη συμμετοχή στη διεθνή κοινότητα και την υποστήριξη των κυβερνήσεων και των τοπικών φορέων, με σκοπό τη δημιουργία μιας συνεκτικής, ανοιχτής και πλουραλιστικής κοινωνίας. Οι πολιτιστικές συμβάσεις που έχουν διατυπωθεί από την UNESCO προσφέρουν μια παγκόσμια πλατφόρμα για διεθνή συνεργασία και ένα ολιστικό σύστημα πολιτιστικής διακυβέρνησης βασισμένο στα ανθρώπινα δικαιώματα και τις κοινές αξίες των λαών.

Το Δεύτερο Συνέδριο Αρχιτεκτόνων και Ειδικών των Ιστορικών Κτιρίων στη Βενετία το 1964 υιοθέτησε 13 ψηφίσματα, εκ των οποίων το πρώτο ήταν ο Χάρτης της Βενετίας και το δεύτερο, που προτάθηκε από την UNESCO, προέβλεπε τη δημιουργία του Διεθνούς Συμβουλίου Μνημείων και Τοποθεσιών (ICOMOS).

Το ICOMOS είναι ένας παγκόσμιος ΜΚΟ που αποβλέπει στην εφαρμογή της θεωρίας, της μεθοδολογίας και των επιστημονικών τεχνικών για τη διατήρηση της κληρονομιάς. Πρόκειται, ουσιαστικά, για ένα δίκτυο ειδικών με διεπιστημονική δράση, στο οποίο συμμετέχουν αρχιτέκτονες, ιστορικοί, αρχαιολόγοι, ιστορικοί τέχνης, γεωγράφοι, ανθρωπολόγοι, μηχανικοί και πολεοδόμοι². Στόχος του είναι η διατήρηση, προστασία, χρήση και βελτίωση

2. Σύμφωνα με στοιχεία του 2011, το ICOMOS αριθμεί 11.088 ανεξάρτητα μέλη, 95 Εθνικές Επιτροπές και 27 Διεθνείς Επιστημονικές Επιτροπές

Εικ. 20, 21, 22: Προτεραιότητες της UNESCO: πολιτιστική κληρονομιά, παγκόσμια ειρήνη, ισότητα φύλων

των μνημείων, των κτιριακών συγκροτημάτων και των τοποθεσιών, ενώ παράλληλα μεριμνεί για την εξέλιξη και διάδοση των διεθνών αρχών και των θεωρητικών προσεγγίσεων του. Ως Συμβουλευτικό Σώμα της Επιτροπής Παγκόσμιας Κληρονομιάς, επιβλέπει την εφαρμογή της Σύμβασης της UNESCO και εξετάζει τις αντίστοιχες υποψηφιότητες.

Εκτός από το ICOMOS, μετά το τέλος του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου, προτάθηκε και η δημιουργία ενός διακυβερνητικού κέντρου για τη μελέτη και τη βελτίωση των μεθόδων της αποκατάστασης. Έτσι, το 1959 ιδρύθηκε στη Ρώμη το Διεθνές Κέντρο για τη Μελέτη της Διατήρησης και Αποκατάστασης της Πολιτιστικής Κληρονομιάς (International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property). Το μακροσκελές όνομά του σύντομα οδήγησε στο να αναφέρεται τα πρώτα χρόνια ως *To Κέντρο της Ρώμης (The Rome Centre)* ή το *Διεθνές Κέντρο για τη Διατήρηση (The International Centre for Conservation)*. Αργότερα επινοήθηκε η συντομογραφία *ICCROM* που χρησιμοποιείται από τότε.

Σήμερα, το ICCROM είναι ένας διακυβερνητικός οργανισμός μικρής κλίμακας με 134 κράτη-μέλη. Βασικό μέλημά του είναι η διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, κινητής και ακίνητης, η βελτίωση των πρακτικών της αποκατάστασης και η ευαισθητοποίηση του κοινωνικού συνόλου, ενώ η δράση του συνοψίζεται σε πέντε βασικούς τομείς: τεχνική εκπαίδευση, πληροφόρηση, έρευνα, συνεργασία και υποστήριξη. Μέσω της στενής συνεργασίας του με την UNESCO, συμμετέχει σε διεθνείς εκστρατείες και επιστημονικές αποστολές.

Η *Συντονιστική Επιτροπή για τον Πολιτισμό, την Κληρονομιά και το Τοπίο (Steering Committee for Culture, Heritage and Landscape-CDCPP)* είναι η Επιτροπή του Συμβουλίου της Ευρώπης για θέματα του πολιτισμού, της κληρονομιάς και του τοπίου. Μέσω αυτής, υλοποιούνται οι στόχοι του ΣτΕ, που είναι, αφενός, η πρόωθηση της πολυμορφίας και του διαλόγου μέσω της ενίσχυσης της ταυτότητας, της συλλογικής μνήμης και της αμοιβαίας κατανόησης των ευρωπαϊκών λαών και, αφετέρου, η συνεισφορά στην ανάπτυξη, αντιμετωπίζοντας την κληρονομιά και το τοπίο ως κοινοτικούς πόρους, πάντα με βάση τις αρχές της

βιώσιμης ανάπτυξης και με τη διατύπωση σχετικών συμβάσεων.

Η *Europa Nostra*³ με έτος ίδρυσης το 1963 και έδρα τη Χάγη είναι μια πανευρωπαϊκή ομοσπονδία για την πολιτιστική κληρονομιά. Είναι το αντιπροσωπευτικό σώμα των πολιτών της Ευρώπης στην Ε.Ε., στο ΣτΕ και στην UNESCO και ΜΚΟ εταίρος συμβουλευτικού χαρακτήρα. Οι 50 χώρες-μέλη της εργάζονται για την υλοποίηση των στόχων της: τοποθέτηση της πολιτιστικής κληρονομιάς στην κορυφή των ευρωπαϊκών και εθνικών πολιτικών, ισορροπημένη βιώσιμη ανάπτυξη και ευαισθητοποίηση του κοινωνικού συνόλου.

Το *RehabiMed* είναι το αποτέλεσμα της κοινής δράσης ιδρυμάτων και οργανισμών από 40 ευρωπαϊκές-μεσογειακές χώρες. Αυτό το δίκτυο αριθμεί πάνω από 400 μέλη⁴, έχει ως έδρα τη Βαρκελώνη και συνεργάζεται, όπως και οι προηγούμενοι φορείς, με την UNESCO, με στόχο τη βιώσιμη αποκατάσταση του υφιστάμενου κτιριακού αποθέματος και την κοινωνική και οικονομική αναζωογόνηση των ιστορικών κέντρων στην Ευρώπη και στις αναπτυσσόμενες χώρες της Μεσογείου.

Άλλες παρόμοιες πρωτοβουλίες είναι το *INTBAU*, το *Διεθνές Δίκτυο για τα παραδοσιακά κτίρια, την αρχιτεκτονική και την πολεοδομία* και το *Aga Khan Trust for Culture (AKTC)* για τη φυσική, κοινωνική, πολιτιστική και οικονομική αναζωογόνηση κοινοτήτων του μουσουλμανικού κόσμου⁵.

3. Λατιν.: η Ευρώπη μας

4. πανεπιστήμια, δημόσιες υπηρεσίες, ΜΚΟ

5. Ασία, Αφρική

2.2 Φορείς που ασχολούνται με την προστασία και αναβίωση ιστορικών οικισμών σε εθνικό επίπεδο

Στην Ελλάδα, η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι, κατά βάση, ευθύνη της πολιτείας, όπως άλλωστε ορίζεται και από το άρθρο 24 του Συντάγματος, αλλά και από τις Διεθνείς Συνθήκες⁶. Έτσι, το ελληνικό κράτος δημιούργησε από πολύ νωρίς ένα αρκετά εκτεταμένο φάσμα φορέων, που στόχο έχουν τη διαφύλαξη της και την ένταξή της στη σύγχρονη ζωή.

Το Υπουργείο Πολιτισμού είναι ο βασικός φορέας προστασίας και προβολής της πολιτιστικής κληρονομιάς –υλικής και άυλης, κινητής και ακίνητης– με δραστηριότητες όπως ανασκαφές, αναστηλώσεις, συντηρήσεις, έργα υποδομής, επιχειρησιακά και εκπαιδευτικά προγράμματα⁷, εκδόσεις, εκθέσεις και σχετικές εκδηλώσεις. Μέσα από τις αποκεντρωμένες υπηρεσίες του (εφορείες αρχαιοτήτων, εφορείες

6. Βλ. κεφ. 1.4 και 1.5

7. Π.χ. το επιχειρησιακό πρόγραμμα *Πολιτισμός 2000-2006* με στόχο την προστασία και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και την ανάπτυξη του σύγχρονου πολιτισμού

νεοτέρων μνημείων και μουσεία), σχηματίζει ένα ευρύ δίκτυο που ασχολείται με τη διατήρηση, προστασία, ανάδειξη, οργάνωση, διαμόρφωση και διαχείριση των αρχαιολογικών χώρων, των μνημείων και των ιστορικών τόπων.

Το ΥΠ.Ε.Κ.Α. (πρώην ΥΠ.Ε.ΧΩ.Δ.Ε.) έχει ως βασική του αποστολή τη διατήρηση και βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος, των ανανεώσιμων φυσικών πόρων, της βιοποικιλότητας και των υδατικών πόρων. Η *πράσινη ανάπτυξη*, που είναι ο κύριος άξονας της δραστηριότητάς του, αφορά γενικά το περιβάλλον, τόσο το φυσικό όσο και το δομημένο. Συνεπώς, στο πεδίο δραστηριότητάς του εντάσσεται και η αρχιτεκτονική κληρονομιά⁸. Η συνεισφορά του ΥΠ.Ε.Κ.Α. έγκειται στην εξειδικευμένη νομοθετική κάλυψη σε πολεοδομικό και κτιριακό επίπεδο και στην αποκατάσταση ελεύθερων χώρων, παραδοσιακών οικισμών, ιστορικών κέντρων πόλεων και περιοχών ιδιαίτερου πολεοδομικού ενδιαφέροντος. Σημαντική

8. παραδοσιακά κτίρια, οικιστικά σύνολα, παραδοσιακοί οικισμοί, ιστορικά κέντρα πόλεων και γενικά στοιχεία του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος με ιδιαίτερη ιστορική, πολεοδομική, αρχιτεκτονική, λαογραφική, κοινωνική και αισθητική φυσιογνωμία και αξία

Εικ. 23: Ύδρα, δεκαετία του '50

είναι και η δημιουργία του *αρχείου παραδοσιακών οικισμών και διατηρητέων κτιρίων*, μέσω του οποίου δίνεται η δυνατότητα πρόσβασης σε βασικά στοιχεία τους⁹.

Ωστόσο, στον τομέα της προστασίας της κληρονομιάς μεγάλη υπήρξε και η συνεισφορά του Υπουργείου Τουρισμού, με τη δημιουργία του Ε.Ο.Τ., του κρατικού φορέα τουρισμού. Αποστολή του Ε.Ο.Τ. είναι η οργάνωση, ανάπτυξη και προώθηση του τουρισμού, που αποτελεί τον βασικότερο πυλώνα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης της χώρας.

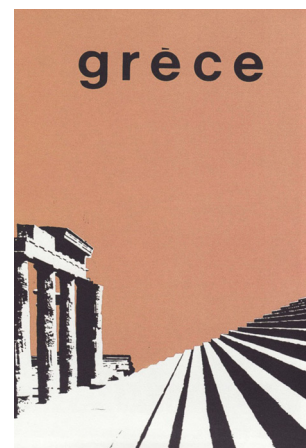
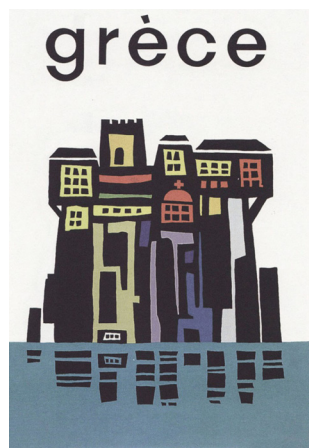
Αξίζει, στο σημείο αυτό, να αναφερθούμε σύντομα στο πρόγραμμα του Ε.Ο.Τ. για την αξιοποίηση των παραδοσιακών οικισμών, που ξεκίνησε το φθινόπωρο του 1975 με πρωταγωνιστή τον Άρη Κωνσταντινίδη, σε μια προσπάθεια αναζήτησης της αυθεντικότητας του ελληνικού πνεύματος μέσα από την τουριστική ανάπτυξη. Οι παραδοσιακοί οικισμοί είναι ζωντανοί οργανισμοί, *δοχεία ζωής*, όπως συνήθιζε να τους χαρακτηρίζει ο Κωνσταντινίδης. Συνεπώς, ως τέτοιοι πρέπει να αντιμετωπίζονται και όχι απλά σαν κελύφη, μουσειακά αντικείμενα, για τα οποία θα επαρκούσε μια σκηνογραφική αντιμετώπιση. Στην περίπτωση των οικισμών, είναι απαραίτητη μια *δυναμική-ενεργητική*

9.ΦΕΚ χαρακτηρισμού, περιγραφή κλπ.

προστασία, που θα εξασφαλίζει τόσο την διατήρησή τους όσο και τη σύγχρονη ανάπτυξη των κοινωνιών που ζουν σε αυτούς.

Στόχος του προγράμματος ήταν η συντήρηση, αναστήλωση, και διατήρηση κτιρίων και συνόλων, με μετατροπή τους σε ξενώνες ή κτίρια κοινής χρήσης. Αρχικά περιλαμβάνονταν έξι οικισμοί: Βάθεια Μάνης, Βυζίτσα Πηλίου, Μεστά Χίου, Οία Σαντορίνης, Πάπιγκο Ηπείρου και Φισκάρδο Κεφαλλονιάς. Στη συνέχεια όμως, η προσπάθεια επεκτάθηκε και σε μεμονωμένα κτίρια σε άλλες περιοχές¹⁰. Η επιλογή των οικισμών γινόταν με βάση συγκεκριμένα κριτήρια¹¹ και προτεραιότητα τον σεβασμό του μοναδικού χαρακτήρα τους. Για την αποκατάσταση αξιόλογων

10. Αρεόπολη, Αρναία, Καρυσχάδες, Μακρυνίτσα, Μηλιές, Μονεμβασιά, Ψαρά, Κρανιά Γυθείου, Δημητσάνα, Κύθνος, Πινακάτες
11. *Διατήρηση και Ανάπτυξη παραδοσιακών οικισμών. Το πρόγραμμα του Ε.Ο.Τ. (1975-1992)*, σελ.8-9: «Η επιλογή των οικισμών αυτών έγινε με κριτήρια: α. Την ποιότητα της αρχιτεκτονικής και της οικιστικής δομής τους (είναι όλοι κηρυγμένοι διατηρητέοι) και την ένταξή τους στο φυσικό περιβάλλον, β. Την αντιπροσωπευτικότητά τους ως προς τις διάφορες μορφές της τοπικής και περιφερειακής αρχιτεκτονικής και οικιστικής τυπολογίας, γ. Τη διαθεσιμότητα ικανού αριθμού κενών κτιρίων και τις πραγματικές δυνατότητες τουριστικής ανάπτυξης (προσπελασιμότητα, τοπικοί πόλοι έλξης, ένταξη σε τουριστικό δίκτυο, συνδυασμός με ευρύτερα αναπτυξιακά προγράμματα κλπ.)»

Εικ. 24, 25, 26, 27: Αφίσες ΕΟΤ, δεκαετία του '60

κτιρίων, υπογράφηκαν συμβόλαια με τους ιδιοκτήτες για δεκαετή παραχώρηση των ακινήτων τους στον Ε.Ο.Τ., έναντι μικρής αποζημίωσης. Το πρόγραμμα ολοκληρώθηκε με τα απαραίτητα έργα υποδομής και συμπληρωματικά έργα και έτυχε της ευνοϊκής υποδοχής των κατοίκων και των ιδιοκτητών, ενώ αναγνωρίστηκε και διεθνώς με βραβεία και διακρίσεις¹².

Το φαινόμενο του *architourism*, δηλαδή της αρχιτεκτονικής που τίθεται προς κατανάλωση¹³, δεν είναι καινούριο. Παρατηρείται αρχικά σε ένα κύμα ευρωπαϊών περιηγητών (Grand Tours), από το 17ο μέχρι και το 19ο αιώνα, οι οποίοι διαθέτοντας τα απαραίτητα οικονομικά μέσα και κατέχοντας υψηλό μορφωτικό επίπεδο, ταξίδευαν σε μεγάλες πρωτεύουσες του κόσμου για να θαυμάσουν από κοντά τον πολιτισμό, την τέχνη και κυρίως την αρχιτεκτονική τους. Η αρχιτεκτονική κληρονομιά, άλλωστε, ως προϊόν με διπλή αξία (πολιτιστική αξία-αξία χρήσης)¹⁴, μπορεί να αποδειχθεί σημαντικός τουριστικός πόρος. Ωστόσο, οι όροι *προστασία* και *ανάπτυξη* είναι κρίσιμο να συνδυάζονται αρμονικά και ισόρροπα, προκειμένου να αποφεύγονται οι δυσμενείς επιπτώσεις της τουριστικής υπερκατανάλωσης. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μέσα από μια καλύτερη διαχείριση του μαζικού τουρισμού, αλλά και την ανάπτυξη εναλλακτικών, ήπιων μορφών του¹⁵.

12.ό.π., σελ.11: «Βραβεία της Europa Nostra, το 1980 για τις αναστηλώσεις στην Οία της Σαντορίνης και το 1989 για το Πάπιγκο της Ηλείου. Βραβείο της Μπιενάλε Αρχιτεκτονικής της Σόφιας για την Οία το 1986. Βραβείο “Χρυσό Μήλο” (1988) για την αξιοποίηση των οικισμών του Πηλίου.»

13. *Architourism: Ο ρόλος και η συμβολή της αρχιτεκτονικής στην τουριστική προβολή της Ελλάδας διεθνώς*, σελ.113

14.Βλ. κεφ. 1.2

15. αγροτουρισμός, θρησκευτικός, συνεδριακός, πολιτιστικός, εκπαιδευτικός τουρισμός κ.ά.

2.3 Βασικοί εκπρόσωποι στην αποκατάσταση ιστορικών συνόλων

Η αποκατάσταση, πεδίο ανέκαθεν ιδιαίτερα προσφιλές στους κύκλους της αρχιτεκτονικής, έχει αναδείξει έναν σημαντικό αριθμό προσωπικοτήτων ιδιαίτερα σε χώρες με πλούσιο πολιτιστικό και ιστορικό υπόβαθρο, όπως η Ιταλία. Ο 20ος αιώνας έφερε στο προσκήνιο μεγάλους δασκάλους, άτομα που αφιέρωσαν τη ζωή τους στο έργο τους, κατέθεσαν τις γνώσεις και την εμπειρία τους, διεύρυναν τους ορίζοντες της αποκατάστασης και κατόρθωσαν να συμβάλλουν ουσιαστικά στην εξέλιξή της.

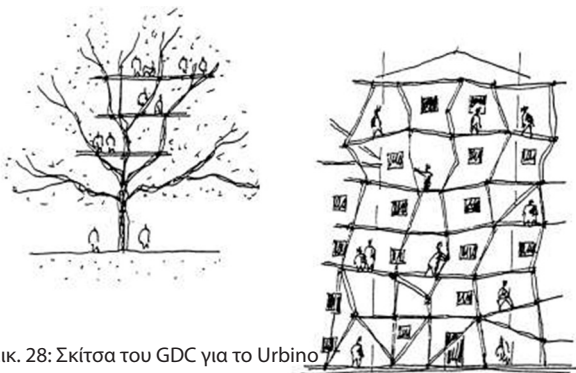
Ένας από αυτούς ήταν ο Giancarlo De Carlo (1919-2005), ο «αναρχικός» της ιταλικής αρχιτεκτονικής, που έφερε έναν νέο τρόπο σκέψης, ένα ήθος διαφορετικό από τις ως τότε συντηρητικές ιδέες. Στην αναζήτηση ενός πλουραλιστικού, α-στυλιστικού σχεδιασμού, υιοθέτησε μια τριπλή προσέγγιση: τη σχέση του project με το context (φυσικό, κοινωνικό, οικονομικό, πολιτικό...), τη σχέση αρχιτεκτονικής-σχεδιασμού με το θέμα της κλίμακας και τη συμμετοχή του κοινού. Για τον GDC, το κοινό οφείλει να είναι «πρωταγωνιστής» του σχεδιασμού, όχι «αντικείμενο» του. *Η αρχιτεκτονική είναι πολύ σημαντική για να την αφήνουμε στους αρχιτέκτονες*, όπως έλεγε χαρακτηριστικά. Μέσα από τις σελίδες του *Casabella Continuità*, εξέφρασε την έντονη κριτική του για το Μοντέρνο των C.I.A.M., ιδρύοντας μαζί με άλλους¹⁶ την Team 10. Η αρχιτεκτονική του είναι μια τέχνη σαφώς στρατευμένη, που απαιτεί τον επαναπροσδιορισμό του ρόλου του αρχιτέκτονα. Ο αρχιτέκτονας έχει ευθύνη¹⁷ απέναντι στην κοινωνία να αμφισβητεί τις υφιστάμενες λανθασμένες πρακτικές, τις αυταρχικές τάσεις και τα ανελεύθερα καθεστώτα. Σύντομα οι ιδέες του εκφράστηκαν μέσω του *Space & Society* αλλά και μέσω του ILAUD (International Laboratory of Architecture and Urban Design). Το έργο του συνδύαζε το σεβασμό και την προστασία της κληρονομιάς με τις τεχνολογικές καινοτομίες, όπως στην περίπτωση του Urbino, της ιστορικής πόλης

16. Jaap Bakema, Aldo Van Eyck, Alison & Peter Smithson, Shadrach Woods, George Candilis κλπ.

17. *pagare di persona* (Ιταλ. προσωπική ευθύνη)

που αναβίωσε χάρη στο Πανεπιστήμιο και το νέο masterplan του GDC. Οι κοινωνικές του ευαισθησίες εκφράστηκαν ιδιαίτερα στη Matera και στο Terni, με τα προγράμματα κοινωνικής και εργατικής κατοικίας, στα οποία οι μελλοντικοί αποδέκτες είχαν τον πρώτο λόγο. Για τη συνεισφορά του τιμήθηκε με το RIBA Royal Gold Medal το 1993 και με μια σειρά άλλων διακρίσεων και βραβείων.

Ο Βέλγος Raymond Lemaire (1921-1997), καθηγητής στο UCL (Université Catholique de Louvain), με σπουδές στην ιστορία της αρχιτεκτονικής,

Εικ. 28: Σκίτσα του GDC για το Urbino

Εικ. 29, 30: Casabella Continuita

στην αποκατάσταση, στην ιστορία τέχνης και στην αρχαιολογία, υπήρξε ένας ακόμη σημαντικός εκπρόσωπος της αποκατάστασης. Σύμβουλος στην Ε.Ε., στο ΣτΕ και στην UNESCO, συντάκτης μαζί με άλλους του Χάρτη της Βενετίας, ιδρυτικό μέλος και κατόπιν πρόεδρος του ICOMOS, επίτιμος καθηγητής στο ICCROM, συμμετείχε σε επιτροπές και έργα αποκατάστασης σε όλο τον κόσμο¹⁸. Από τα σημαντικότερα έργα του στο Βέλγιο ήταν η αποκατάσταση ιστορικών συνοικιών πόλεων και ειδικά της Grand Béguinage¹⁹ στη Louvain, που αργότερα εντάχθηκε στο Λίστα Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO. Εξίσου σημαντική ήταν και η συνεισφορά του στην καταγραφή των ιστορικών μνημείων του Βελγίου και στον αστικό σχεδιασμό με το masterplan της Louvain-La-Neuve. Ίδρυσε το *Raymond Lemaire International Centre for Conservation (RLICC)* υπό την αιγίδα του ICOMOS και τιμήθηκε, μεταξύ άλλων, και με το Χρυσό Μετάλλιο της Ακαδημίας Αρχιτεκτονικής της Γαλλίας για την αποκατάσταση της Grand Béguinage το 1970.

Ο Piero Gazzola (1908-1979) πρωταγωνίστησε στη συντήρηση και αποκατάσταση μνημείων και συνόλων μεγάλης πολιτιστικής σημασίας σε διεθνές επίπεδο²⁰, αλλά και στην ανακατασκευή μνημείων όπως οι γέφυρες της Verona²¹. Το 1952, η UNESCO τον χαρακτήρισε *ειδικό στα μνημεία, τις αρχαιολογικές ανασκαφές και τους τόπους τέχνης και ιστορίας*. Πρώτος πρόεδρος του ICOMOS, μέλος του ICCROM και άλλων επιτροπών και οργανισμών, συμμετείχε σε διεθνή συμπόσια και στην εκπαίδευση σε Ιταλικά και Ευρωπαϊκά Πανεπιστήμια, αρθρογραφήσε στο περιοδικό *Castellum* και ήταν ένας από τους συντάκτες του Χάρτη της Βενετίας. Συνέβαλλε σημαντικά στον επαναπροσδιορισμό της έννοιας του *μνημείου* και στη

18. Ακρόπολη, Πύργος της Πίζα, Παλιά Πόλη της Ιερουσαλήμ, Αγρα, Φεζ, Άγιο Όρος κλπ.

19. Κοινότητα θρησκευόμενων γυναικών εκτός των τειχών της πόλης. Η περιοχή αγοράστηκε από το UCL το 1962 και αποκαταστάθηκε, σε πρώτη φάση, από τον Lemaire (1963-1972) με μετατροπή των κτισμάτων σε κατοικίες φοιτητών και καθηγητών.

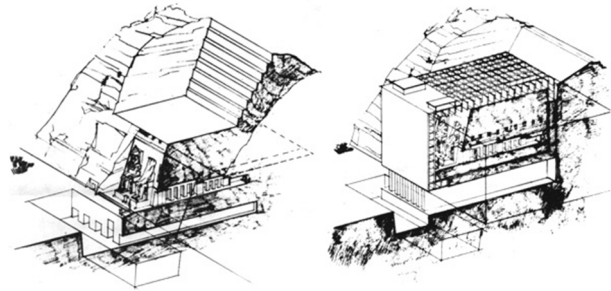
20. Αίγυπτος (Αμπού Σιμπέλ), Ιράκ, Κύπρος, Αφγανιστάν, Περού, Μεξικό κλπ.

21. Ponte di Castelvecchio και Ponte Pietra

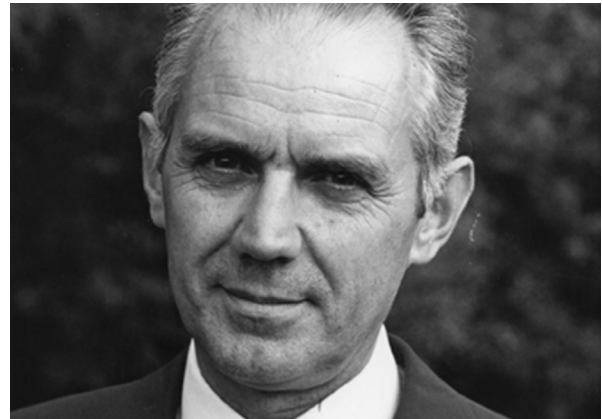
μεταφορά της συντήρησης σε αστική κλίμακα. Στο ΣΤΕ εργάστηκε στην έρευνα για νέα εργαλεία και μεθόδους αποκατάστασης των ιστορικών συνοικιών πόλεων και γενικά των ιστορικών κέντρων και στη δημιουργία καταλόγου προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης²². Για το έργο του έλαβε σημαντικά βραβεία και διακρίσεις όπως το Χρυσό Μετάλλιο Τιμής για τον Πολιτισμό και την Τέχνη από το Υπουργείο Παιδείας της Ιταλίας.

Μεγάλη ήταν και η συνεισφορά του Roberto Pane (1908-1987), που ασχολήθηκε συστηματικά με την αποκατάσταση του ιστορικού κέντρου της Ναρολί και των αγροτικών οικισμών στην περιοχή της Καμπανίας, αλλά και του Roberto di Stefano (1926-2005), που συνέβαλλε ουσιαστικά στην εξέλιξη της θεωρίας της αποκατάστασης και στη μελέτη των ιστορικών κέντρων και οικισμών.

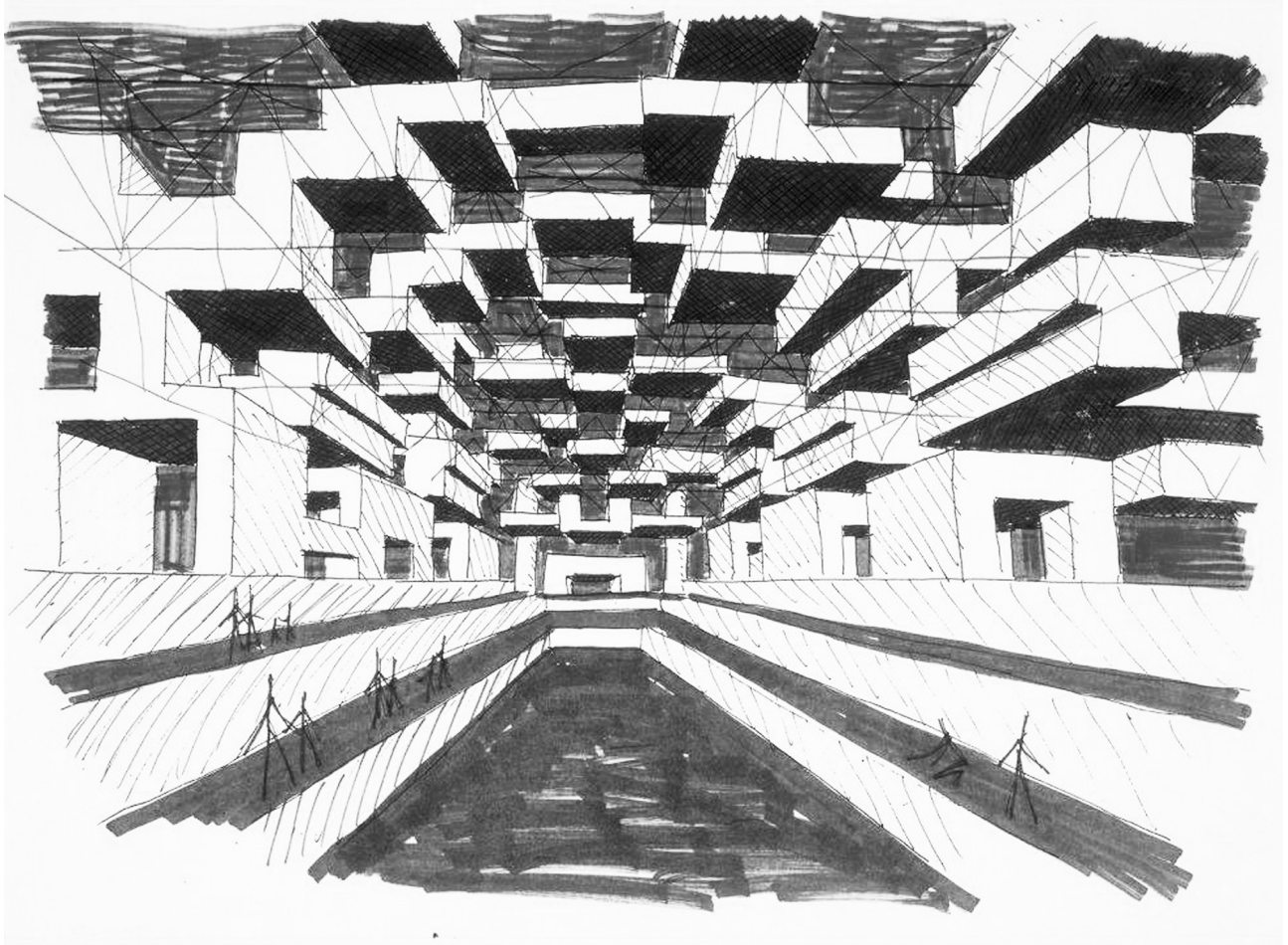
22. Inventario di protezione del Patrimonio Culturale Europeo (IPCE)

Εικ. 31: Σκίτσα του Pierro Gazzola

Εικ. 32, 33, 34: Από αριστερά προς τα δεξιά: Giancarlo de Carlo, Pierro Gazzola, Raymond Lemaire

Εικ. 35: Yona Friedman, Etude de la Ville Spatiale

3. Η διαδικασία της αναβίωσης

3.1 Τα στάδια της αναβίωσης ενός εγκαταλελειμμένου οικισμού

Όπως έχει ήδη αναφερθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο, οι οικισμοί είναι ζωντανά κύτταρα και όχι απλά κτιριακά σύνολα. Αυτό σημαίνει ότι απαιτείται για την αναβίωσή τους ένα συντονισμένο πλαίσιο ενεργειών, που στόχο θα έχουν τη συνολική και ταυτόχρονη επανενεργοποίηση όλων των μηχανισμών, των φαινομένων και των δυνάμεων που τους μορφοποιούν. Το εύρος που έχει αποκτήσει η πολιτική διαχείρισης του υφιστάμενου κτιριακού δυναμικού των ιστορικών οικισμών, η πολυπλοκότητα τέτοιου είδους επεμβάσεων, αλλά και η ανάγκη για εξεύρεση λύσεων υλοποιήσιμων και βιώσιμων σε μακροπρόθεσμη βάση, καθιστούν απαραίτητη τη διατύπωση μιας μεθοδολογίας¹.

Η μεθοδολογία αυτή, που προφανώς δε θα έχει άκαμπτο και δεσμευτικό χαρακτήρα, θα αποτελέσει ένα υπερκείμενο κανονιστικό πλαίσιο αρχών. Η

1. Μελέτες αποκατάστασης διατηρητέων κτιρίων, παραδοσιακών πυρήνων και οικισμών. Εκπόνηση, προδιαγραφές και έλεγχος μελετών, σελ. 12-23

προσπάθεια επιβολής του με ομοίομορφο τρόπο σε όλες τις περιπτώσεις θεωρείται εκ των προτέρων άκαρπη και αναποτελεσματική. Κάθε περίπτωση οφείλει να είναι αντικείμενο ξεχωριστής μελέτης, λόγω της ιδιαιτερότητάς της, από μια διεπιστημονική ομάδα ειδικών², που θα βρίσκονται σε συνεχή και στενή συνεργασία και η οποία, πριν από οποιαδήποτε επέμβαση, οφείλει να έχει αποκτήσει την απαραίτητη γνωριμία και εξοικείωση με τον υπό μελέτη οικισμό. Η εκπόνηση της πλήρους μελέτης θα πρέπει να κατατεθεί και να εγκριθεί από τις αρμόδιες υπηρεσίες (ΥΠΠΟ/Γ.Γ. Μακεδονίας-Θράκης/ Γ.Γ. Αιγαίου και Νησιωτικής Πολιτικής)

Η μεθοδολογία εξελίσσεται σε τέσσερις κλίμακες: χωροταξική (σχέσεις με τον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο), κλίμακα Γενικού Πολεοδομικού Σχεδίου (επισήμανση των κύριων χαρακτηριστικών του οικιστικού συνόλου), κλίμακα Πολεοδομικής Μελέτης (αστική τυπολογία) και αρχιτεκτονική κλίμακα

2. μηχανικοί (αρχιτέκτονες, τοπογράφοι, πολιτικοί και Η/Μ μηχανικοί) και άλλες ειδικότητες (πολεοδόμοι, φυτοτέχνες, οικονομολόγοι, κοινωνιολόγοι κλπ. ανάλογα με την περίπτωση)

Εικ. 36: Monsanto, Πορτογαλία

(φυσική κατάσταση, τυπολογία και μορφολογία των κτισμάτων). Παράλληλα, διαρθρώνεται σε δύο επίπεδα: την *ανάλυση-τεκμηρίωση* και την *πρόταση-σύνθεση*. Το μεν αναλυτικό επίπεδο στοχεύει στην καταγραφή της υφιστάμενης κατάστασης μέσα από τα στοιχεία που συγκροτούν τον οικισμό, το δε συνθετικό προχωράει στην πρόταση λύσεων, μέσω των οποίων τα στοιχεία που καταγράφηκαν μπορούν να αναδειχθούν και να αποτελέσουν τη βάση για τον επανασχεδιασμό του χώρου.

Ξεκινώντας την ανάλυση, πρέπει να διερευνηθούν οι σχέσεις του οικισμού με το φυσικό ή ανθρωπογενή ευρύτερο γεωγραφικό χώρο³, ενώ ιδιαίτερα για ιστορικούς οικισμούς, είναι απαραίτητη η μελέτη της διαχρονικής τους εξέλιξης⁴. Στη συνέχεια, οφείλουμε να επιστημονούμε τα κύρια χαρακτηριστικά του οικιστικού συνόλου: ιστορικά στοιχεία, κοινωνικά, δημογραφικά και βασικά πολεοδομικά χαρακτηριστικά⁵. Ακολουθεί η ανάλυση των συντακτικών στοιχείων του οικιστικού συνόλου⁶ και, τέλος, η αξιολόγηση και ο βαθμός προστασίας κάθε κτίσματος⁷. Όλα τα στοιχεία της ανάλυσης-τεκμηρίωσης καταγράφονται σε τεύχος τεχνικής έκθεσης, σε χάρτες και διαγράμματα και σε αρχείο καρτελών ανά κτίσμα.

Το επόμενο στάδιο, δηλαδή η πρόταση αποκατάστασης-αναβίωσης, αποτελείται από δύο επιμέρους υποκατηγορίες: τα *έργα δημοσίου ενδιαφέροντος* και τις *προδιαγραφές επεμβάσεων*

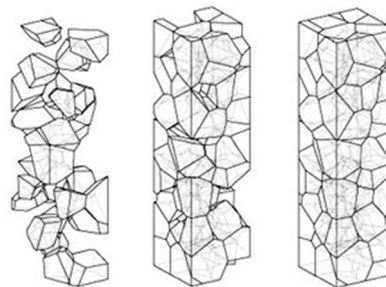
3. θέση οικισμού στην ιεραρχία του οικιστικού πλέγματος, όρια περιοχής επιρροής (διοικητικής, οικονομικής κλπ.), καθορισμός ενδοχώρας

4. σχέσεις ανάπτυξης και παρακμής, στοιχεία ιστορικής συνέχειας, σχέσεις με άμεση και ευρύτερη ενδοχώρα ειδικά κατά την περίοδο διαμόρφωσης του οικισμού

5. χρήσεις γης (υφιστάμενες, ασυμβίβαστες, περιοχές με συγκέντρωση ειδικών χρήσεων), τεχνικές υποδομές και εξυπηρέτησεις

6. το σύστημα των οικοπέδων, το σύστημα των διαδρομών, το σύστημα των κτισμένων χώρων και το σύστημα των ελεύθερων χώρων, τα τυπολογικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά των κτισμάτων, η κατασκευή, η φυσική κατάσταση και τα ύψη τους και τα στοιχεία του δημόσιου χώρου

7. αξιολόγηση κτισμάτων και στοιχείων του περιβάλλοντος (πολύ αξιόλογο, αξιόλογο, αλλοιωμένο, ερείπιο) και βαθμός προστασίας κτισμάτων (απόλυτη προστασία, διατήρηση κελύφους όγκου,

Εικ. 37: αποσύνθεση-επανασύνθεση

ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Στα έργα δημοσίου ενδιαφέροντος, που θα υλοποιηθούν από την τοπική αυτοδιοίκηση, περιλαμβάνονται τα έργα υποδομών⁸, η διευθέτηση του οδικού δικτύου και η διαμόρφωση των υπαίθριων χώρων, καθώς και οι προτάσεις θεσμικού χαρακτήρα. Οι τελευταίες αφορούν τον φάκελο κήρυξης του οικισμού και τον ειδικό πολεοδομικό κανονισμό, που καθορίζει επακριβώς τους όρους και τις προδιαγραφές της νέας δόμησης⁹. Οι προδιαγραφές επεμβάσεων ιδιωτικής πρωτοβουλίας κατευθύνουν τις επεμβάσεις που θα πραγματοποιηθούν από τους σημερινούς ή τους μελλοντικούς ιδιοκτήτες ανάλογα με την κατάσταση διατήρησης των ακινήτων τους¹⁰ και οι οποίες οφείλουν να ικανοποιούν τις σύγχρονες απαιτήσεις διαβίωσης και ασφάλειας, σεβόμενες ταυτόχρονα τον χαρακτήρα του οικισμού.

Σχηματικά τα παραπάνω συνοψίζονται ως εξής:

διατήρηση-ανακατασκευή, διορθωτικές επεμβάσεις, καθαίρεση-επανασχεδιασμός)

8. δίκτυο ύδρευσης, αποχέτευσης, υπόγειο δίκτυο ηλεκτροδότησης και τηλεφωνίας κλπ.

9. ιστορικοί πυρήνες και περιοχές ειδικού ελέγχου, νέα όρια οικισμού και ευρύτερη ζώνη προστασίας, χρήσεις γης, ρυμοτομικό σχέδιο, δυνατότητα στάθμευσης, συντελεστής δόμησης, κάλυψη, ύψη, ογκοπλασία, υλικά και κατευθύνσεις αρχιτεκτονικού χαρακτήρα

10. αποκατάσταση των αξιόλογων κτισμάτων που διατηρούνται σε καλή έως μέτρια κατάσταση, αποκατάσταση - ανακατασκευή των αξιόλογων κτισμάτων που διατηρούνται σε κακή έως ερειπιώδη κατάσταση, ανακατασκευή κτισμάτων που διακρίνονται μόνο στη στάθμη των θεμελίων και υπάρχουν τεκμήρια για την προγενέστερη ύπαρξη τους, ανέγερση νέων κτισμάτων σε υφιστάμενες ιδιοκτησίες με πλήρως κατεστραμμένα κτίσματα ή σε ιδιοκτησίες που εντάσσονται στη ζώνη προστασίας

A. Καταγραφή υπάρχουσας κατάστασης

1.Οι σχέσεις του οικισμού με το φυσικό ή ανθρωπογενή ευρύτερο γεωγραφικό χώρο

2.Επισήμανση των κύριων χαρακτηριστικών του οικιστικού συνόλου

_2.1 Ιστορική ανάλυση

_2.2 Καταγραφή των κοινωνικών, δημογραφικών και οικονομικών χαρακτηριστικών των κατοίκων

_2.3 Καταγραφή των υφισταμένων πολεοδομικών χαρακτηριστικών

2.3.1 Καταγραφή χρήσεων γης

2.3.2 Καταγραφή υφισταμένων τεχνικών υποδομών

2.3.3 Καταγραφή υφισταμένων εξυπηρετήσεων

3.Συντακτικά στοιχεία του οικιστικού συνόλου

_3.1 Το σύστημα των οικοπέδων

_3.2 Το σύστημα των διαδρομών

_3.3 Το σύστημα των κτισμένων χώρων

_3.4 Το σύστημα των ελεύθερων χώρων

4.Αρχιτεκτονικά και κατασκευαστικά χαρακτηριστικά των κτισμάτων

_4.1 Τυπολογικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά των κτισμάτων

_4.2 Μορφολογικά χαρακτηριστικά των κτισμάτων

_4.3 Η κατασκευή των κτισμάτων

_4.4 Ύψη κτιρίων

_4.5 Φυσική κατάσταση κτιρίων

_4.6 Καταγραφή και αξιολόγηση στοιχείων του δημόσιου χώρου

5.Αξιολόγηση και βαθμός προστασίας

_5.1 Αξιολόγηση των κτισμάτων και στοιχείων περιβάλλοντος

_5.2 Βαθμός προστασίας των κτισμάτων και στοιχείων περιβάλλοντος

B. Πρόταση ανάπτυξης – αναβίωσης

1.Έργα δημοσίου ενδιαφέροντος

_1.1 Έργα υποδομών

_1.2 Διευθέτηση του οδικού δικτύου – διαμόρφωση υπαιθρίων χώρων

_1.3 Προτάσεις θεσμικού χαρακτήρα (Όροι και προδιαγραφές νέας δόμησης)

1.3.1 οριοθέτηση ιστορικών πυρήνων και περιοχών ειδικού ελέγχου

1.3.2 θεσμοθέτηση νέων ορίων οικισμού και ευρύτερης ζώνης προστασίας

1.3.3 χρήσεις (έλεγχος)

1.3.4 ρυμοτομικό σχέδιο

1.3.5 συντελεστής δόμησης

1.3.6 κάλυψη

1.3.7 ύψη - ογκοπλασία

1.3.8 υλικά και κατευθύνσεις αρχιτεκτονικού χαρακτήρα

2.Προδιαγραφές επεμβάσεων ιδιωτικής πρωτοβουλίας

_Αποκατάσταση των αξιόλογων κτισμάτων τα οποία διατηρούνται σε καλή έως μέτρια κατάσταση

_Αποκατάσταση - ανακατασκευή των αξιόλογων κτισμάτων τα οποία διατηρούνται σε κακή έως ερειπιώδη κατάσταση

_Ανακατασκευή κτισμάτων τα οποία διακρίνονται μόνο στη στάθμη των θεμελίων και υπάρχουν τεκμήρια για την προγενέστερη ύπαρξη τους (παλαιότερες αποτυπώσεις, φωτογραφίες αρχείων κ.λπ.)

_Ανέγερση νέων κτισμάτων σε υφιστάμενες ιδιοκτησίες χωρίς κτίσματα ή σε ιδιοκτησίες οι οποίες εντάσσονται στα ευρύτερα όρια ελέγχου του ιστορικού πυρήνα

Εικ. 38: Josef Hoffmann-κατοικία στο Pozzuoli

Εικ. 39: Tutoine, Τυνησία

Εικ. 40: Ανάβατος, Χίος

3.2 Απώτεροι στόχοι και αναμενόμενα αποτελέσματα

Η σύνθετη διαδικασία της αναβίωσης αποσκοπεί στην επίτευξη ενός διπλού στόχου: αρχικά, την προστασία και διαφύλαξη των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του ιστορικού οικιστικού συνόλου που αποτελούν τμήμα της πολιτιστικής κληρονομιάς και την ανάκτηση (*recupero*) των στοιχείων που έχουν αλλοιωθεί ή χαθεί και, στη συνέχεια, την αναζωογόνηση του κοινωνικού παράγοντα του οικισμού, με μακροπρόθεσμο στόχο τη βιώσιμη ανάπτυξή του. Αυτή η δυναμική-ενεργητική προστασία, που επιχειρεί να εξισορροπήσει με τον, κατά το δυνατό, βέλτιστο τρόπο την *προστασία* με την *ανάπτυξη*, πάνω απ' όλα, απευθύνεται σε ένα κοινωνικο-οικονομικό σύνολο, μια κοινότητα ανθρώπων, που θέλουν να ζουν άνετα με όρους σύγχρονης διαβίωσης, υγιεινής και ασφάλειας στον οικισμό τους, να αναπτύσσουν οικονομικές και παραγωγικές δραστηριότητες, να εξελίσσονται πνευματικά και πολιτιστικά, να απολαμβάνουν το ιστορικό και το φυσικό περιβάλλον που τους προσφέρει η παραμονή τους σε έναν τέτοιο οικισμό, να θυμούνται, να προοδεύουν και να εξασφαλίζουν το μέλλον της επόμενης γενιάς.

Η επανένταξη νέων μορφών ζωής σε έναν οικισμό απαιτεί μια διαδικασία σταδιακής μετάβασης από τη φθορά, την εγκατάλειψη και την παραμέληση, στην εγκατάσταση χρήσεων και κατοίκων και, τελικά, στην επαναλειτουργία της κοινότητας. Αυτή η αργή στο χρόνο διαδικασία αποκλείει εκ των προτέρων τις απότομες, ριζικές αλλαγές που θα μπορούσαν να έχουν δυσμενείς επιπτώσεις στο χαρακτήρα του οικισμού, στο τοπίο, αλλά και στην κοινωνική σύνθεση¹¹. Στόχος δεν είναι μια άμεση επαναφορά σε μια τελείως διαφορετική, αντικρουόμενη με το παρελθόν πραγματικότητα¹², αλλά η αποκατάσταση των ισορροπιών, βάσει των οποίων ο οικισμός λειτουργούσε κάποτε και με τις οποίες μπορεί να λειτουργήσει και σήμερα. Απαραίτητη προϋπόθεση είναι ο σεβασμός της ταυτότητας του τόπου¹³, που αποτελεί και τον βασικό λόγο για τον οποίο αξίζει να

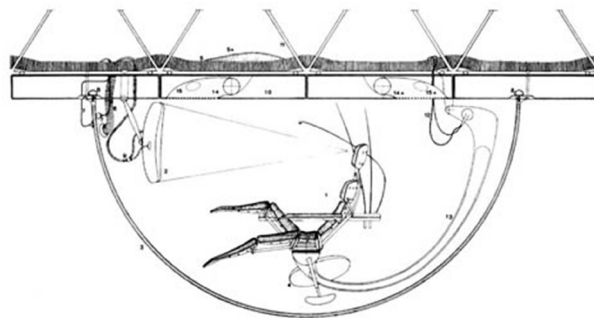
11. *gentrification*- γκετοποίηση

12. π.χ. φαινόμενα τουριστικού υπερκορεσμού

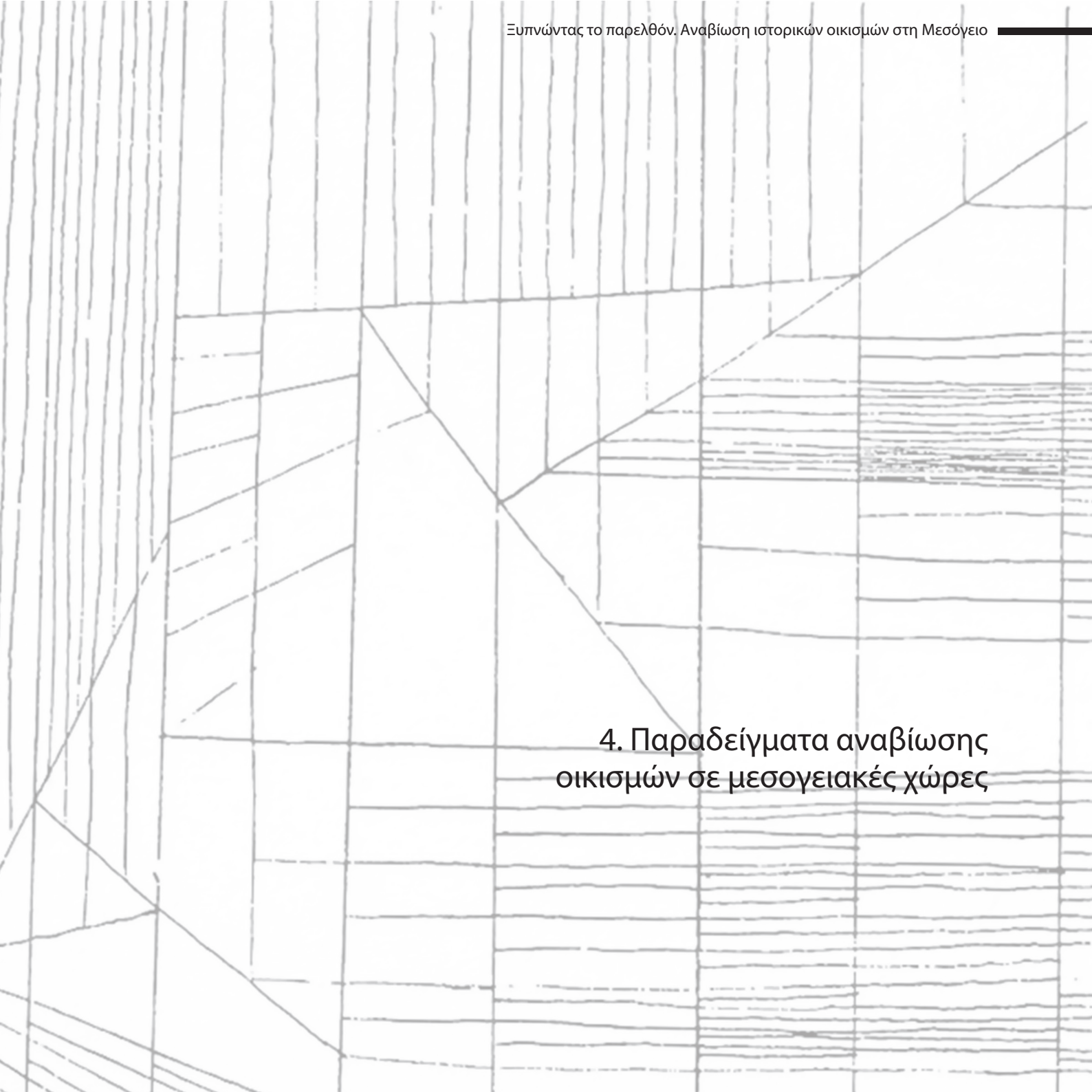
13. το πνεύμα του τόπου- *genius loci*

διατηρηθεί ο συγκεκριμένος οικισμός.

Η αναβίωση δεν αναφέρεται σε μια απλή εφαρμογή σχεδιαστικών λύσεων, πόσο μάλλον σε μια στείρα επιβολή θεσμικών μέτρων. Η *ολοκληρωμένη* ή *βιώσιμη ανάπτυξη* προϋποθέτει την επανεξέταση των προβλημάτων της εξέλιξης του οικισμού, της σημερινής λειτουργίας του και των μελλοντικών αναγκών και τάσεων ανάπτυξής του. Ο κοινωνικός ρόλος της αρχιτεκτονικής απαιτεί την υιοθέτηση ενός κανονιστικού πλαισίου αρχών, που θα θέτει σαφείς όρους και περιορισμούς δόμησης, ανακόπτοντας την περαιτέρω υποβάθμισή του, αλλά ταυτόχρονα και την υιοθέτηση ενός τρόπου σκέψης περισσότερο κριτικού και δημιουργικού. Ο νέος σχεδιασμός έχει θέση στους ιστορικούς οικισμούς, αρκεί να μην αποσκοπεί σε έναν στείρο μιμητισμό των μορφολογικών προτύπων του παρελθόντος και σε μια σκηνογραφική αποκατάσταση του αυθεντικού, γιατί τότε γίνεται επιφανειακός και πλαστός. Η αρχιτεκτονική *δεν είναι* και *δεν πρέπει να είναι* μια καλοστημένη θεατρική παράσταση. Οφείλει να είναι μια ειλικρινής σύνθεση του παρελθόντος με το παρόν και μια σύγχρονη έκφραση των αληθειών ενός τόπου. Μόνο έτσι είναι δυνατή η επίτευξη της ιστορικής συνέχειας σε ένα σύγχρονο πλαίσιο ζωής.

Εικ. 41: Τάκης Ζενέτος, δοχεία ζωής

4. Παραδείγματα αναβίωσης οικισμών σε μεσογειακές χώρες

4.1 Οι μεσογειακοί οικισμοί

Η Μεσόγειος, πλαίσιο ζωής περισσότερων από 250 εκ. ανθρώπων, είναι ένας τόπος αντικρουόμενων επιρροών, που διαμορφώθηκε στο πέρασμα του χρόνου με τη μετακίνηση και την αλληλεπίδραση διαφορετικών πολιτισμών, στο σταυροδρόμι τριών ηπείρων: της Ευρώπης, της Αφρικής και της Ασίας. Το να κατοικεί κανείς στη Μεσόγειο αφορά περισσότερο ένα σύνολο ποιοτήτων του χώρου και όχι τόσο τον ίδιο το χώρο¹. Η μεσογειακή λεκάνη συνιστά ένα σύνολο εικόνων και θεμάτων που σχετίζονται με το φυσικό περιβάλλον, τον τρόπο ζωής των κατοίκων της και τον τρόπο κατασκευής μιας ιδιαίτερης αστικότητας. Παράλληλα, χαρακτηρίζεται από έναν έντονο δυϊσμό: γη-θάλασσα, φως-σκιά, εξωτερικό-εσωτερικό, ξηρασία-πλημμύρες.

Η ελιά, το εμβληματικό δέντρο του μεσογειακού τοπίου, μαζί με το σιτάρι και το κρασί, αποτέλεσαν για αιώνες τις βάσεις των μεσογειακών λαών. Το έδαφος, επίπεδο ή κεκλιμένο, αλλά πάντα με τις συνθήκες βραχώδεις προεξοχές του, οδήγησε στην υιοθέτηση της πέτρας ως βασικού υλικού κατασκευής. Το ήπιο κλίμα και η διαδοχή των εποχών με τις αντίστοιχες αλλαγές του τοπίου, σε συνδυασμό με την κοινωνικότητα των ανθρώπων και το έμφυτο ταλέντο

τους να οικειοποιούνται και να τροποποιούν τον χώρο, διαμόρφωσαν μια πολύ ιδιαίτερη αρχιτεκτονική γλώσσα. Πρόκειται, περισσότερο, για ένα άθροισμα αρχιτεκτονικό με παραλλαγές τύπων και διατάξεων, αλλά και τεχνικό με ιδιαίτερες λύσεις, υλικά και κατασκευαστικές μεθόδους. Ο μεσογειακός οικισμός είναι μια ετερογενής ποικιλία χτισμένων τυπολογιών που μπορεί να είναι διάσπαρτες ή να σχηματίζουν μικρά σύνολα. Συνοδεύεται, επίσης, από βοηθητικά στοιχεία και κατασκευές ζωτικής σημασίας², αλλά και από τις απαραίτητες υποδομές³. Κτίσματα, καλλιέργειες και φύση είναι σε τέλεια ισορροπία, αποτέλεσμα μιας συνεχούς διαδικασίας αλλαγής και μετατροπής και μιας πραγματικότητας που δομείται εξίσου από φυσικούς και κοινωνικο-οικονομικούς παράγοντες.

Το παραδοσιακό μεσογειακό σπίτι, συμπαγές και ανθεκτικό ή ελαφρύ σαν νομαδική σκηνή, είναι ένα ζωντανό συγκρότημα που αντικατοπτρίζει τον τρόπο ζωής και τις ανάγκες των ανθρώπων και, ταυτόχρονα, προσαρμόζεται και μετατρέπεται προκειμένου να ανταποκριθεί σε νέες συνθήκες και ανάγκες. Ο δυϊσμός του τοπίου εξακολουθεί να υπάρχει και εδώ: ενιαίοι κοινόχρηστοι χώροι, αλλά και χώροι για μια ξεχωριστή χρήση (εργασία, ψυχαγωγία κλπ.) ή τύπο κατοίκου (άνδρα, γυναίκα κλπ.), τμήματα κατοικίας, αλλά και παραγωγικά τμήματα, δημόσιοι χώροι, αλλά και ιδιωτικοί χώροι. Στη μεσογειακή κατοικία

1. *Réhabiliter l'architecture traditionnelle méditerranéenne*, σελ. 7-8 και 15-16 και *RehabiMed Method Traditional Mediterranean Architecture I. Rehabilitation Town & Territory*, σελ. 9-13

2. τουαλέτες, πέτρινοι τοίχοι, φούρνοι, караβανσεράγια, σιντριβάνια, πηγάδια, μύλοι, στάβλοι, σιταποθήκες κλπ.
3. κανάλια, μονοπάτια, αρδευτικά κανάλια κλπ.

Εικ. 42, 43, 44: Η Μεσόγειος των χρωμάτων

αποτυπώνονται όλες οι αξίες που επιδιώκει να ενσωματώσει και η σύγχρονη αρχιτεκτονική: η έννοια της παραμονής, της μετάβασης, της απομόνωσης και της συνάντησης, σε μια διαλεκτική που μαρτυρά μια πρωτοφανή ευφυΐα. Ευφυΐα που αποδεικνύεται, άλλωστε, και από τις κατασκευαστικές μεθόδους που, με τη χρήση των μοναδικών πόρων του άμεσου περιβάλλοντος,⁴ επιτύγχαναν την πλήρη ενσωμάτωση της κατοικίας στο context της. Τα τοπικά υλικά είναι αυτά που, τόσο με την κατασκευαστική όσο και με την αναπαραστατική λειτουργία τους, δίνουν τον ορισμό της παραδοσιακής μεσογειακής αρχιτεκτονικής.

Άλλοτε με τρωγλοδυτικές λύσεις και άλλοτε με πιο περίτεχνες, εξελιγμένες μορφές, η μεσογειακή κατοικία φανερώνει την κοινωνική τάξη των κατοίκων της. Όψεις επίτηδες γυμνές, εσωστρεφείς, που σε καλούν να ανακαλύψεις το χαρακτηριστικό *patio* (αίθριο) με τις αρχαιοελληνικές καταβολές ή πιο εξωστρεφείς, με κατασκευές όπως καμάρες, θόλους, ξύλινες στέγες, όλες μπορεί να τις συναντήσει κανείς στους οικισμούς της Μεσογείου. Η μεσογειακή κατοικία είναι

4. ξύλο, χώμα, πέτρα

πλουραλιστική, τόσο σε κατασκευαστικούς τρόπους όσο και σε μεγέθη.

Η έννοια της *μετάβασης* που αναφέρθηκε παραπάνω είναι ιδιαίτερα σημαντική. Το πέρασμα από το ιδιωτικό στο δημόσιο, από το εσωτερικό και πιο προστατευμένο στο εξωτερικό και πιο εκτεθειμένο γίνεται ομαλά με μεταβατικούς χώρους όπως: είσοδοι σε εσοχές, προθάλαμοι, βεράντες, καλυμμένες στοές, χαγιάτια κλπ. Οι χώροι αυτοί αποτελούν και μια προστασία από τις καιρικές συνθήκες: τον ήλιο, τη βροχή, τον αέρα, το κρύο, προσεγγίζοντας έτσι και τη βιοκλιματική διάσταση της κατοικίας.

Στους κατασκευαστικούς κώδικες της Μεσογείου⁵ πρέπει να αναφέρουμε τους κοινούς τοίχους των κατοικιών, με τα κτίρια να ακουμπάνε το ένα στο άλλο σε περισσότερες από μία πλευρές, τις προεξοχές-σαχνισιά (*finja*), που διαμορφώνουν τις όψεις κατά μήκος του δημόσιου χώρου και συχνά γεφυρώνουν το δρόμο για δημιουργία επιπλέον χώρου (*sabat*), τη σημασία των οπτικών φυγών με διαφορετικό τρόπο

5. *Mediterranean urban and building codes: origins, content, impact, and lessons*

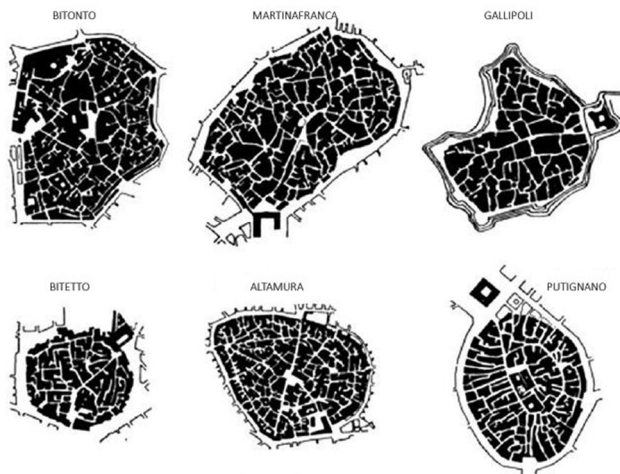

Εικ. 45: Αστυπάλαια, Κυκλάδες

στους διάφορους πολιτισμούς⁶, το οδικό δίκτυο με τους στενούς, ακανόνιστους δρόμους και τα αδιέξοδα (*cul-de-sac*) κ.ά. Πρόκειται, γενικά, για ένα σύνθετο, προσαρμοζόμενο σύστημα, στο οποίο οι αποφάσεις λαμβάνονται από κάτω προς τα πάνω. Οι κανόνες είναι απλοί και τροποποιούνται με την εμπειρία και το feedback. Είναι, κατά κάποιο τρόπο, αυτουρμιζόμενο, με αποφάσεις και δράσεις μεμονωμένων ατόμων και όχι μιας κεντρικής αρχής, γεγονός που του προσδίδει μια μοναδική ποικιλομορφία. Οι διαφορές σε επίπεδο μικροκλίμακα⁷ δεν υπονομεύουν σε καμία περίπτωση τη συνοχή του χαρακτήρα του οικισμού. Τα διαφορετικά στοιχεία αλληλεπιδρούν, συντίθενται και συνενώνονται, διαμορφώνοντας ένα μη γραμμικό,

6. Σε οικισμούς που είχαν δεχτεί την επίδραση του ελληνο-βυζαντινού πολιτισμού επιδιώκεται η θέα από παράθυρα, μπαλκόνια και ταράτσες προς τη θάλασσα, τα βουνά, τους κήπους και τα περιβόλια, ενώ αντίθετα σε οικισμούς με ισλαμικές επιρροές η θέα περνάει σε δεύτερη μοίρα και βασική προτεραιότητα γίνεται η προστασία από την οπτική εισβολή στον ιδιωτικό χώρο του σπιτιού με ψηλούς φράκτες, ταράτσες με στηθαία και παράθυρα καλυμμένα με περσίδες που επιτρέπουν τη θέαση μόνο από μέσα προς τα έξω.

7. π.χ. κατοικία, γειτονιά κλπ.

Εικ. 46: Πόλεις στην περιοχή της Puglia, Ιταλία

δυναμικό σύστημα με απρόβλεπτα και ποικίλα αποτελέσματα, που ενθαρρύνουν τη δημιουργικότητα και τον πλουραλισμό. Το σύστημα αυτό μιμείται, στην ουσία, τις φυσικές διαδικασίες όπως τη διαδικασία της σύλληψης, της ανάπτυξης, της αλλαγής, της ανανέωσης, της φθοράς και της αναγέννησης, ενώ παράλληλα διαπνέεται από μια ισχυρή αίσθηση του τόπου. Πρόκειται για μια αρχιτεκτονική έκφραση πιστή στην εθνική ιδιαιτερότητα, τις τοπικές παραδόσεις, το κλίμα και τη γεωγραφία που, με την ευθύτητα και την ειλικρίνιά της, ξεπερνάει τα στενά όρια της επίσημης αρχιτεκτονικής, θέτοντας στο προσκήνιο τον ίδιο τον άνθρωπο.

Σήμερα, η αρχιτεκτονική αυτή υπόκειται σε πιέσεις και μετασχηματισμούς που οδηγούν στην απώλεια του κοινωνικο-πολιτιστικού χαρακτήρα της και στην περαιτέρω υποβάθμισή της. Η πολιτιστική ομογενοποίηση, ως αποτέλεσμα της παγκοσμιοποίησης, η άρνηση των αξιών -λειτουργικών, κοινωνικών, αισθητικών- του παραδοσιακού τρόπου ζωής, η ασάφεια των ορίων πόλης-υπαιθρου, η εγκατάλειψη που επιβάλλει η έλλειψη εναλλακτικών για ανάπτυξη ή οι βίαιες μετατροπές από την ιδιοκτησιακή ή την τουριστική κερδοσκοπία χωρίς συγκεκριμένο σχεδιασμό, αποστερούν από την παραδοσιακή αρχιτεκτονική το νόημά της και την αλλοιώνουν ανεπανόρθωτα. Προκύπτει, λοιπόν, μια ανάγκη επαναπροσανατολισμού των αστικών πολιτικών, με στόχο την αναβίωση, δηλαδή την ανάκτηση της χαμένης ή αλλοιωμένης χρήσης της κατοικίας και την αποκατάσταση των εύθραυστων ισορροπιών, που μέχρι πρότινος συνέθεταν το μεσογειακό χώρο.

Προκειμένου να μελετήσουμε παραδείγματα Μεσογειακών οικισμών που έχουν αναβιώσει είναι απαραίτητο να τους ταξινομήσουμε σε κάποιες βασικές κατηγορίες που αφορούν αφενός τη μορφολογία τους και αφετέρου τους λόγους εγκατάλειψής τους.

Μορφολογικά, οι οικισμοί της Μεσογειακής λεκάνης διακρίνονται σε απλούς κυβόσημους που ακολουθούν πιο πρωτόγονα πρότυπα, σπηλαιοειδείς, ορεινούς που αποτελούν συνήθως δείγματα της βαλκανικής αρχιτεκτονικής, νησιωτικούς με κυκλαδίτικα πρότυπα ή νεοκλασικές επιρροές κλπ. Οι βασικοί παράγοντες που διαμορφώνουν τη μορφολογία τους

είναι τα διαθέσιμα τοπικά υλικά, το κλίμα της περιοχής και οι κατακτητές που κατά καιρούς έχουν περάσει από και αφήνοντας την υπογραφή τους.

Με βάση τις αιτίες εγκατάλειψής τους, οι οικισμοί μπορούν να διακριθούν σε κατακρημνισόπληκτους, σεισμόπληκτους, πλημμυρόπληκτους, πυρόπληκτους, αλλά και σε οικισμούς που εκκενώθηκαν λόγω πολέμου ή που εγκαταλείφθηκαν σταδιακά εξαιτίας γεωμορφολογικών ή κοινωνικών παραγόντων⁸.

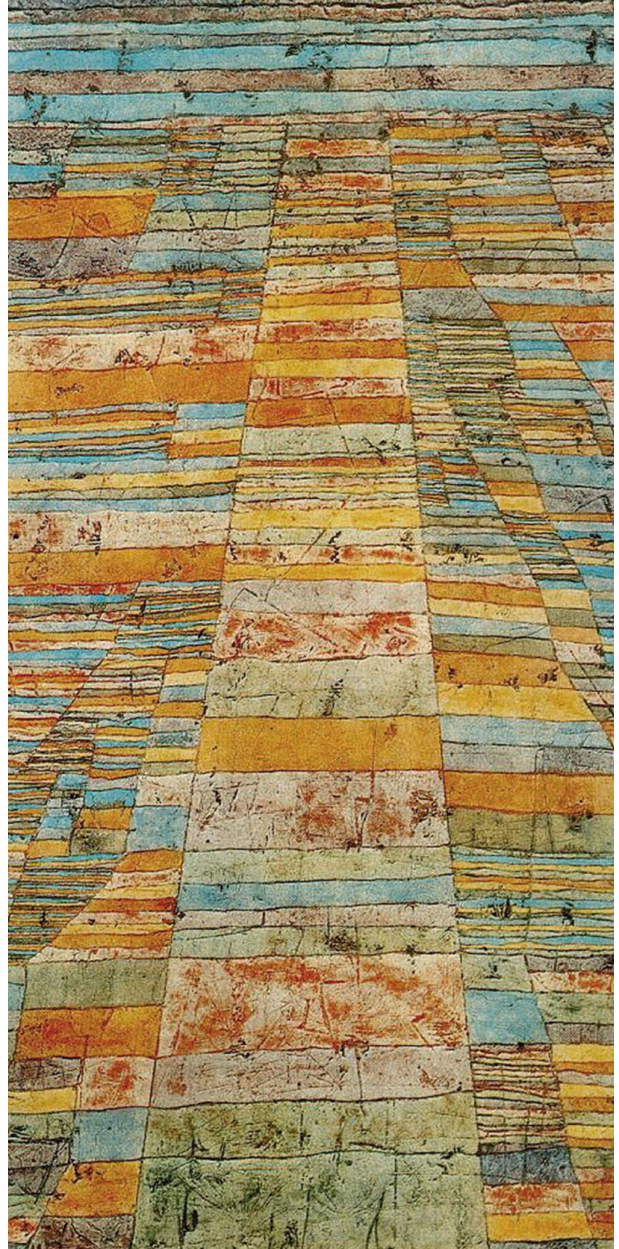
Στη συνέχεια, παρουσιάζονται ορισμένα τυπικά

παραδείγματα οικισμών της Μεσογείου που, μέσα από πρωτοβουλίες κρατικών ή ιδιωτικών φορέων, απέκτησαν ξανά ζωή μετά από χρόνια εγκατάλειψης και φθοράς, ενώ παράλληλα θα γίνει και μια προσπάθεια κριτικής αποτίμησης αυτών των προγραμμάτων αναβίωσης ως προς το κατά πόσο πέτυχαν να λύσουν τα υφιστάμενα προβλήματα, να αναδείξουν τον μοναδικό χαρακτήρα του κάθε οικιστικού συνόλου και να δημιουργήσουν συνθήκες ευνοϊκές για βιώσιμη ανάπτυξη.

8. Βλ. κεφ. 1.1

Εικ. 47: Χάρτης με τους οικισμούς που εξετάζονται

Εικ. 48: Paul Klee, Highways and Byways

4.2 Ιταλία

4.2.1 Colletta di Castelbianco

Περιοχή: Savona, Liguria

Πληθυσμός: 322 κάτοικοι (2011)

Υψόμετρο: 341 m.

Έτος επέμβασης: 1980-1999

Εικ. 49: Πλήρη και κενά

ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Η Colletta απέχει 20 χλμ. από την δυτική ακτή της Λιγουρίας, κάτω από τα Απέννινα Όρη. Βρίσκεται στην πεδιάδα της Pennavaira και αποτελεί τμήμα της κοινότητας του Castelbianco, στην επαρχία της Savona. Η πλησιέστερη πόλη είναι η Albenga, σε απόσταση περίπου 20χλμ. Εκτείνεται κατά μήκος μιας κορυφογραμμής περίπου 300 μέτρα πάνω από το επίπεδο της θάλασσας. Η πρόσβαση γίνεται από το δρόμο που οδηγεί από την Albenga στην Ormea στο Πεδεμόντιο, ακριβώς στο σημείο όπου αρχίζει να ανεβαίνει προς τα Απέννινα της Λιγουρίας. Ιδρύθηκε ως ένα από μια αλυσίδα χωριών μεταξύ του 12ου και του 14ου αιώνα. Το όνομά του προέρχεται από το κάστρο που βρισκόταν σε αμυντική θέση πάνω σε έναν λόφο και σήμερα βρίσκεται σε ερειπώδη κατάσταση.

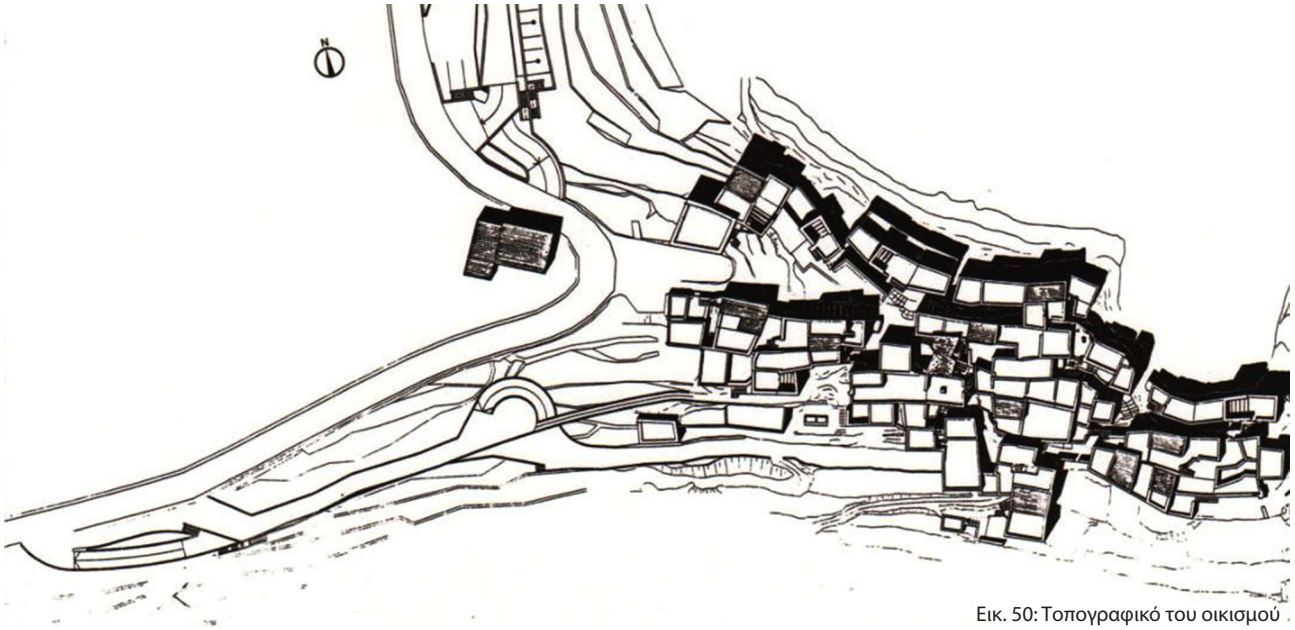
Το χωριό δεν είναι άμεσα ορατό από το δρόμο, εν μέρει γιατί βρίσκεται λίγο πιο πίσω αλλά κυρίως γιατί η δομή των κτισμάτων του δεν ξεχωρίζει εύκολα από τη δομή των βαθμιδωτών λόφων που είναι τόσο χαρακτηριστικοί στη Λιγουρία. Τα αυτόνομα κελύφη που δημιουργούν τις κατοικίες είναι σχεδόν ίδιου μεγέθους με τα πλατώματα, τόσο σε πλάτος όσο και σε ύψος και κατεβαίνουν βαθμιδωτά με τον ίδιο περίπου τρόπο. Αλλά και ο χρωματισμός είναι επίσης παρόμοιος, με τους τοίχους και τις οροφές να είναι χτισμένες από την τοπική πέτρα.

Ο τρόπος με τον οποίο τα κελύφη οργανώνονται σε ομάδες υποδεικνύει την ύπαρξη ενός καρκινοειδούς οργανισμού που μεγάλωσε σταδιακά, προσαρμοζόμενος στη βάση στην οποία δημιουργήθηκε. Οι συνδέσεις στον οικισμό επινοούνται συνεχώς, δεν υιοθετούνται μια για πάντα. Αυτό γίνεται ιδιαίτερα εμφανές στις γεμάτες φαντασία σκάλες, που

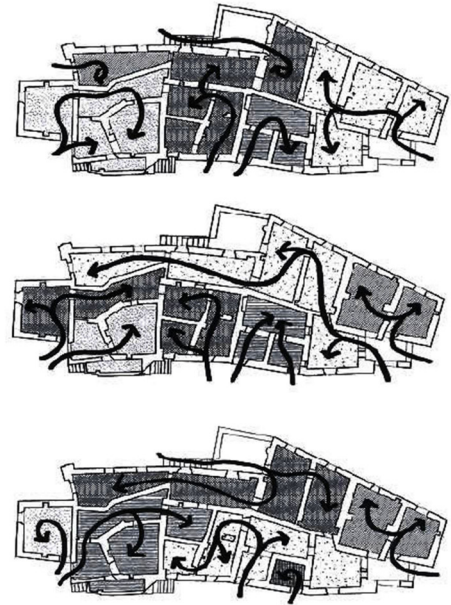
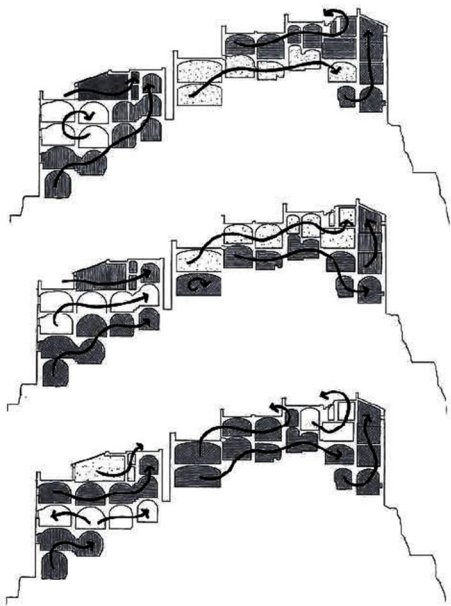
πρέπει να κάνουν απρόβλεπτα πράγματα ώστε να πάνε από το ένα σημείο στο άλλο. Κάθε κελύφος ενώνεται με τα υπόλοιπα γύρω του από όλες τις πλευρές: οριζόντια, κατακόρυφα, διαγώνια, κατεβαίνοντας ή ανεβαίνοντας, ενώ η πρόσβαση γίνεται από το ισόγειο, από την οροφή ή από τη μέση. Έτσι προκύπτει μια σύνθεση απόλυτα εύκαμπτη. Μικρές ομάδες κελυφών δημιουργούν τις κατοικίες, που αναπτύσσονται σε διαφορετικά σχήματα και συνθέσεις. Αυτό που δεν διαφέρει –ή διαφέρει ελάχιστα– είναι το μέγεθος του κάθε κελύφους, και αυτό συμβαίνει εξαιτίας της συνοχής μεταξύ των στοιχείων του χώρου και της τεχνολογίας που χρησιμοποιήθηκε για να τον ορίσει. Εκτός από τους τοίχους, και οι θόλοι είναι επίσης πέτρινοι και αυτό καθορίζει τις διαστάσεις τους σε ένα περιορισμένο φάσμα διαφοροποιήσεων. Δε μπορείς να βρεις χώρους που είναι μεγαλύτεροι από 4 μέτρα σε πλάτος. Είναι είτε τετράγωνοι είτε ορθογώνιοι, αλλά το άνοιγμα μεταξύ των τοίχων καθορίζεται από το θόλο.

Το αποτέλεσμα είναι ότι οι κατοικίες δεν έχουν όρια ή μάλλον ότι αυτά είναι ανεπαίσθητα. Έτσι είναι αρκετά σαφές⁹ ότι τα σπίτια μπορούν να επεκταθούν ή να συνενωθούν το ένα με το άλλο, τροποποιώντας τις διαστάσεις τους ώστε να ανταποκρίνονται στις ανάγκες των ανθρώπων που κατοικούν σε αυτά. Κοιτάζοντάς τα σήμερα από έξω, ένα κοινό χαρακτηριστικό τους είναι ότι, λόγω των υψομετρικών διαφορών, καθένα δέχεται φωτισμό από όλες τις κατευθύνσεις. Οι ομάδες κελυφών βλέπουν σε πλατώματα που αποτελούν τις οροφές των κελυφών που βρίσκονται από κάτω και που, αναμφίβολα, χρησιμοποιούνταν ως χώροι αποξήρανσης των αγροτικών προϊόντων στις θερμές

9. πιθανόν να έχει συμβεί στο παρελθόν

Εικ. 50: Τοπογραφικό του οικισμού.

Εικ. 51, 52: Συνδέσεις μεταξύ κελυφών

περιόδους¹⁰. Το ισόγειο, που ήταν πιθανότατα η πιο υγρή περιοχή -και φυσικά η πιο δύσκολη να αποκατασταθεί- ήταν ο χώρος παραμονής των ζώων, ενώ ο όροφος αποτελούσε το κύριο τμήμα της κατοικίας.

Ένα άλλο βασικό χαρακτηριστικό είναι ότι δεν υπάρχει ασυνέχεια μεταξύ κτισμένων και ανοιχτών χώρων. Οι υπαίθριοι χώροι που διαμορφώνουν τους δρόμους, τις αυλές και τα σκαλιά έχουν όλοι διαστάσεις συγκρίσιμες με αυτές των κελυφών που αποτελούν τις κατοικίες. Εκτός του ότι έχουν τις ίδιες διαστάσεις όμως, συνενώνονται και δημιουργούν ομάδες με τον ίδιο τρόπο. Αυτό είναι ένα πολύ σπάνιο χαρακτηριστικό, ειδικά σήμερα, όπου η αντιστοιχία μεταξύ ανοιχτών και κλειστών, κενών και πλήρων, φαίνεται να έχει χαθεί στην αρχιτεκτονική.

ΑΙΤΙΑ ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΨΗΣ

Το χωριό άρχισε να εγκαταλείπεται το 19ο αιώνα, όταν ο ρόλος του ως συνδέσμου μεταξύ της ακτής και της ενδοχώρας του Πεδεμοντίου περιορίστηκε. Οι κάτοικοι της περιοχής είχαν εμπορικές συναλλαγές

10. σταφύλια, ελιές κλπ.

με ταξιδιώτες που περνούσαν μεταξύ της Λιγουρίας και του Πεδεμοντίου. Αλλά όταν κατασκευάστηκε ένα νέο οδικό δίκτυο που το παρέκαμπε, 200 χρόνια πριν, οι κάτοικοι αποφάσισαν να εγκαταλείψουν το χωριό και να εγκατασταθούν σε ένα άλλο μέρος. Ο καταστροφικός σεισμός του 1887 οδήγησε στην πλήρη και οριστική εγκατάλειψή του.

ΣΧΕΔΙΟ ΑΝΑΒΙΩΣΗΣ

Στον Giancarlo de Carlo ανατέθηκε το υπέροχο έργο της αναβίωσης του χωριού από την τεχνική εταιρεία SIVIM από την Alessandria, που αγόρασε ολόκληρο το χωριό έναντι 2 εκ. δολλαρίων. Όλα τα κελύφη αποκαταστάθηκαν και εξοπλίστηκαν με σύγχρονες ανέσεις. Αντίθετα, όλα τα εξωτερικά στοιχεία και οι όψεις διατηρήθηκαν στην αρχική τους μορφή. Το project, που ολοκληρώθηκε το 1999, περιλάμβανε 60 αυτοτελείς μονάδες ζωής.

Η επέμβαση επεδίωκε να ανακτήσει το χωριό και να το κάνει ξανά κατοικήσιμο. Οι κάτοικοι δεν θα ήταν ίδιοι με τους προηγούμενους -δε θα είχαν τα ίδια επαγγέλματα και τρόπο ζωής, γιατί οι λόγοι που οδήγησαν στην εγκατάλειψη του χωριού υπήρχαν

Εικ. 53: Γενική άποψη του οικισμού

ακόμα. Ωστόσο, δεν θα ήταν ούτε τουρίστες – τουλάχιστον δε θα συμπεριφέρονταν ούτε θα ταξίδευαν με τον τρόπο που συνήθως συνδέεται με τον τουρισμό. Άλλωστε, το φυσικό περιβάλλον είναι πολύ άγριο και η απόσταση από τη θάλασσα δεν το καθιστούν ιδανικό τόπο για διακοπές. Θα ήταν άνθρωποι ή οικογένειες που είτε θέλουν να επιστρέψουν σε έναν άμεσο αλλά και άνετο τρόπο ζωής, είτε να περνούν εκεί μεγάλες περιόδους διακοπών, αλλά όχι απαραίτητα μόνο εποχιακά.

Οι *λευκοί αετοί* είναι άνθρωποι που εργάζονται μόνοι τους και ψάχνουν για απομόνωση, αλλά επίσης χρησιμοποιούν υπολογιστές και πληροφοριακά συστήματα για να παραμένουν σε επαφή με ό,τι συμβαίνει. Όχι μόνο είναι σε επαφή, αλλά επίσης μπορούν να διαχειρίζονται υποθέσεις σε άλλα, πιο κοσμικά μέρη. Οι άνθρωποι αυτοί αποτέλεσαν το βασικό υποκείμενο του σχεδιασμού.

Η επέμβαση περιλάμβανε την ανακατασκευή κατοικιών διαφόρων μεγεθών και τύπων, χωρίς να αλλοιώνεται ο γενετικός κώδικας που είχε ρυθμίσει την ανάπτυξη του χωριού στο παρελθόν. Στην πραγματικότητα, δε χρειάστηκε να γίνουν πολλά: η λογική των κατασκευαστικών, των αθροιστικών και των συνθετικών συστημάτων έπρεπε απλά να γίνει κατανοητή και να ακολουθηθεί, συνδέοντας τα διάφορα τμήματα του καρκινοειδούς το ένα με το άλλο, με την κατά το δυνατόν καλύτερη κάλυψη των σύγχρονων απαιτήσεων για την κατοικία. Επισκευάζοντας, επιπλέον, τμήματα που είχαν καταστραφεί και προσαρμόζοντας, όσο ήταν δυνατόν, ολόκληρο το σύνολο στους υφιστάμενους κανόνες σχεδιασμού. Παρέχοντας, τέλος, ήπια τεχνολογία στα συστήματα των εγκαταστάσεων, ώστε να αποφεύγονται οι συγκρούσεις με το δομικό και συνθετικό σύστημα, κάνοντάς την, επίσης, όσο το δυνατόν πιο εξελιγμένη, ώστε να προσφέρει στους μελλοντικούς κατοίκους τα πλεονεκτήματα της απομόνωσης αλλά και τακτικές συνδέσεις της καλύτερης δυνατής μορφής με τον έξω κόσμο.

Οι κανόνες ασφάλειας που επέβαλλαν την προσθήκη στηθαίων προσαρμόστηκαν με τρόπο ώστε το στηθαίο να αποτελεί συχνά μια σκάλα ή ένα τμήμα του δρόμου, προκειμένου να αποκατασταθούν

οι ισορροπίες που ήθελαν τον οικισμό χωρίς στηθαία και προστατευτικά κιγκλιδώματα. Τα παράθυρα, πλαισιωμένα με λευκό χρώμα για λόγους λειτουργικούς¹¹, αλλά και έκφρασης και αυτοαντιπροσώπευσης του κάθε σπιτιού, τονίζουν το ευαίσθητο σημείο της μετάβασης από το μέσα στο έξω και ακολουθούν συγκεκριμένες αναλογίες και ρυθμό κενού-πλήρους. Η προσθήκη επιπλέον ανοιγμάτων για φωτισμό έγινε με σεβασμό σε αυτούς τους κανόνες και σε απόλυτη συμφωνία με το υπάρχον σύστημα.

Κατά τη διάρκεια του σχεδιασμού, οι προσαρμογές ήταν σχετικά εύκολες και το καρκινοειδές σύστημα ήταν πολύ περισσότερο υπάκουο και ανταποκρίσιμο από τα σπονδυλωτά συστήματα που χρησιμοποιούνται γενικά στη σύγχρονη αρχιτεκτονική. Το βασικό ήταν να κατανοήσει κανείς τον γενετικό κώδικα και τους τρόπους με τους οποίους δημιουργήσε χωρικά γεγονότα. Όσοι συμμετείχαν στην πραγματοποίηση του έργου διαπίστωσαν με έκπληξη ότι ένα παλιό δομικό σύστημα με λιθοδομή, με τους ακριβείς κανόνες του που σχετίζονται με τη φύση των υλικών και τις τεχνικές που χρησιμοποιούνται για τη συναρμολόγησή τους, είναι πιο συμβατό με την εισαγωγή εξελιγμένης αλλά ήπιας τεχνολογίας, παρά με τις βαριές τεχνολογίες που χρησιμοποιούνται γενικά στη σύγχρονη αρχιτεκτονική. Τα συστήματα των εγκαταστάσεων κατασκευάστηκαν με στόχο την επίτευξη της μέγιστης αποδοτικότητας, χωρίς όμως να δημιουργούν μεγάλους όγκους ή ρήγματα που θα συγκρούσαν με την ποιότητα των χώρων. Έτσι, οι μηχανισμοί για θέρμανση και τεχνητό φωτισμό και ιδιαίτερα τα καλώδια και τα βύσματα της τεχνολογίας της πληροφόρησης¹² κρύφτηκαν κάτω από τον σοβά και τα άλλα φινιρίσματα, καθιστώντας την Colletta το *πρώτο Ιταλικό Διαδικτυακό Χωριό*¹³.

ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ-ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Το project του De Carlo φαίνεται να λειτουργεί σε μια πραγματική βάση, που δεν περιορίστηκε στην απλή αποκατάσταση των κελυφών και των στοιχείων του δημόσιου χώρου.

11. τοποθέτηση κουφωμάτων σε λεία επιφάνεια

12. οπτικές ίνες

13. *Primo Borgo Telematico Italiano*

Σήμερα, το χωριό έχει αποκτήσει ξανά ζωή: η ταβέρνα με τη γραφική βεράντα στο κέντρο του χωριού, η κοινοτική πισίνα ανάμεσα στα ελαιόδεντρα με θέα στην πεδιάδα, το κοινόχρηστο πλυντήριο, η σάουνα, το συνεδριακό κέντρο, το υπαίθριο θερινό θέατρο, το καφέ προσελκύουν ιδιοκτήτες από όλο τον κόσμο που έχουν βρει εδώ το ιδανικό καταφύγιο τους. Πολλοί έρχονται τους θερινούς μήνες, αλλά και σε σημαντικά φεστιβάλ και γιορτές¹⁴. Η συμμετοχή στην κοινότητα είναι μεγάλη, ενώ συχνά διοργανώνονται καλλιτεχνικά θεάματα, συναυλίες και δρώμενα. Για τους λάτρεις της φύσης και των αθλημάτων, υπάρχουν μονοπάτια για πεζοπορία και ποδηλασία, αλλά και γήπεδο γκολφ στην περιοχή Garlenda κοντά στο χωριό. Οι ρυθμοί στην Colletta είναι διαφορετικοί από τη ζωή της πόλης και ο χρόνος φαίνεται να περνάει ήρεμα ακόμα και σε τουριστικές περιόδους. Στο χωριό μπορεί κανείς να κινηθεί μόνο με τα πόδια, άλλωστε οι αποστάσεις είναι πολύ μικρές.

Το 2005, το χωριό είχε την πρώτη σοδειά ελιάς μετά από 30 χρόνια και τώρα παράγει μικρές ποσότητες ελαιολάδου υψηλής ποιότητας. Τα κεράσια, που καλλιεργούνται βιολογικά, είναι μια εξαιρετική ποικιλία που φημίζεται στην περιοχή της Λιγουρίας, καθώς επίσης και η μαύρη τρούφα.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ

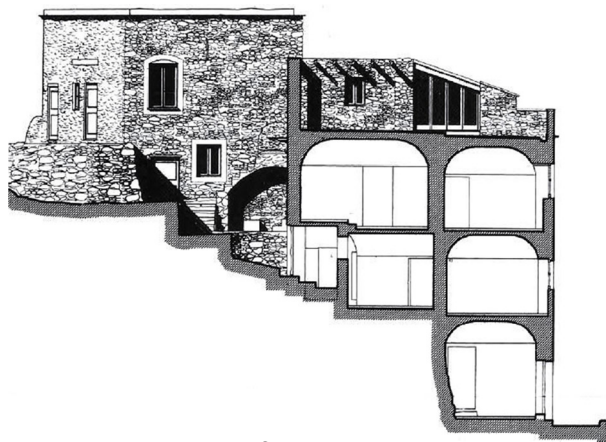
Οι Βρετανοί βράβευσαν το έργο του De Carlo με το βραβείο *Καλύτερης Αποκατάστασης* το 2006 στα Overseas Homes Awards. Και όχι άδικα. Με το συγκεκριμένο εγχείρημα, κατόρθωσε να δώσει σύγχρονη ζωή σε ένα ιστορικό μέρος χωρίς να το μετατρέψει σε μουσείο, διατηρώντας πάντα το μέτρο της ανθρώπινης κλίμακας. Η έννοια *αποκατάσταση* δεν εφαρμόστηκε τυπικά, αλλά πραγματικά βιώθηκε, ερμηνεύτηκε και χρησιμοποιήθηκε με τρόπο πρότασης. Το διαδίκτυο ως καταλύτης για την αναγέννηση του χωριού και η ζωή στην ύπαιθρο ως ποιοτική εναλλακτική λύση στο πιεστικό φαινόμενο της αστικοποίησης είναι τα δύο στοιχεία που καθιστούν το project πρωτοποριακό για τα δεδομένα της εποχής του.

Η συνοχή του δεν χρειάζεται διαχωριστική γραμμή

14. Χριστούγεννα, Πάσχα κλπ.

μεταξύ παλιού και νέου, ούτε πλαστές μορφοποιήσεις ή ιστορικές αναφορές. Ο De Carlo χρησιμοποιεί έξυπνα όλα τα στοιχεία της αρχιτεκτονικής και παίζει με αυτά: τα υλικά, τα χρώματα, τις διαστάσεις, τους ιδιωτικούς και τους δημόσιους χώρους και τους εναλλάσσει, τους διασταυρώνει και τους συσχετίζει, δημιουργώντας χώρους για παιδιά και ενήλικους σε πλήρη αρμονία με το περιβάλλον και τους λόφους της Λιγουρίας. Δεν υπάρχει παλιό και νέο, ούτε μορφές και υλικά που χρησιμοποιούνται με παραδοσιακό τρόπο ή είναι ακατάλληλα για επανερμηνεία. Είναι, άλλωστε, βασική ευθύνη του αρχιτέκτονα να εφευρίσκει ένα λεξιλόγιο με το οποίο παίζει, επινοεί και διαμορφώνει τους αρχιτεκτονικούς κανόνες, όχι για να εντυπωσιάσει με το εξεζητημένο, αλλά για να γοητεύσει με το déjà vu, να ξανα ανακαλύψει αυτό που έχει ήδη συλληφθεί, να διασκεδάσει με το διαστρεβλωμένο, επαναπροσδιορισμένο, βελτιωμένο αποτέλεσμα.

Ο De Carlo, υποστηρικτής αυτού που αποκαλεί *μη βίαιη αρχιτεκτονική*, κατόρθωσε να διαμορφώσει ξανά ένα πραγματικό, γόνιμο και αρμονικό πλαίσιο, ικανό να παρέχει ένα πρότυπο σύγχρονης ζωής στις αγροτικές περιοχές.

Εικ. 54: Τομή σε τυπική μονάδα κατοικίας

Εικ. 55, 56, 57: Απόψεις μέσα στον οικισμό

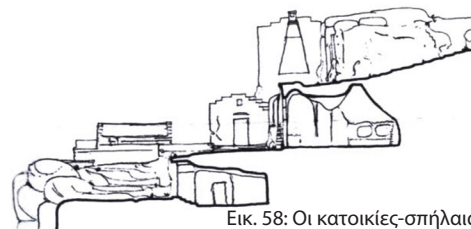
4.2.2 Sassi di Matera

Περιοχή: Matera, Basilicata

Πληθυσμός: 4.783 κάτοικοι (2011)

Υψόμετρο: 400 m.

Έτος επέμβασης: 1986-

Εικ. 58: Οι κατοικίες-σπήλαια

ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Η Matera βρίσκεται στην καρδιά της Basilicata στη Νότια Ιταλία, σε υψόμετρο 400 μέτρων και απέχει 45 χμ. από την ακτή. Αριθμεί 55.000 κατοίκους και έχει να επιδείξει πολλά αξιόλογα κτίσματα κυρίως μεσαιωνικά, ωστόσο οφείλει τη φήμη της στο ιστορικό κέντρο της, τα Sassi. Τα Sassi, που στην πραγματικότητα σημαίνει 'βράχια', συνθέτουν μια πόλη σκαλισμένη ολόκληρη στο βράχο που βρίσκεται στο οροπέδιο της Murgia, μεταξύ της Apulia και της Basilicata. Αποτελούν τον αρχαίο πυρήνα της Matera και περιλαμβάνουν το Sasso Caveoso και το μετέπειτα Sasso Barisano. Προέρχονται από έναν προϊστορικό τρωγλοδυτικό οικισμό και πιθανότατα υπήρξαν ένας από τους πρώτους ανθρωπίνους οικισμούς στην Ιταλία.

Η αρχαία πόλη αναπτύχθηκε καθ' ύψος στην πλαγιά του φαραγγιού, σήμερα γνωστό ως 'La Gravina'. Κομψά κτίσματα με πολλαπλές όψεις είναι διάσπαρτα στην περιοχή και συνδέονται με υπόγειες διαδρομές και σπηλαιώδεις λαβυρίθους. Πολλά από τα 'σπίτια' είναι στην πραγματικότητα σπήλαια και ο δρόμοι σε ορισμένα τμήματα συχνά βρίσκονται στα δώματα άλλων σπιτιών. Με το πέρασμα των αιώνων, ο οικισμός άλλαξε μορφή ξανά και ξανά σε έναν συνεχή διάλογο μεταξύ της πέτρας και της αρχιτεκτονικής, του φαραγγιού και του καμπαναριού, συνθέτοντας ένα τοπίο ασύγκριτης ομορφιάς και μοναδικότητας.

Οι τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν για την εκσκαφή του ασβεστολιθικού πετρώματος¹⁵ και για τη συλλογή του νερού και οι οποίες εφαρμόζονταν μέχρι τη σύγχρονη εποχή, εμφανίστηκαν στα Νεολιθικά χρόνια. Η ευφυής τοποθέτηση των πετρών συνέβαλλε στη δημιουργία φυσικών συστημάτων αερισμού και

στη συλλογή νερού από την υγρασία. Η εξέλιξη των αρχαίων δομών για τη συλλογή του νερού ευθύνεται, σε μεγάλο βαθμό, για τη σημερινή μορφή των Sassi της Matera.

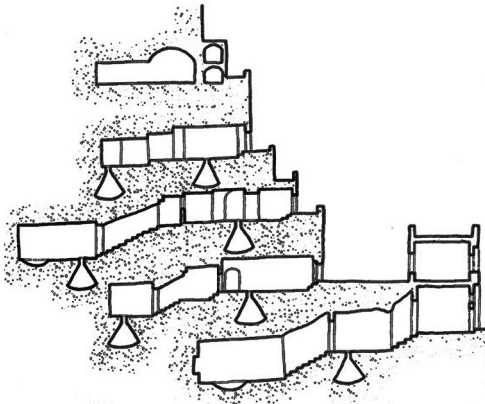
Η περίπτωση των Sassi είναι ένα τέλειο παράδειγμα του πώς η τοπική φυσική τοπογραφία ευνόησε την πρακτική της συντήρησης των υπόγειων αποθεμάτων νερού και τη συλλογή του. Στην πραγματικότητα, το νερό που προέρχεται από τη βροχή και τον παγετό συλλέγεται από το σύστημα αποστράγγισης σε σπηλιές, σε αντίθεση με το νερό που χρησιμοποιείται για πόση και μαγείρεμα που προέρχεται από ποτάμια. Για να μεγιστοποιηθεί η χρήση του, οι κατοικίες χτίζονται γύρω από μια αυλή. Εδώ, μια μεγάλη δεξαμενή για την κοινότητα συλλέγει νερό από τα δώματα, οι ακμές των οποίων δεν ξεπερνούν ποτέ τους τοίχους των κατοικιών. Επειδή το δώμα είναι τμήμα του βράχου, δεν χάνεται ούτε σταγόνα νερού. Το νερό οδηγείται στη δεξαμενή μέσω καθοδικών καναλιών από τερακότα.

Το σύστημα των κατοικιών των Sassi έχει κατασκευαστεί χάρη σε προϊστορικές τεχνικές συνδυάζοντας διάφορες αρχές για τη διαχείριση του νερού¹⁶, συνεπώς είναι προσαρμοσμένο απόλυτα στο περιβάλλον του. Κατά τη διάρκεια των βίαιων βροχοπτώσεων, τα δώματα και το σύστημα συλλογής νερού προστατεύουν τις πλαγιές από τη διάβρωση. Κατά την ξηρή εποχή, οι σκαμμένες κοιλοότητες λειτουργούν ως 'εισπνευστήρας' της υγρασίας του αέρα.

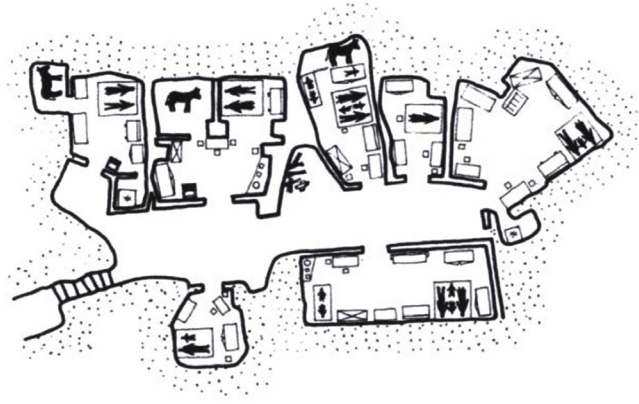
Η κατακόρυφη ανάπτυξη της πόλης συνεπάγεται ότι το αποτέλεσμα της βαρύτητας χρησιμοποιείται για τη διανομή του νερού, ενώ παράλληλα προστατεύει

15. tufo

16. συλλογή, φιλτράρισμα και συμπύκνωση

Εικ. 59: Το σύστημα συλλογής νερού

Εικ. 60: Τυπική οργάνωση κατοικιών

Εικ. 61: Τοπογραφικό του οικισμού

Εικ. 62, 63: Εσωτερικές απόψεις των κατοικιών

Εικ. 64: Άποψη μέσα στον οικισμό

τις κατοικίες από τους ισχυρούς ανέμους του ψηλού οροπεδίου. Το δίκτυο των διαδρομών, των σκαλοπατιών και των υπόγειων περασμάτων συνεχίζει να ακολουθεί την αρχαία υδραυλική δομή.

ΑΙΤΙΑ ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΨΗΣ

Το 1952, η Ιταλική κυβέρνηση εκκένωσε τα Sassi, υποχρεώνοντας 20.000 κατοίκους να μετακινηθούν σε γειτονίες της σύγχρονης αναπτυσσόμενης πόλης. Η ελονοσία που έπληττε την περιοχή και οι ανθυγιεινές συνθήκες θεωρήθηκαν προσβλητικές για τη νέα Ιταλική Δημοκρατία του Alcide De Gasperi. Ωστόσο, κάποιοι συνέχισαν να κατοικούν στα Sassi, περήφανοι που ζούσαν στα σπίτια των προγόνων τους 9.000 χρόνια πριν.

Μέχρι το τέλος της δεκαετίας του '80, τα Sassi θεωρούνταν φτωχή και υποβαθμισμένη περιοχή, καθώς η πλειοψηφία των σπιτιών ήταν μη κατοικήσιμα. Τα εγκαταλειμμένα σπίτια περιήλθαν στο κράτος και ένας τοίχος υψώθηκε ώστε να εμποδίσει την κατάληψή τους. Τα Sassi μεταμορφώθηκαν σε μια πόλη-φάντασμα και το μεγαλύτερο ιστορικό τρωγλοδυτικό κέντρο σε ολόκληρη την Ευρώπη εγκαταλείφθηκε οριστικά. Τα σπίτια δεν κατοικούνταν ούτε αερίζονταν, γεγονός που οδήγησε στη γρήγορη υποβάθμισή τους. Οι εκκλησίες, σκαμμένες στο βράχο και διακοσμημένες με εντυπωσιακές μεσαιωνικές τοιχογραφίες, σύντομα κατέρρευσαν εξαιτίας κλοπών και λεηλασιών.

ΣΧΕΔΙΟ ΑΝΑΒΙΩΣΗΣ

Το 1986, σε μεγάλο βαθμό χάρη στην κινητοποίηση πολιτών που συμμετείχαν σε πολιτιστικές δραστηριότητες, η Ιταλική κυβέρνηση διέθεσε 100 δις. λίρες για να αποκαταστήσει τα Sassi και να πραγματοποιήσει όλες τις απαραίτητες εργασίες για τη βελτίωση των συνθηκών υγιεινής, την αναβίωσή τους και την ενθάρρυνση ιδιωτών να κατοικήσουν εκεί. Όλα τα κρατικά ακίνητα ανατέθηκαν στον Δήμαρχο της Matera, που ήταν υπεύθυνος για τη χρηματοδότηση του project.

Το project της αναβίωσης στόχευε αφενός στην πολιτιστική αναβάθμιση του ιστορικού κέντρου και αφετέρου στην αποκατάσταση των οικιστικών και εμπορικών του λειτουργιών, προκειμένου ο οικισμός

να ξαναγίνει δοχείο σύγχρονης ζωής, αποφεύγοντας τη μουσειοποίησή του. Παράλληλα με αυτά, ωστόσο, η εκστρατεία για την αποκατάσταση των Sassi στόχευε και στην αναβίωση καινοτόμων παραδοσιακών μεθόδων μέσω:

- _της αποκατάστασης των δεξαμενών για τη χρήση των όμβριων υδάτων

- _της χρήσης των δωματίων που υποστηρίζονται από τοίχους για την πρόληψη των κατολισθήσεων και της υποχώρησης του εδάφους

- _της αποκατάστασης των κρεμαστών κήπων για την παροχή πράσινων αστικών χώρων

- _της επανάχρησης των σπηλαίων και των κοιλοτήτων για φυσικό αερισμό

Το πρόγραμμα επιχείρησε να θέσει τέρμα στην εγκατάλειψη μέσω της ανάκτησης (*recupero*) των κατοικιών και των εκκλησιών των Sassi, γεγονός που προϋπέθετε τη συνεργασία μεταξύ δημόσιων και ιδιωτικών φορέων. Ένα τμήμα τους μετατράπηκε σε σύστημα Μουσείων: Μουσείο Αγροτικού Πολιτισμού, Ανθρωπολογικό Μουσείο, Δίκτυο Εκκλησιών-σπηλαίων, εκθεσιακοί χώροι κλπ. Ένα δεύτερο τμήμα απέκτησε εμπορικό χαρακτήρα, με πιτσαρίες, εστιατόρια, καφέ, ξενοδοχεία, καταστήματα κλπ., ενώ οι οικιστικές λειτουργίες εγκαταστάθηκαν στο τρίτο τμήμα.

Το σημείο καμπής στη διαχείριση των Sassi ήρθε το 1993, όταν η UNESCO τα συμπεριέλαβε στον κατάλογο της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς¹⁷. Ήταν το πρώτο μέρος στον κόσμο που χαρακτηρίστηκε ως 'Πολιτιστικό Τοπίο' και αναγνωρίστηκε ο ρόλος του ως πρότυπο ζωής σε ισορροπία με το περιβάλλον, αξιοποιώντας τους διαθέσιμους πόρους, αλλά ενσωματωμένο σε αυτό και χωρίς να το αλλοιώνει.

Η Matera έγινε προορισμός τόσο για εγχώριο όσο και διεθνή τουρισμό και οι αιτήσεις ιδιωτών να επιστρέψουν και να κατοικήσουν στα Sassi πολλαπλασιάστηκαν. Ο Δήμαρχος της Matera εξόπλισε

17. Η εγγραφή των Sassi στη λίστα της UNESCO και η επιτυχημένη διάσωση της περιοχής οφείλονται σε μεγάλο βαθμό στις προσπάθειες της *Iprogea* που ιδρύθηκε υπό την αιγίδα της UNESCO και του ICCROM για να επιβλέπει την αποκατάστασή τους και για να εγκαταστήσει στα Sassi μια επιχείρηση που εξειδικεύεται στην αρχιτεκτονική της πέτρας και στις παραδοσιακές τεχνικές.

τα Sassi με ένα δίκτυο συστημάτων ύδρευσης, αποχέτευσης, αερίου, ηλεκτρικού ρεύματος και τηλεπικοινωνιών, των οποίων τα καλώδια θάφτηκαν σε υπόγειες τάφρους, ώστε να μην υποβαθμίζουν τις αρχιτεκτονικές τους ποιότητες ή το τοπίο.

ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ-ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Σήμερα, περίπου 5.000 άνθρωποι έχουν επιστρέψει στα Sassi και ζουν στα τυπικά σπηλαιόσπιτα και η περιοχή έχει αποκτήσει διεθνή φήμη, εξελισσόμενη σε έναν ολόενα και πιο δημοφιλή προορισμό. Η σημερινή τοπική αυτοδιοίκηση έχει στραφεί περισσότερο στον τουρισμό, προωθώντας την αναζωογόνηση των Sassi με τη βοήθεια της Ε.Ε., της κυβέρνησης, της UNESCO και του Hollywood. Στα Sassi λειτουργούν πολλές εημερούσες επιχειρήσεις¹⁸, ενώ πολλές φορές έχουν αποτελέσει το σκηνικό για ταινίες, όπως 'Το Πάθος' του Mel Gibson.

Η Matera έχει οριστεί Ευρωπαϊκή Πολιτιστική Πρωτεύουσα για το 2019.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ

Η αναβίωση των Sassi της Matera αποτελεί, όπως προκύπτει εκ του αποτελέσματος, ένα από τα πιο επιτυχημένα παραδείγματα αναβίωσης εγκαταλειμμένων οικισμών. Μια ερειπωμένη τρωγλοδυτική πόλη υπό κατάρρευση, πάνω σε έναν απόκρημνο βράχο, κατόρθωσε να ξαναγίνει δοχείο σύγχρονης ζωής με μια εημερούσα νέα κοινωνία και αισιόδοξες προοπτικές εξέλιξης. Αυτό δεν είναι λίγο, αν αναλογιστεί κανείς το γεγονός ότι μέχρι πρόσφατα ήταν σχεδόν αδιανόητο να ξαναγίνει κατοικήσιμη η περιοχή, δεδομένων των συνθηκών υγιεινής και ασφάλειας που επικρατούσαν, της προκατάληψης από την κοινωνία που την θεωρούσε 'περιοχή φτώχειας' και της ίδιας της σπηλαιώδους φυσιογνωμίας της που σε καμία περίπτωση δεν ανταποκρινόταν στα πρότυπα της σύγχρονης κατοικίας.

Μέσω του προγράμματος αναβίωσης αναδείχθηκε η μοναδική ιστορική αξία των Sassi, ενώ παράλληλα διαμορφώθηκε το πλαίσιο αναζωογόνησης και περαιτέρω ανάπτυξής τους. Ίσως βέβαια να εξελίχθηκαν

18. π.χ. τα *alberghi diffusi* (ιταλ. διάσπαρτα ξενοδοχεία)

τελικά σε τουριστικό θέρετρο απευθυνόμενο κυρίως σε υψηλά μπάτζετ, γεγονός στο οποίο συνέβαλλε εν μέρει και η προβολή τους από την UNESCO και από τον κινηματογράφο, ωστόσο δεν παύει να αποτελεί πρότυπο οικιστικής αναβίωσης.

Το project, πέρα από την επιτυχία του σε επίπεδο αρχιτεκτονικό-κοινωνικό, έφερε στο φως τις δυνατότητες διαχείρισης των φυσικών πόρων¹⁹ που κάποτε αξιοποιήθηκαν με έναν ιδιαίτερα ευφυή τρόπο. Αυτές οι παραδοσιακές τεχνικές μπορούν, παράλληλα με τις σύγχρονες μεθόδους, να παρουσιάσουν βιώσιμες λύσεις για το μέλλον. Για αυτό το λόγο, το Υπουργείο Περιβάλλοντος επέλεξε τη Matera ως πρότυπο αστικής αναβίωσης στο πλαίσιο του Συνεδρίου του Ρίο και της UNCCD²⁰. Αυτό το πείραμα είναι ένα εξαιρετικό παράδειγμα για τις χώρες του νότιου Μεσογειακού άκρου, όπου η εξέλιξη και ο εκσυγχρονισμός συχνά καταργούν τις παραδοσιακές μεθόδους διαχείρισης του χώρου και απειλούν την οικολογική ισορροπία ολόκληρης της περιοχής.

Ο διεθνής διάλογος για την αστική ανάπτυξη καθιστά αυτό το θέμα επίκαιρο και σχετικό. Προκειμένου να εξασφαλίσουμε την αρμονική και βιώσιμη ανάπτυξη μιας πόλης είναι απαραίτητο να μεγιστοποιήσουμε τη δυναμική της σε τοπικό επίπεδο. Τα Sassi ερμηνεύτηκαν ως μια οικολογική πόλη-πρότυπο αστικών συστημάτων που βασίζονται στην αξιοποίηση των διαθέσιμων πόρων και στην κοινοτική ζωή. Η αποκατάσταση των Sassi πραγματοποιήθηκε χάρη στην ανάκτηση και αναβίωση των τοπικών δυνάμεων μέσω της χρήσης της παραδοσιακής γνώσης και χάρη στη δημιουργία φορέων ικανών να διαχειριστούν τη στρατηγική της αναβίωσης χωρίς εξωτερική βοήθεια.

19. νερό, ήλιος, ενέργεια

20. United Nations Convention to Combat Desertification (Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για την καταπολέμηση της ερημοποίησης)

Εικ. 65: Γενική άποψη της Matera

4.3 Ισπανία **Guadix**

Περιοχή: Granada, Andalucia
 Πληθυσμός: 8.764 κάτοικοι (2009)
 Υψόμετρο: 949 m.
 Έτος επέμβασης: 1992-

Εικ. 66: Τυπολογίες κατοικιών

ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Η πόλη του Guadix βρίσκεται στο ανατολικό τμήμα της Ανδαλουσίας και ανήκει στην επαρχία της Γρανάδας, απέχοντας από αυτήν 59 χλμ. Η περιοχή, στα βόρεια της Sierra Nevada, παρουσιάζει μια εικόνα έντονων αντιθέσεων μεταξύ της ξερής, άγονης γης και των χιονισμένων κορυφών της οροσειράς. Το κλίμα, ξηρό και υπό-ερημικό σε μερικές περιοχές, διαμορφώνει ένα τοπίο διαβρωμένο, όπου η μοναδική παρουσία του νερού στα ποτάμια επιτρέπει την ανάπτυξη των καλλιιεργειών και, κατ' επέκταση, την ανθρώπινη κατοίκηση.

Το Guadix διαθέτει το μεγαλύτερο αριθμό κατοικημένων σπηλαίων στην Ιβηρική χερσόνησο. Εκεί υπάρχουν σήμερα διασκορπισμένες περισσότερες από 1.300 κατοικίες-σπήλαια, που δημιουργούν σύνολα-γειτονιές²¹. Σκαμμένες σε αργιλώδεις πλαγιές, δίπλα σε ρεματιές και φαράγγια, συνθέτουν ένα πολύ ιδιαίτερο ανθρωπογενές τοπίο.

Η κατοικία-σπήλαιο διαθέτει μια οργανική δομή, που επιτρέπει τη σταδιακή ανάπτυξη σύμφωνα με τις ανάγκες της οικογένειας. Υπάρχουν διαφορές στις τυπολογίες: σε ορισμένες περιπτώσεις, τα δωμάτια σκάβονται εν σειρά, παράλληλα στην όψη, ενώ άλλες αναπτύσσονται προς τα μέσα, όπου τα διάφορα δωμάτια διατάσσονται κατά μήκος του άξονα της εισόδου, ώστε να διευκολύνεται ο φωτισμός και ο αερισμός. Στην τελευταία περίπτωση, συνήθως ένα σύνολο σπηλαίων οργανώνεται γύρω από ένα εξωτερικό αίθριο, που λειτουργεί ως δημόσιος χώρος της κοινότητας. Όσον αφορά την κατασκευή, το αρχικό πρότυπο έχει τοιχοποιία μόνο στην όψη, ενώ η χαρακτηριστική ασβεστωμένη καμινάδα αποτελεί το

σήμα κατατεθέν του οικισμού. Εσωτερικά, η κατοικία διατηρεί σταθερή θερμοκρασία όλο το χρόνο, με έναν μέσο όρο των 18-20° C, παραμένοντας ζεστή το χειμώνα και δροσερή το καλοκαίρι.

Παράλληλα με τις συνοικίες των σπηλαίων²², το Guadix διαθέτει ένα σημαντικό σύνολο μνημείων, συμπεριλαμβανομένου του καθεδρικού του 16ου αιώνα, της εκκλησίας του Santiago και της εκκλησίας της Santa Anna. Οι εκκλησίες και τα αρχοντικά της χτισμένης πόλης αντιπαράθρονται στα φτωχά σπηλαιόσπιτα, εντείνοντας ακόμα περισσότερο την εικόνα των αντιθέσεων.

Μέχρι πρόσφατα, οι σπηλιές φιλοξενούσαν τους περισσότερους κατοίκους. Τις τελευταίες δεκαετίες, ωστόσο, πραγματοποιήθηκε μια μαζική κατάληψη από ομάδες τοιγάνων με υψηλό ποσοστό παιδικού πληθυσμού λόγω του μεγάλου αριθμού γεννήσεων. Γενικά, οι κάτοικοι είναι ηλικιωμένοι από υποβαθμισμένες περιοχές και αγρότες ή οικοδόμοι, πολλοί εκ των οποίων μετακομίζουν εποχιακά στη Murcia και στην Almeria για εργασία σε χωράφια και στον τουριστικό τομέα.

Αυτή η περιοχή είναι πιθανότατα ένας από τους παλαιότερους ανθρώπινους οικισμούς στην Ιβηρική χερσόνησο, όπως αποδεικνύεται και από τα ίχνη που ανακαλύφθηκαν από την εποχή του Νεάντερταλ, την Παλαιολιθική εποχή και την εποχή του Χαλκού. Η σημερινή πόλη ιδρύθηκε το 45π.Χ. από τον Ιούλιο Καίσαρα, που της έδωσε το όνομα *Julia Gemella Acci*. Αργότερα, καταλήφθηκε από τους Άραβες που την ονόμασαν *Guadh-Haix*²³ και γνώρισε σημαντική

21. Quatro Veredas, Barranco Armero, Fuente Mejia και Ermita Nueva

22. *Barrio de las Cuevas*

23. ποτάμι της ζωής

Εικ. 67: Άποψη του οικισμού

ανάπτυξη, όπως αποδεικνύουν τα ερείπια του κάστρου. Το 1489 εμφανίζονται οι πρώτες γραπτές αναφορές για την ύπαρξη των σπηλαίων. Η πόλη διατήρησε την αίγλη της μέχρι τον 18ο αιώνα, όταν άρχισε να περνάει σε μια φάση υποβάθμισης, που διήρκεσε πρακτικά μέχρι σήμερα.

Η γεωργία ήταν παραδοσιακά η κυρίαρχη οικονομική δραστηριότητα, ενώ η αγγειοπλαστική και η καλαθοποιία υπήρξαν σημαντικές δραστηριότητες ήδη από τα προϊστορικά χρόνια. Κατά τον 20ο αιώνα, αναπτύχθηκαν οι μεταλλευτικές βιομηχανίες και οι βιομηχανίες ειδών διατροφής, που σήμερα έχουν εξαφανιστεί. Το Guadix ήταν, τέλος, σημαντικό κέντρο εμπορίου σε τοπικό επίπεδο με μεγάλη ακτίνα επιρροής.

ΑΙΤΙΑ ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΨΗΣ

Η τοπική κρίση που πλήττει τη χώρα εδώ και δεκαετίες κυρίως επηρεάζει τον πληθυσμό που βρίσκεται σε πιο μειονεκτική θέση και, σε αυτή την περίπτωση, πρόκειται για τους κατοίκους των

Εικ. 68: Οι χαρακτηριστικές καμινάδες

σπηλαίων. Αυτή η κατάσταση έχει οδηγήσει σε μια σημαντική υποβάθμιση των συνθηκών ζωής στις σπηλιές, που ήδη παρουσιάζουν δυσκολίες όσον αφορά την προσαρμογή στο νέο τρόπο ζωής. Σε αυτό πρέπει να προσθέσουμε το γεγονός ότι η σπηλιά παύει να θεωρείται 'αξιοπρεπής κατοικία' με τη σύγχρονη έννοια του όρου, με αποτέλεσμα την εγκατάλειψη και την περαιτέρω υποβάθμιση αυτού του οικισμού στο δεύτερο μισό του 20ου αιώνα.

ΣΧΕΔΙΟ ΑΝΑΒΙΩΣΗΣ

Οι επεμβάσεις που πραγματοποιήθηκαν από τους κατοίκους των σπηλαίων περιλαμβάνουν την τοποθέτηση επενδύσεων στα πατώματα και στους τοίχους και την εισαγωγή θυρών ανάμεσα στα διάφορα δωμάτια, με σκοπό να προσαρμόσουν το εσωτερικό της σπηλιάς στα πρότυπα της συμβατικής κατοικίας.

Αυτές οι επεμβάσεις έγιναν αυθόρμητα μέχρι τη δεκαετία του '90, όταν οι αρχές αποφάσισαν να προστατεύσουν τον οικισμό. Μέχρι τότε, τα δάνεια για ανακαίνιση σπιτιού δεν αφορούσαν τις σπηλιές, καθώς θεωρούνταν ένα φαινόμενο που πέθαινε. Τελικά, η επιβολή το 1992 του Προγράμματος Αναδιαμόρφωσης της Κατοικίας²⁴, που προωθήθηκε και χρηματοδοτήθηκε από την περιφερειακή κυβέρνηση της Ανδαλουσίας, μέσω της συνεργασίας με τοπικά συμβούλια, οδήγησε στην αποκατάσταση περισσότερων από 140 σπηλαίων μόνο στην κοινότητα του Guadix.

Υπάρχουν επίσης διάφορα προγράμματα αγροτικής ανάπτυξης χρηματοδοτούμενα από την Ευρωπαϊκή Ένωση, που προωθούν τις σπηλιές ως τουριστικά καταλύματα και περιλαμβάνουν επεμβάσεις σε επιλεγμένα συγκροτήματα.

ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ-ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Η περιοχή σήμερα αντιμετωπίζει μια σοβαρή οικονομική κρίση, καθώς σχεδόν όλη η τοπική βιομηχανία έχει εξαφανιστεί. Μόνο το υψηλό επίπεδο του αγροτικού τουρισμού που έχει αναπτυχθεί τα τελευταία χρόνια έχει εξισορροπήσει την κατάσταση, εξελισσόμενος σε βασική πηγή εσόδων, παράλληλα με τις παραδοσιακές δραστηριότητες του εμπορίου

και της γεωργίας. Η αγγειοπλαστική και η καλαθοποιία διατηρούν μια συμβολική παρουσία, με κάποιους τεχνίτες να είναι ακόμα ενεργοί.

Ωστόσο, οι περισσότερες από τις κατοικημένες σπηλιές της κοινότητας διαθέτουν τρεχούμενο νερό, ηλεκτρισμό και σύστημα αποχέτευσης, γεγονός που έχει οδηγήσει σε μια δειλή διαδικασία αναβίωσης, υποβοηθούμενη από τον αγροτικό τουρισμό που έχει προωθήσει αυτόν τον τύπο κατοικίας. Παράλληλα, η ιδιωτικοποίηση και περιφραγή του εξωτερικού αιθρίου, καθώς και η τμηματική του κατάληψη από όγκους χτισμένους πάνω από τη σπηλιά, όπου βρίσκεται η κουζίνα, το μπάνιο ή σε μερικές περιπτώσεις ο χώρος στάθμευσης, έχει δημιουργήσει μια νέα τυπολογία: το σπηλαιόσπιτο που προσαρμόζεται στα σύγχρονα δεδομένα, προσεγγίζοντας ένα περισσότερο αστικό πρότυπο.

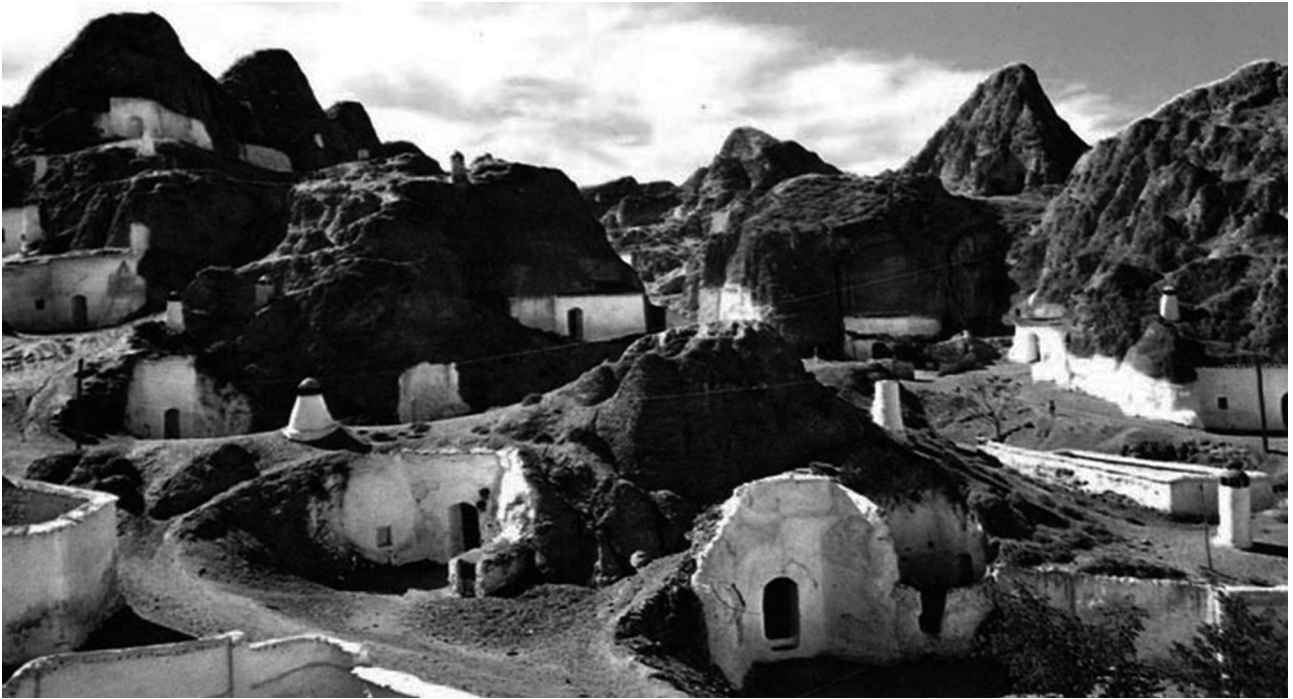
ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ

Το Guadix ήταν πάντα μια φτωχή περιοχή με πρωτόγονο, σχεδόν, χαρακτήρα, όπου οι κατοικίες υπήρχαν μόνο για να παρέχουν τα βασικά, χωρίς ανέσεις και πολυτέλειες. Η προσπάθεια αναβίωσής του περιλάμβανε μια διαδικασία προσαρμογής του στα σύγχρονα δεδομένα, πράγμα λογικό και απόλυτα δικαιολογημένο, που, ωστόσο, πραγματοποιήθηκε αυθαίρετα σε μεγάλο βαθμό –πριν την επιβολή του προγράμματος του 1992– χωρίς σχέδιο και με γνώμονα την τουριστική ανάπτυξη και την παραγωγή υπεραξίας. Οι επεκτάσεις των κατοικιών επέφεραν μια ριζική αλλαγή της τυπολογίας τους, ενώ οι ιδιωτικοποιήσεις των αιθρίων οδήγησαν, ουσιαστικά, στην απώλεια του πνεύματος της κοινότητας, που μέχρι πρότινος αποτελούσε χαρακτηριστικό στοιχείο της ταυτότητας του Guadix. Η προσθήκη όγκων πάνω από τις σπηλιές για τη δημιουργία επιπλέον χώρου αλλοίωσε σημαντικά το τοπίο, ενώ η άνοδος των τιμών της περιοχής είχε σαν αποτέλεσμα τη γκετοποίησή της (gentrification). Παρόλο που τα σπηλαιόσπιτα του Guadix θυμίζουν αρκετά την περίπτωση της Matera, η διαχείριση του ζητήματος της αναβίωσης είναι πολύ διαφορετική εδώ, καθώς η ανάπτυξη πραγματοποιείται ουσιαστικά εις βάρος της διατήρησης, εις βάρος του ίδιου του χαρακτήρα του ιστορικού οικισμού.

24. Infra-dwelling Transformation Programme

Εικ. 69, 70, 71: Barrio de las Cuevas

Εικ. 72: Γενική άποψη του Guadix

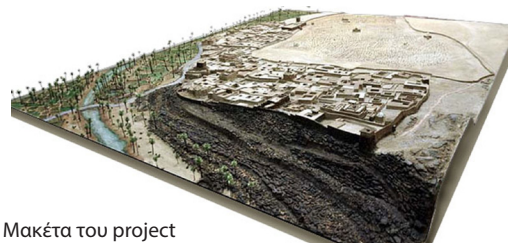
4.4 Μαρόκο Ksar Assa

Περιοχή: Assa, Guelmim-Es Semara

Πληθυσμός: δεν υπάρχουν στοιχεία

Υψόμετρο: 400 m.

Έτος επέμβασης: 2005-2011

Εικ. 73: Μακέτα του project

ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Οι οάσεις του νότιου Μαρόκου εκτείνονται στα νότια και ανατολικά της οροσειράς του Άτλαντα, σε μια ιδιαίτερα άγονη περιοχή της ερήμου. Πρόκειται για ανθρωπογενή, ιδιαίτερα ευαίσθητα οικοσυστήματα, που επέτρεψαν την αγροτική παραγωγή υπό συνθήκες υπερβολικής ξηρασίας. Η οργανωμένη γεωργία αναπτύχθηκε γύρω από υπόγειες πηγές νερού και κοίτες ποταμών που πλημμυρίζουν κατά την περίοδο των βροχών.

Οι πόλεις των οάσεων αναπτύχθηκαν ως τοπικά και υπερτοπικά κέντρα γεωργίας και εμπορίου, που συνδέονταν με διαδρομές καραβανιών, αποκτώντας στρατηγική πολιτική σημασία. Η σημασία τους αυξήθηκε με την ανάπτυξη των μεταλλείων χρυσού και ασημιού. Συχνά πήραν τη μορφή των *ksur*, οχυρωμένων οικισμών, χτισμένων κοντά ή κατά μήκος εκτάσεων με φοίνικες. Τα *ksur* βρίσκονται συνήθως σε λόφους ή υψώματα και περιβάλλονται από τείχη από χώμα και πέτρα²⁵.

Τα κτίρια του *ksar* συνήθως έχουν έναν με δύο ορόφους. Τα θεμέλια είναι από πέτρα με κονίαμα λάσπης, ενώ οι τοίχοι είναι από χώμα και συχνά ασβεστώνονται εσωτερικά με *kaolin*²⁶. Τα ταβάνια κατασκευάζονται από φοίνικα, ακακία ή καλάμια, πληρώνονται με χώμα και χαλίκι και υδατοστεγανώνονται με ασβεστοκονίαμα. Τα δημόσια κτίρια, οι πλούσιες ιδιωτικές κατοικίες και τα σκεπαστά δημόσια περάσματα έχουν συχνά περίτεχνα διακοσμητικά ξύλινα ταβάνια.

Οι νέες πόλεις συνήθως βρίσκονται παράλληλα ή

κοντά στο *ksar*. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως στην Assa, το φοινικόδασος διαχωρίζει τις παλιές από τις καινούριες πόλεις. Είναι ένα είδος ορίου που μέχρι τώρα απέτρεψε τη διείσδυση της νέας πόλης στην παλιά. Αυτές οι νέες πόλεις χτίζονται σχεδόν αποκλειστικά από σκυρόδεμα, υλικό τελείως ακατάλληλο για δόμηση στο σκληρό κλίμα των οάσεων, σε αντίθεση με τη λάσπη που διαθέτει ιδιότητες παθητικού δροσισμού.

Στο Μαρόκο, τα *ksur* είναι εγκαταλειμμένα και κινδυνεύουν. Η αρχιτεκτονική από χώμα απαιτεί συνεχή συντήρηση: αν τα κτίρια δεν κατοικούνται και δεν συντηρούνται καταρρέουν, συμπαρασύροντας και τα διπλανά τους. Παράλληλα, οι ικανότητες και οι γνώσεις χρήσης των παραδοσιακών υλικών αρχίζουν να χάνονται.

Η Assa, έχοντας ιδρυθεί το 13ο αιώνα, χτίστηκε γύρω από ένα *zawiya*. Χωρίζεται σε δύο βασικές περιοχές, αντανακλώντας εθνικές και κοινωνικές διαφορές. Επτά πύλες και επτά τζαμιά αντιστοιχούν στη γενεαλογία επτά οικογενειών, που ήταν απόγονοι νομάδων και πλούτισαν μέσω του εμπορίου. Η Assa ήταν σημαντικό σημείο στάσης γνωστό για τις αγορές του και τις θρησκευτικές γιορτές.

Τον 19ο αιώνα οι Ισπανοί και οι Γάλλοι ανταγωνίζονταν για την περιοχή και μάχονταν εναντίον των τοπικών δυνάμεων, που τελικά ηττήθηκαν. Η Assa κατακτήθηκε από τους Γάλλους το 1934 και ως συνοριακή πόλη, υπέφερε από τον πόλεμο της Σαχάρας²⁷. Μέχρι σήμερα η κατάσταση εκεί παραμένει τεταμένη. Το Μαρόκο διεκδικεί την περιοχή, αλλά έχει μικρή διεθνή υποστήριξη.

25. Τα δημόσια κτίρια στο *ksar* μπορεί να περιλαμβάνουν ένα τζαμί, ένα ή περισσότερα *zawiyas* (βωμοί που μπορούν να λειτουργούν και ως θρησκευτικά σχολεία, *medrasa* και τζαμί), ένα λουτρό (*hammam*) και μια κοινοτική σιταποθήκη (*agadir*).

26. βερβερική αρχιτεκτονική παράδοση

27. αρχικά μεταξύ του Μαρόκου και της Αλγερίας και στη συνέχεια μεταξύ του Μαρόκου και του Πολισαρίου

Καλύπτοντας μια επιφάνεια περίπου 7,5 ha, αυτό το ksar είναι ένα από τα μεγαλύτερα του Μαρόκου. Απέχει περίπου μισό χιλιόμετρο από τη νέα πόλη, που είναι στην απέναντι πλευρά του φοινικόδασους. Οι θερμοκρασίες φτάνουν στα κατώτερα τους 12ο C τον Ιανουάριο και στα μέγιστα τους 49ο C τον Ιούλιο.

ΑΙΤΙΑ ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΨΗΣ

Η περιοχή των οάσεων έχει υποβαθμιστεί από το 19ο αιώνα, παράλληλα με το δια-Σαχαρικό εμπόριο, εξαιτίας επικαλυπτόμενων περιβαλλοντικών, οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών παραγόντων όπως: η υποβάθμιση του νομαδισμού, η εξαφάνιση των παραδοσιακών αγροτικών πρακτικών και των σχετικών δομών, οι κοινωνικές διαφορές και ιεραρχίες, η περιθωριοποίηση του νότου για πολιτικούς και εθνικούς λόγους, η συνεχής διαμάχη στην περιοχή κλπ.

Το ksar εγκαταλείπεται, καθώς η παραδοσιακή κατασκευή από χώμα θεωρείται δείγμα φτώχειας και οπισθοδρομικότητας. Επιπλέον, τα ksar σπάνια εξοπλίζονται με παροχές όπως ο ηλεκτρισμός²⁸. Όλοι αυτοί οι λόγοι οδήγησαν σε μια δραματική μείωση του πληθυσμού, ιδιαίτερα των ανδρών και των νέων ανθρώπων και σε μια μαζική μετανάστευση σε πόλεις στο Μαρόκο και στο εξωτερικό.

ΣΧΕΔΙΟ ΑΝΑΒΙΩΣΗΣ

Η Salima Naji σε συνεργασία με το APDPS²⁹ ανέλαβε το δύσκολο εγχείρημα της αναβίωσης της Assa, που επιλέχθηκε λόγω του μεγέθους της, της ιστορικής της σημασίας και της αρχιτεκτονικής της συνοχής. Ήταν ένα φιλόδοξο έργο με πολλά στοιχεία, χορηγούς και συνεργάτες, συμπεριλαμβανομένου του UNDP³⁰ και της τοπικής και περιφερειακής αυτοδιοίκησης. Στόχος ήταν η αποκατάσταση και αναβάθμιση της παλιάς πόλης-ksar, προς όφελος της τοπικής κοινωνίας. Ταυτόχρονα, το έργο στόχευε στην

28. η Assa δεν είχε ηλεκτρικό ρεύμα μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '90

29. Agence pour la Promotion et le Développement des Provinces du Sud -Οργανισμός για την Προώθηση και την Ανάπτυξη των Επαρχιών του Νότου (ημι-κυβερνητικός οργανισμός)

30. United Nations Development Programme

Εικ. 74: Τοπογραφικό της Assa

Εικ. 75: Εσωτερική άποψη κτίσματος

Εικ. 76, 77: Το υπαίθριο θέατρο του ksar

Εικ. 78: Το Zawiya Kbira

προώθηση προσοδοφόρων δραστηριοτήτων σχετικών με την πολιτιστική κληρονομιά και τον οικοτουρισμό, καθώς και στη δημιουργία θέσεων εργασίας στη συντήρηση και στην κατασκευή.

Η αναβίωση περιλάμβανε την αποκατάσταση των τειχών, των πύργων, των πυλών και των θρησκευτικών κτισμάτων του ksar, τη δαπεδόστρωση και βελτίωση των υφιστάμενων οδών και των δημόσιων χώρων, αλλά και τη δημιουργία νέων³¹. Περιλάμβανε επίσης την αποκατάσταση περίπου 12 ιδιωτικών κατοικιών, που θα αποκτούσαν δημόσιες χρήσεις³² και αναμένονταν να κινητοποιήσουν νέες επενδύσεις.

Όλο το έργο της αποκατάστασης και της ανακατασκευής βασίζεται στη χρήση των παραδοσιακών υλικών και τεχνικών, καθώς, εκτός από οικονομικότερη λύση, η δόμηση από χώμα παρουσιάζει εξαιρετικές δυνατότητες παθητικού δροσισμού, πράγμα που την καθιστά περισσότερο βιώσιμη υπό ακραίες κλιματολογικές συνθήκες σε σχέση με την κατασκευή με σκυρόδεμα.

Η Naji ενθάρρυνε μια συμμετοχική διαδικασία για να προσδιορίσει τους στόχους και τις προτεραιότητες της αποκατάστασης και το μέλλον της παλιάς πόλης, χτίζοντας την εμπιστοσύνη και την ομοφωνία μεταξύ των πολιτών και εξισορροπώντας τις δικές της πολύ ισχυρές ιδέες με τις επιθυμίες της κοινότητας. Παράλληλα, απασχολώντας κυρίως ντόπιους εργατές, κατόρθωσε να αφυπνίσει τις τοπικές παραγωγικές δυνάμεις της Assa.

ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ-ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Το Ksar Assa, που μέχρι πρότινος βρισκόταν σε ερειπιώδη κατάσταση, έχει γίνει σήμερα ένας τόπος που κρατάει ζωντανό ένα μέρος της ιστορίας του νότιου Μαρόκου. Το project της αναβίωσης έχει αλλάξει όχι μόνο το ksar, αλλά και την κοινή αντίληψη για αυτό. Η αποκατάσταση των δημόσιων χώρων και των θρησκευτικών κτιρίων φαίνεται να είναι επιτυχής και να εκτιμάται. Οι κάτοικοι έρχονται στην παλιά πόλη για φεστιβάλ και ψυχαγωγικές δραστηριότητες ή για θρησκευτικούς λόγους και προσκυνήματα. Το υπαίθριο

31. π.χ. υπαίθριο θέατρο

32. εμπορικές ή πολιτιστικές

θέατρο χρησιμοποιείται τουλάχιστον μια φορά το μήνα για γάμους ή γιορτές, ενώ αρκετοί είναι αυτοί που επιστρέφουν στα παλιά οικογενειακά σπίτια τους θερινούς μήνες για να αποδράσουν από τη ζέστη των πόλεων³³.

Μερικά εστιατόρια και ξενώνες ήδη λειτουργούν ή ετοιμάζονται να ανοίξουν στις αποκαταστημένες ιδιωτικές κατοικίες, αλλά με τον αργό ρυθμό του τουρισμού αυτές οι επιχειρήσεις είναι πιθανό είτε να μην είναι επικερδείς, είτε να ανοίξουν περισσότερες από όσες μπορούν πραγματικά να επιβιώσουν. Ωστόσο, εφόσον τα περισσότερα σπίτια δε χρησιμοποιούνται ως κύριες κατοικίες ούτως ή άλλως, είναι θετικό το γεγονός ότι ακόμα και με αυτές τις συνθήκες δεν εγκαταλείπονται από τους ιδιοκτήτες τους.

Η ουσιαστική αναβίωση του ksar θα πάρει χρόνο. Η μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα του έργου εξαρτάται από παράγοντες πάνω από τον έλεγχο του αρχιτέκτονα και των άλλων συντελεστών.

Οι περισσότεροι συνεχίζουν να προτιμούν τις νέες πόλεις και τα μπετονένια σπίτια ως υπόβαθρο για τη σύγχρονη ζωή. Η παλιά πόλη δύσκολα θα γίνει κάποτε το κύριο μέρος κατοικίας των ντόπιων. Μπορεί, ωστόσο, να γίνει τόπος συνέχισης της παράδοσης, αποκτώντας παράλληλα νέες χρήσεις.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ

Το έργο της Naji στην Assa δεν αφορά τόσο την στείρα καταγραφή των ιστορικών στοιχείων και την απόλυτη διατήρηση του τόπου. Αποδεικνύει, αντίθετα, την ικανότητά της να συνδυάζει τη γνώση των τοπικών κτιριακών τύπων και τεχνικών με την δημιουργική τροποποίηση της κληρονομιάς, αντλώντας έμπνευση από τη συλλογική μνήμη.

Πρωθελί, λοιπόν, ένα διαφορετικό μοντέλο που είναι βιώσιμο, όχι μόνο με οικονομικούς όρους, αλλά και με όρους κοινωνικούς-πολιτιστικούς. Σε αυτό, οι στόχοι και οι προτεραιότητες προκύπτουν μέσα από το διάλογο με την τοπική κοινωνία, τη συμμετοχή και την κατανόηση των επιθυμιών των υποκειμένων του σχεδιασμού, των ίδιων των κατοίκων δηλαδή. Επιχειρεί, ουσιαστικά, να αντιστρέψει τη διαδικασία top>down

33. π.χ. κατά το Ραμαζάνι

που εφαρμόζεται συνήθως στα έργα αποκατάστασης, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι οι βασικές αρχές ξεφεύγουν από το αρχικό πλαίσιο.

Πετυχαίνει έτσι:

_να αναδείξει τις αισθητικές, πολιτιστικές και πνευματικές αξίες της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής

_να επαναπροσδιορίσει τη χρήση των κτιρίων και ιδιαίτερα των δημόσιων χώρων που γενικά απουσιάζουν από τις νέες πόλεις

_να ενεργοποιήσει τη συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας στη διαδικασία της λήψης αποφάσεων και του σχεδιασμού

_να προωθήσει τη δόμηση από χώμα ως βιώσιμη και οικονομική λύση για τη σύγχρονη ζωή

_ να προωθήσει την παραδοσιακή τεχνογνωσία, που σταδιακά εξαφανίζεται.

Η Salima Naji και το έργο της φαίνεται ότι εκτιμώνται ιδιαίτερα από την αρχιτεκτονική κοινότητα του Μαρόκου. Ήταν υποψήφιο για το *Aga Khan Award for Architecture* (2013), ενώ τα βραβεία της περιλαμβάνουν

την υψηλότερη διάκριση από τη Μαροκινή Ένωση Αρχιτεκτόνων (2010)³⁴. Επιπλέον, η εκτενής κάλυψη των έργων της, ειδικά της Assa, από τα μέσα και τον τύπο δείχνει μια ευρύτερη θετική αποδοχή.

Η αρχιτεκτονική της βασίζεται στην παράδοση αλλά δεν κοιτάει προς τα πίσω, αντίθετα είναι πάντα σχετική με τις παροντικές και τις μελλοντικές ανάγκες. Ταυτόχρονα, παρέχει ένα εναλλακτικό πρότυπο για τη διατήρηση των παλιών πόλεων στο Μαρόκο³⁵, που επιχειρεί να επανεγκαταστήσει το σύνδεσμο μεταξύ των τοπικών κοινωνιών και του ιστορικού περιβάλλοντος.

34. Η υποψηφιότητα για το ΑΚΑΑ περιλάμβανε τέσσερα έργα σε τρεις περιοχές στην περιοχή Guelmin: δύο κοινοτικές σιταποθήκες στο Amtoudi, το Agadir Aguellouy και το Agadir Id Issa, την οχυρωμένη πόλη Ksar Assa και την περίμετρο της πόλης Agadir Ouzrou.

35. Έργα αποκατάστασης, όπως αυτό της Salima Naji, αρχίζουν να ενσωματώνονται σε γενικότερες προσπάθειες ανάπτυξης. Η πολιτιστική κληρονομιά πλαισιώνεται τώρα μέσα σε έναν επίσημο διάλογο για το *Maroc pluriel*- την έννοια ότι το Μαρόκο είναι ένα κράτος που βασίζεται στην ποικιλομορφία.

Εικ. 79: Το υπαίθριο θέατρο του ksar

4.5 Κύπρος Λευκωσία (παλιά πόλη)

Περιοχή: Λευκωσία

Πληθυσμός: δεν υπάρχουν στοιχεία

Υψόμετρο: 140 m.

Έτος επέμβασης: 1986-

ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Η Λευκωσία έχει μια μεγάλη και θυελλώδη ιστορία, που αντικατοπτρίζεται στην αστική και αρχιτεκτονική της σύνθεση και, ιδιαίτερα, στον ιστορικό τειχισμένο πυρήνα της. Οι αιώνες ξένης κυριαρχίας άφησαν τα σημάδια τους: Πτολεμαίοι, Ρωμαίοι, Βυζαντινοί, Φράγκοι, Βενετοί, Οθωμανοί και Βρετανοί πέρασαν από την πόλη και της έδωσαν την χαρακτηριστική πολυμορφία της. Το 1960 έγινε πρωτεύουσα της ανεξάρτητης Κύπρου, ωστόσο λίγα χρόνια αργότερα, το 1974, η Ελληνοτουρκική διαμάχη οδήγησε στη διαίρεσή της με τη λεγόμενη *Πράσινη Γραμμή*. Το νότιο-ελληνικό τμήμα εξακολούθησε να είναι πρωτεύουσα της Δημοκρατίας της Κύπρου, ενώ το βόρειο έγινε τμήμα της Τουρκικής Δημοκρατίας της Βόρειας Κύπρου³⁶. Μια νεκρή ζώνη χωρίζει τα δύο τμήματα, περνώντας από το κέντρο της τειχισμένης πόλης και καταλαμβάνοντας περίπου το 10% της επιφάνειάς της.

Το τείχος χτίστηκε από τους Βενετούς μεταξύ 1567 και 1570, για να αντικαταστήσει τα μεσαιωνικά τείχη και να αποτρέψει την Οθωμανική εισβολή, που τελικά δεν απετράπη. Στην κάτοψή του ξεχωρίζει το ιδιαίτερο γεωμετρικό περίγραμμά του, που αποτελείται από έναν κύκλο με 11 επάλξεις με μορφή αιχμής δόρατος σε ίσες αποστάσεις που προεξέχουν από αυτό και 3 ιστορικές πύλες που βλέπουν στο βορρά, στη δύση και στην ανατολή.

Η κυκλική τειχισμένη πόλη έχει διάμετρο 1,6 χλμ., βρίσκεται στην καρδιά της Λευκωσίας και διαθέτει έναν πυκνό αστικό ιστό. Τα δύο τμήματα, το βόρειο και το νότιο, έχουν πολύ διαφορετικό χαρακτήρα, λόγω της διαίρεσης της πόλης για περισσότερα από 30 χρόνια και των διαφορετικών

Εικ. 80: Τοπογραφικό τειχισμένης πόλης

πολιτικών, οικονομικών, δημογραφικών και κοινωνικο-πολιτιστικών παραγόντων που επηρέασαν το καθένα. Η νότια-ελληνική πλευρά είναι πιο εύπορη και, ως μέλος της Ε.Ε. από το 2004, απολαμβάνει περισσότερα προνόμια και πλήρη πρόσβαση στον έξω κόσμο, ενώ η βόρεια, σχετικά απομονωμένη με μοναδική σύνδεση με τον έξω κόσμο μέσω της Τουρκίας, φαίνεται πιο υποβαθμισμένη.

Τα κτίρια, χτισμένα από κιτρινωπή πέτρα και επιχρισμένο τούβλο, διαφέρουν σε μέγεθος ανάλογα με τη λειτουργία τους: τα θρησκευτικά και τα δημόσια κτίρια ξεχωρίζουν από το μέγεθός τους, ενώ οι κατοικίες δεν ξεπερνάνε τους δύο ορόφους σε ύψος. Στην ποικιλία των στυλ³⁷ συναντάμε και σύγχρονο λεξιλόγιο³⁸.

Το κλίμα της Λευκωσίας είναι Μεσογειακό και γενικά ήπιο όλο το χρόνο, με δροσερούς χειμώνες και σχετικά ζεστά καλοκαίρια.

Η τοπογραφία είναι γενικά επίπεδη με ήπιες υψομετρικές διαφορές.

36. κράτος που αναγνωρίζεται μόνο από την Τουρκία

37. Βυζαντινό, Γοτθικό, Οθωμανικό

38. νεοκλασικό ως και μοντέρνο

ΑΙΤΙΑ ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΨΗΣ

Η διαίρεση της πόλης το 1974 και η δημιουργία της νεκρής ζώνης μετέτρεψε ένα κεντρικό και ζωντανό τμήμα της πόλης σε ακατοίκητο τμήμα υπό την επίβλεψη των Ηνωμένων Εθνών. Έτσι, υποβαθμίστηκαν και οι όμορες περιοχές βόρεια και νότια από αυτό και οι δεσμοί τους διακόπηκαν απότομα.

ΣΧΕΔΙΟ ΑΝΑΒΙΩΣΗΣ

Το 1979, οι δήμαρχοι των δύο τμημάτων συμφώνησαν να εργαστούν μαζί για να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα της πόλης. Αρχικά, προτάθηκε η δημιουργία ενός κοινού συστήματος αποχέτευσης και στη συνέχεια το NMP³⁹ και, ιδιαίτερα, η αποκατάσταση του τειχισμένου τμήματος της πόλης. Η πρώτη φάση, που ξεκίνησε το 1986, αφορούσε την αποκατάσταση δύο περιοχών κατά μήκος της νεκρής ζώνης: του Aghahmet βόρεια και της Χρυσολιωτίσσης νότια.

Το έργο της αναβίωσης προέκυψε από τις προσπάθειες και των δύο πλευρών να συνεργαστούν παρά το υπόβαθρο της πολιτικής αντιπαράθεσης και να αντιμετωπίσουν την πόλη σαν ενότητα και όχι σαν δύο χωριστά τμήματα, προκειμένου να λύσουν τα προβλήματα που μέχρι τότε αντιμετώπιζε. Έτσι, για την πραγματοποίησή του επιστρατεύτηκαν επαγγελματίες και από τις δύο πλευρές, σε συνεργασία με ξένους συμβούλους.

Οι γενικοί στόχοι του προγράμματος ήταν: να διαγνωστούν και να καταγραφούν οι υφιστάμενες συνθήκες, να προταθούν λύσεις, να δημιουργηθεί ένα περιβάλλον στο οποίο και οι δύο πλευρές θα μπορούν να ανταλλάσσουν απόψεις και να συνεργάζονται και, τελικά, να διαμορφωθεί ένα masterplan για τη Λευκωσία, που θα ανταποκρίνεται στις σημερινές και μελλοντικές ανάγκες των κατοίκων της πόλης ως ενότητας. Συγκεκριμένα, έπρεπε να αντιμετωπιστούν θέματα κοινόχρηστων εγκαταστάσεων, κίνησης οχημάτων, ανάπτυξης και διάχυσης της πόλης, βιωσιμότητας των συνοικιών, διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς και συνολικής αναβάθμισης της ποιότητας ζωής.

Βασική προτεραιότητα ήταν η διατήρηση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και του αστικού ιστού.

39. Nicosia Masterplan

Μέχρι το 1986, διατηρητέα θεωρούνταν μόνο τα βασικά μνημεία της πόλης. Τότε δημιουργήθηκε μια λίστα που περιέλαβε και κτίρια ιστορικής και αρχιτεκτονικής σημασίας, που προστατεύονταν πλέον με θεσμικό πλαίσιο. Ο περιορισμός του ύψους των κτιρίων στους δύο ορόφους, ο σεβασμός του υφιστάμενου οδικού δικτύου, οι πεζοδρομήσεις όπου ήταν δυνατόν, ο περιορισμός της κίνησης των αυτοκινήτων και η δημιουργία επαρκών χώρων στάθμευσης ήταν μερικά μόνο από τα μέτρα που τέθηκαν σε εφαρμογή. Υιοθετήθηκαν, παράλληλα, διεθνώς αποδεκτές πρακτικές αποκατάστασης για τη διάσωση της αυθεντικότητας των κτισμάτων και την εξασφάλιση ότι όλες οι επεμβάσεις θα ήταν αντιστρέψιμες.

Παραδοσιακά υλικά και τεχνικές χρησιμοποιήθηκαν όσο ήταν δυνατόν, χωρίς όμως να αποκλείονται και επεμβάσεις με σύγχρονη αισθητική, όπως η μετατροπή ενός ηλεκτροπαραγωγικού σταθμού του 1930 σε μουσείο σύγχρονης τέχνης.

Η εφαρμογή του έργου ξεκίνησε το 1986 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα, με χρηματοδότηση αρχικά από το USAID⁴⁰ και πρόσφατα και από την Ε.Ε. και υλοποίηση από το UNHCR⁴¹, το UNDP⁴² και το UNOPS⁴³.

ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ-ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Η πόλη φαίνεται να λειτουργεί πολύ καλά και η ανατροπή της τάσης υποβάθμισης έχει επιτευχθεί. Η επίδραση του έργου είναι πολύ θετική, μετατρέποντας το νότιο τμήμα σε ένα αστικό προάστιο υψηλής ποιότητας με ανάμειξη λειτουργιών⁴⁴ και κατοίκων από όλα τα οικονομικά στρώματα. Φυσικά υπάρχει ακόμα δρόμος και απόσταση να καλυφθεί. Στο βόρειο τμήμα, οι αλλαγές είναι επίσης θετικές, αλλά πραγματοποιούνται με πιο αργό ρυθμό.

Το project απευθύνεται στους κατοίκους, αλλά και σε ανθρώπους που ζουν σε άλλες περιοχές και ενθαρρύνονται να μετακομίσουν εκεί μέσω οικονομικών κινήτρων-επιδοτήσεων.

Αυτό που έχει να τους προσφέρει η αναβαθμισμένη

40. United States Agency for International Development

41. United Nations High Commission for Refugees

42. United Nations Development Programme

43. United Nations Office for Project Services

44. οικιστικών, εμπορικών, θρησκευτικών, πολιτιστικών

πόλη εντός των τειχών είναι η υψηλή ποιότητα ζωής, η πλούσια αρχιτεκτονική και αστική κληρονομιά, οι μικρές αποστάσεις και η προτεραιότητα στους πεζούς, οι οικονομικές ευκαιρίες, οι βελτιωμένες υποδομές, οι κοινωνικές και πολιτιστικές εξυπηρετήσεις και η υγιής ανάμειξη κατοίκων.

Ταυτόχρονα, η αναβίωση απευθύνεται και στους τουρίστες που επισκέπτονται την πόλη και έχουν την ευκαιρία να βιώσουν ένα μοναδικό αστικό τοπίο με πλούσια ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά.

Πρόκειται για ένα συνεχιζόμενο project που έχει αυξήσει το επίπεδο προστασίας του υφιστάμενου κτιριακού αποθέματος και έχει ενεργοποιήσει την ιδιωτική πρωτοβουλία και τη δράση δημόσιων οργανισμών. Παρατηρείται, γενικά, διεθνής κινητοποίηση και ενδιαφέρον για την τειχισμένη πόλη της Λευκωσίας, που έχει γίνει ένα μέρος συνώνυμο της βιωσιμότητας.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ

Το έργο πραγματοποιείται με ιδιαίτερη ευαισθησία σε όλα τα επίπεδα και με εξαιρετικό πνεύμα συνεργασίας και από τις δύο πλευρές.

Αρχικά, η αναβίωση σεβάστηκε πλήρως το ιστορικό περιβάλλον, δημιουργώντας παράλληλα ένα ισχυρό πλαίσιο προστασίας του. Αυτό δεν απέκλεισε, ωστόσο, τις σύγχρονες επεμβάσεις και τον νέο σχεδιασμό, ο οποίος αποδεικνύει τη δημιουργικότητα όσων εργάστηκαν στο project, με την προϋπόθεση ότι δεν αλλοιώνει την ταυτότητα της περιοχής και αφορά αποκλειστικά αντιστρέψιμες επεμβάσεις. Εδώ, λοιπόν, η έννοια της *ενεργητικής προστασίας* παίρνει σάρκα και οστά, καθώς η προστασία συνδυάζεται άψογα με την ανάπτυξη. Η περιοχή δεν μουσειοποιείται, αλλά αντίθετα γίνεται δοχείο σύγχρονης ζωής, προσφέροντας προοπτικές ευημερίας και προόδου.

Αυτό όμως που κάνει τη συγκεκριμένη αναβίωση τόσο επιτυχημένη είναι το γεγονός ότι, πέρα από τις σχεδιαστικές λύσεις που πρότεινε, έλαβε υπόψη

Εικ. 81: Το υδραγωγείο

Εικ. 82: Η παλιά πόλη

της τον ανθρώπινο παράγοντα. Είναι σημαντικό το γεγονός ότι κανένας κάτοικος δεν μετακινήθηκε και έγιναν αξιόλογες προσπάθειες ώστε να αποφευχθεί ένα επικείμενο gentrification. Ταυτόχρονα, νέοι κάτοικοι προσελκύνθηκαν μέσα από μια προσεκτικά μελετημένη πολιτική οικονομικών κινήτρων και επιδοτούμενης κατοίκησης. Βασική προτεραιότητα ήταν πάντα η δημιουργία μια περιοχής με ανάμειξη κατοίκων από όλα τα κοινωνικά-οικονομικά στρώματα και τις ηλικιακές ομάδες.

Το συγκεκριμένο project, τέλος, αντιμετώπισε την τειχισμένη πόλη της Λευκωσίας σαν ένα ενιαίο σύνολο μετά από πολλές δεκαετίες διχασμού, σε μια προσπάθεια να ενοποιηθεί λειτουργικά και ουσιαστικά και να σταματήσει να θεωρείται πλέον 'περιοχή δύο ταχυτήτων'. Οι ποιοτικές διαφορές στα δύο τμήματα εξακολουθούν, βέβαια, να υφίστανται, ωστόσο αναμένεται ότι σε κάποια χρόνια η κατάσταση θα εξισορροπηθεί.

Η συγκεκριμένη επέμβαση τιμήθηκε με το *Aga Khan Award for Architecture* (2007).

Εικ. 83, 84: Η παλιά πόλη

Εικ. 85: Πλατεία Buyuk Han, Λευκωσία

5. Παραδείγματα αναβίωσης οικισμών στην Ελλάδα

5.1 Οία

Περιοχή: Σαντορίνη, Κυκλάδες
 Πληθυσμός: 763 κάτοικοι (2001)
 Υψόμετρο: 121 μ.
 Έτος επέμβασης: 1976-1991

ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Η Σαντορίνη είναι το νοτιότερο νησί των Κυκλάδων. Μαζί με τη Θηρασιά περιβάλλουν την Καλντέρα, τον κόλπο που σχηματίστηκε από την έκρηξη του ηφαιστείου και τη βύθιση τμήματος του νησιού. Νησί ιδιαίτερο μορφολογικά, στα δυτικά καταλήγει σε απότομους βράχους, όπου ξεχωρίζουν τα αλλεπάλληλα στρώματα από τις ηφαιστειακές εκρήξεις, ενώ στα ανατολικά καταλήγει ομαλά, σχηματίζοντας παραλίες μαύρης ηφαιστειακής άμμου. Η βλάστηση γενικά είναι χαμηλή, ενώ το κλίμα ήπιο και υγρό με αρκετούς ανέμους το καλοκαίρι. Συνδέεται με την υπόλοιπη Ελλάδα αεροπορικά και ακτοπλοϊκά.

Η Οία βρίσκεται στο βόρειο άκρο του νησιού, σε απόσταση 11χλμ. από την πρωτεύουσα, τα Φηρά και φαίνεται σχετικά απομονωμένη. Η κοινότητα Οίας

περιλαμβάνει τον οικισμό της Οίας, τον Περίβολα, τη Φοινικιά, τον Θόλο, τα επίνεια Αμμούδι και Αρμένη και τη Ν. Θηρασιά.

Ο οικισμός της Οίας ήταν ένα από τα πέντε καστέλια¹ της Σαντορίνης, γνωστό ως 'Καστέλι του Αγίου Νικολάου' ή 'Απανωμερία', από όπου φαίνεται ότι προήλθε και η σημερινή της ονομασία. Στο βόρειο τμήμα της σώζονται μέχρι σήμερα τα ίχνη του πρώτου οικιστικού πυρήνα και του οχυρωμένου πύργου, του 'Γουλά'. Ανήκε διοικητικά στο Δουκάτο της Νάξου, που κατελήφθη το 1566 από τους Οθωμανούς και προσαρτήθηκε στην Οθωμανική αυτοκρατορία το 1579.

Η Οία γνώρισε μεγάλη άνθιση στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ου, χάρη στη ναυτιλία και το εμπόριο, εξελισσόμενη σε μεγάλο καπετανοχώρι². Ταυτόχρονα, μεγάλη ανάπτυξη γνώρισε και η γεωργία με τις εξαιρετικές ποικιλίες αμπελιών και το φημισμένο μέχρι σήμερα κρασί της. Αργότερα, με την εμφάνιση του ατμού, οι Οιάτες αντικατέστησαν τα ιστιοφόρα με τα ατμόπλοια, διεκδικώντας μια υψηλή θέση στην παγκόσμια Ναυτιλία.

1. οχυρωμένοι οικισμοί που ασκούσαν τη διοίκηση του νησιού
2. το 1890 είχε 13 ενορίες, τράπεζα, τελωνείο, βιοτεχνίες κλπ.

Εικ. 86: Τοπογραφικό του οικισμού

Χαρακτηριστική είναι η γραμμική ανάπτυξη του οικισμού κατά μήκος του γκρεμού προς την Καλντέρα, με άξονα τον κεντρικό πεζόδρομο που συγκεντρώνει τις περισσότερες κύριες εξυπηρέτησεις, ενώ παράλληλα διαχωρίζει τη γειτονιά των караβοкураίων από τη γειτονιά των πληρωμάτων. Τα 960 κτίσματα του οικισμού δημιουργούν σύνολα-γειτονιές με διαφορετικό χαρακτήρα, ανάλογα με τους κατοίκους που έζησαν εκεί:

1. Η γειτονιά των *Καραβοкураίων*, στο ΒΑ ομαλό τμήμα του οικισμού. Τα καπετανόσπιτα χρονολογούνται στα τέλη του 19ου αιώνα και χτίστηκαν με βάση νεοκλασικά πρότυπα και βενετσιάνικες-αναγεννησιακές επιρροές, υιοθετώντας όμως και στοιχεία της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής³.

2. Η γειτονιά των *πληρωμάτων*, στο δρόμο προς την Καλντέρα με την πυκνή, συνεκτική δόμηση, όπου ιδιωτικός και δημόσιος χώρος συχνά ταυτίζονται και διαμορφώνεται ένα ιδιότυπο ιδιοκτησιακό καθεστώς οριζόντιας ιδιοκτησίας.

3. Η γειτονιά των *αγροτών του Περίβολα*, στο ανατολικό τμήμα του οικισμού με κύριο χαρακτηριστικό τα αγροτόσπιτα με τις κάρναβες⁴ και τους βοηθητικούς χώρους.

4. Η *καινούργια γειτονιά των μετασεισμικών κτισμάτων*, που δημιουργήθηκε για να στεγάσει τους

3. θόλοι, σταυροθόλια κλπ.

4. πατητήρια των σταφυλιών

Εικ. 87, 88: Καμινάδες και σκάλες

σεισμόπληκτους μετά το σεισμό του 1956, όπου κατοικούν σήμερα οι περισσότεροι κάτοικοι.

5. Το *Αμμούδι και η Αρμένη*, τα επίεια που οδηγούν στον οικισμό από τις χαρακτηριστικές σκάλες και συμπληρώνουν την εικόνα του συνόλου.

Ο Γουλάς, το παλιό ενετικό τμήμα του οικισμού, καταστράφηκε από τους σεισμούς. Η οργάνωση του οικισμού, σε συνδυασμό με το βραχώδες έδαφος και την πλαστικότητα των μορφών, δημιουργεί ένα σύνολο μοναδικής αισθητικής αξίας.

Πολύ χαρακτηριστικά είναι τα υπόσκαφα σπίτια, είτε σκαμμένα εξολοκλήρου στη θηραϊκή γη είτε με επιπλέον χτισμένα τμήματα, που στεγάζονται με θόλους ή σταυροθόλια. Χρησιμοποιούνται τα τοπικά υλικά, δηλαδή η πέτρα και η θηραϊκή γη που, μαζί με τον ασβέστη, δημιουργεί ένα ισχυρό συνδετικό κονίαμα και επιτρέπει τη δημιουργία μορφών περισσότερο πλαστικών. Η οριζόντια ιδιοκτησία, που αναφέρθηκε πιο πάνω, συνεπάγεται ότι η αυλή μιας κατοικίας ή ένας δημόσιος ελεύθερος χώρος είναι δώμα μιας άλλης. Συνήθως, το υπόσκαφο σπίτι είναι στενομέτωπο και αναπτύσσεται στο βάθος, ενώ ο μοναδικός εσωτερικός τοίχος επαναλαμβάνει τα ανοίγματα του εξωτερικού⁵. Το σπίτι περιλαμβάνει σάλα, κρεβατοκάμαρα και κουζίνα, ενώ η τουαλέτα είναι ανεξάρτητο κτίσμα στην αυλή. Την εικόνα συμπληρώνουν οι χαρακτηριστικές

5. πόρτα στη μέση, δύο παράθυρα δεξιά και αριστερά και ένα παράθυρο - φεγγίτη πάνω από την πόρτα

εξωτερικές σκάλες και οι καμινάδες.

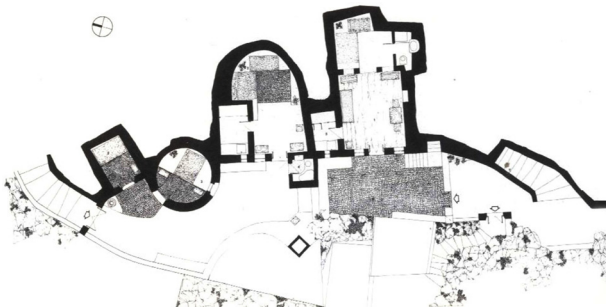
Τα караβοкураίικα σπίτια έχουν εξίσου μεγάλο ενδιαφέρον, με τις ιδιαίτερες όψεις με αυστηρή γεωμετρία και επενδεδυμένα με λαξευμένο κόκκινο πορτί και πλάστρα. Στεγάζονται και αυτά με θόλους και σταυροθόλια, ωστόσο εδώ οι επιρροές είναι περισσότερο βενετσιάνικες ή νεοκλασικές. Χαρακτηριστικές είναι οι στέρνες για τη συλλογή των όμβριων υδάτων και τα κοντούτα⁶.

Η Οία είναι χαρακτηρισμένη ως παραδοσιακός οικισμός και προστατεύεται με ειδικό διάταγμα που καθορίζει οικιστικές ζώνες, χρήσεις και όρους δόμησης. Όλο το νησί της Σαντορίνης είναι χαρακτηρισμένο ως 'περιοχή ιδιαίτερου φυσικού κάλλους'.

ΑΙΤΙΑ ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΨΗΣ

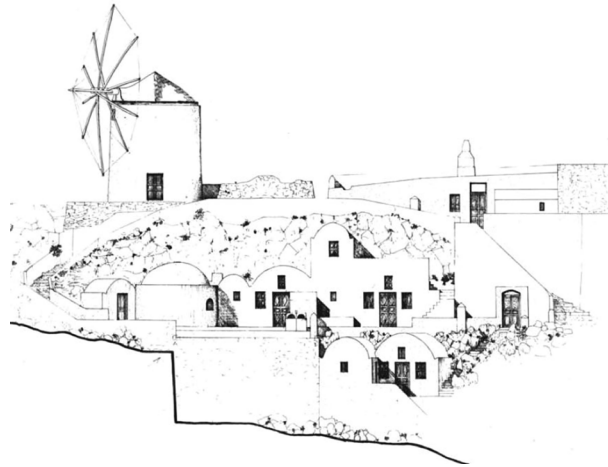
Η συγκέντρωση του ναυτιλιακού κεφαλαίου στον Πειραιά οδήγησε στην εσωτερική μετανάστευση και τη σταδιακή εγκατάλειψη της Οίας. Σε αυτό ήρθε να προστεθεί η πείνα του 1942, η απομάκρυνση του εργοστασίου Δαρζέντα όπου εργάζονταν πολλοί ντόπιοι και οι καταστροφικοί σεισμοί του 1928 και του 1956. Η γεωργία υποβαθμίζεται κι εκείνη, οι κάτοικοι μεταναστεύουν στον Πειραιά και στην υπόλοιπη Ελλάδα για αναζήτηση εργασίας και ο οικισμός ερημώνει.

6. κανάλια που οδηγούν τα νερά της βροχής στη στέρνα

ΣΧΕΔΙΟ ΑΝΑΒΙΩΣΗΣ

Η Οία σήμερα παρουσιάζει μια πολύ διαφορετική εικόνα. Σε αυτό συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό το Πρόγραμμα του ΕΟΤ για την 'Ανάπτυξη και Αξιοποίηση Παραδοσιακών Οικισμών', που ξεκίνησε να υλοποιείται στο νησί το 1976. Το πιλοτικό αυτό πρόγραμμα περιλάμβανε την αποκατάσταση 60 παραδοσιακών κατοικιών που διαμορφώθηκαν σε ξενώνες και σχηματίζουν μικρά σύνολα, διάσπαρτα στον οικισμό.

Εικ. 89, 90, 91: Συγκρότημα στο Φανάρι μετά την αποκατάσταση-όψη και κατόψεις σε δύο επίπεδα

Δημιουργήθηκε το υφαντήριο, που λειτουργεί μέχρι σήμερα, και η πρώτη εγκατάσταση του Ναυτικού Μουσείου με βάση τη δωρεά ιδιωτικής συλλογής⁷. Πολλά κτίσματα διαμορφώθηκαν και άλλαξαν χρήση, ώστε να ανταποκρίνονται στα νέα δεδομένα⁸, ενώ ταυτόχρονα αποκαταστάθηκαν και πολλά σημαντικά δείγματα της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής⁹. Για την υποσύλωση και την αντισεισμική προστασία εφαρμόστηκε στα περισσότερα κτίσματα εκτοξευόμενο σκυρόδεμα με μορφή μανδύα. Το project της αναβίωσης συμπλήρωσαν τα έργα υποδομής¹⁰.

Βασική προτεραιότητα ήταν η διατήρηση των ιδιαίτερων μορφολογικών στοιχείων και της λειτουργικής δομής των κτισμάτων, αλλά και της χαρακτηριστικής πλαστικότητας των μορφών, που διαμορφώνουν το ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό λεξιλόγιο του οικισμού. Οι αποκαταστάσεις των κατεστραμμένων τμημάτων βασίστηκαν στα διαθέσιμα τεκμήρια και οι επεμβάσεις που πραγματοποιήθηκαν ήταν όσο τον δυνατόν πιο διακριτικές. Στόχος της αναβίωσης ήταν η ανάδειξη και αποκατάσταση του συνόλου του οικισμού και χαρακτηριστικών κτισμάτων, με σεβασμό στην ταυτότητα του τόπου.

Το έργο του ΕΟΤ διακρίθηκε με βραβείο από την Europa Nostra το 1979 και από την Biennale αρχιτεκτονικής της Σόφιας το 1986. Παράλληλα, αποτέλεσε και ένα πλαίσιο δράσης για μετέπειτα αποκαταστάσεις που υλοποιήθηκαν από ιδιώτες.

ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ-ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Σήμερα, ο πληθυσμός της Οίας παρουσιάζει μια αύξηση που αγγίζει σχεδόν το 51%, γεγονός που οφείλεται κυρίως στην έντονη τουριστική ανάπτυξη. Μόνο η Οία μπορεί να φιλοξενήσει περίπου 7.000

τουρίστες στους ξενώνες που διαμορφώθηκαν στα παραδοσιακά κτίσματα. Ο άλλοτε εγκαταλειμμένος οικισμός, είναι πλέον ένας από τους δημοφιλέστερους προορισμούς στον κόσμο, με την αξία της γης να έχει αυξηθεί κατακόρυφα. Οι ντόπιοι παραμένουν στον τόπο τους, καθώς οι θέσεις εργασίας στον τουριστικό τομέα τους αποφέρουν πολλά κέρδη, ενώ ταυτόχρονα η ανάπτυξη έχει προσελκύσει και ξένους που ήδη λειτουργούν εκεί τις δικές τους επιχειρήσεις.

Ωστόσο, οι νέες χρήσεις που απειλούν τον παραδοσιακό ιστό και τη φυσιογνωμία της περιοχής καθιστούν αναγκαία την άμεση λήψη μέτρων και περιορισμών για την προστασία του οικισμού, που πλέον δεν απειλείται από την εγκατάλειψη, αλλά από την χωρίς μέτρο ανάπτυξη.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ

Η αναβίωση της Οίας δεν παύει να αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα έργα στην Ελλάδα, που διατήρησε και ανέδειξε τις ιστορικές και αισθητικές αξίες του οικισμού, εντάσσοντάς τον ξανά στη σύγχρονη ζωή και εξασφαλίζοντας μ' αυτό τον τρόπο την ιστορική του συνέχεια. Εκτός του ότι συνέβαλε στη διάσωση ενός μοναδικού στον κόσμο συνόλου από άποψη αρχιτεκτονικής, τοπογραφίας και ιστορίας, κινητοποίησε τις παραγωγικές δυνάμεις του τόπου και δημιούργησε τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την ανάπτυξη και τη μακροπρόθεσμη βιωσιμότητά του. Από αυτή την άποψη ήταν μια επιτυχημένη επέμβαση.

Ο τουριστικο-κεντρικός προσανατολισμός της, ωστόσο, ήταν αναμφισβήτητο ένα λάθος που στην πορεία γιγαντώθηκε εξαιτίας της έλλειψης ενός αυστηρού πλαισίου περιορισμών όσον αφορά τις νέες χρήσεις, τις δυνατότητες φιλοξενίας και τη γενικότερη φυσιογνωμία του οικισμού. Η Οία εξελίχθηκε σε δημοφιλές τουριστικό θέρετρο, που κάθε χρόνο κατατάσσεται στις υψηλότερες θέσεις στην παγκόσμια κατάταξη. Ο οικισμός και γενικότερα το νησί βουλιάζει από τουρίστες ιδιαίτερα τους καλοκαιρινούς μήνες, οι τιμές έχουν εκτοξευθεί στα ύψη και η εικόνα της περιοχής είναι αυτή ενός πολυσύχναστου μέρους με έντονη νυχτερινή ζωή, που σε τίποτα δεν θυμίζει το παλιό καπετανοχώρι.

7. σήμερα σε ένα αναστηλωμένο καπετανόσπιτο στο κέντρο του οικισμού

8. γραφείο υποδοχής, εστιατόριο κλπ.

9. εκκλησίες, μύλοι, κλπ.

10. Κατασκευάστηκαν τα πρώτα δίκτυα αποχέτευσης και η δεξαμενή νερού στο Αμμούδι, ο τοίχος αντιστήριξης των πρανών του Αμμουδιού και ο πεζόδρομος που οδηγεί απέναντι από το νησάκι του Αγίου Νικολάου.

Εικ. 92, 93: Απόψεις μέσα στον οικισμό

Εικ. 94: Γενική άποψη οικισμού

5.2 Μεστά

Περιοχή: Χίος, ΒΑ Αιγαίο

Πληθυσμός: 337 κάτοικοι (2011)

Υψόμετρο: 120 m.

Έτος επέμβασης: 1976-1985

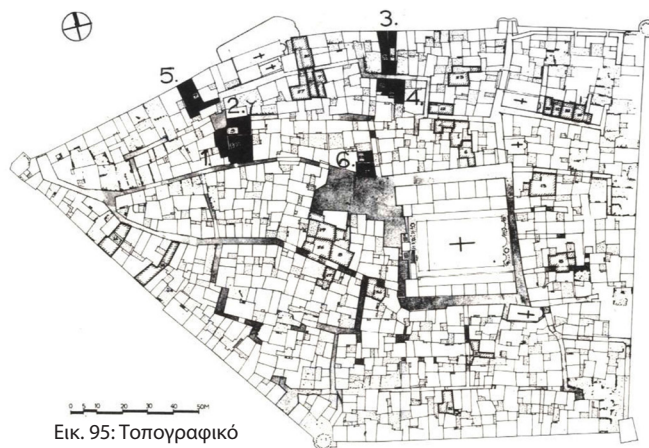
ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Ο μεσαιωνικός οικισμός των Μεστών είναι ένα από τα 'νοτιόχωρα' ή 'μαστιχοχώρια' της Χίου. Βρίσκεται στο νότιο τμήμα του νησιού και απέχει 35 χλμ. από την πόλη της Χίου. Αναπτύσσεται σε πεδινό έδαφος με χαμηλή βλάστηση, κυρίως ελιές και αμπέλια, περιστοιχιζόμενος από λόφους.

Ο οικισμός πιθανότατα συγκροτήθηκε στα τέλη του 14ου- αρχές 15ου αιώνα από τους Γενουάτες, οι οποίοι, κατά την παραμονή τους στο νησί (1346-1566), συστηματοποίησαν τη γεωργική παραγωγή -ιδιαίτερα της μαστίχας, ανέπτυξαν το εμπόριο και οργάνωσαν την αμυντική οχύρωση του νησιού. Για προστασία από τις πειρατικές επιδρομές, δημιούργησαν οχυρούς οικισμούς γύρω από κεντρικούς ευμεγέθεις πύργους. Ανάμεσα σε αυτούς τους οικισμούς ήταν και τα Μεστά.

Ο πρώτος οικιστικός πυρήνας των Μεστών φαίνεται πως βρισκόταν στη βόρεια πλευρά του σημερινού οικισμού με πόλο την εκκλησία του Παλιού Ταξιάρχη¹¹. Το σχέδιο οργάνωσης του οικισμού προέβλεπε την ανάπτυξη του γύρω από έναν κεντρικό πύργο μάλλον κυκλικής μορφής, στη θέση της σημερινής εκκλησίας του Μεγάλου Ταξιάρχη. Ο οχυρωμένος οικισμός περικλειόταν από τείχος σχήματος πενταγώνου, στις κορυφές του οποίου υψώνονταν κυκλικοί πύργοι. Το τείχος, στην ουσία, διαμορφωνόταν από τους εξωτερικούς τοίχους των συνεχόμενων περιμετρικών κτισμάτων.

Το 1566 η Χίος καταλαμβάνεται από τους Τούρκους. Οι κάτοικοι των Μεστών είχαν κατά την Τουρκοκρατία ισχυρή τοπική αυτοδιοίκηση, ενώ τον 18ο αιώνα η γενικότερη οικονομική άνθιση του νησιού οδηγεί στην επέκταση του οικισμού των Μεστών προς

Εικ. 95: Τοπογραφικό

το βορρά, έξω από τα όρια του πενταγωνικού τείχους.

Όσον αφορά την οικιστική οργάνωση, δύο κεντρικοί δρόμοι ξεκινούν από τις δύο πύλες του πενταγωνικού τείχους και καταλήγουν στο κέντρο του οικισμού, στην θέση του αρχικού κυκλικού πύργου. Οι δρόμοι, τόσο οι βασικοί όσο και οι δευτερεύοντες, ακολουθούν ακανόνιστες πορείες, καταλήγοντας συχνά σε αδιέξοδα ή σχηματίζοντας βρόχους. Στη σημερινή θέση της κεντρικής πλατείας, του 'λιβαδιού', μπροστά από τον Μεγάλο Ταξιάρχη, υπήρχαν άλλοτε διάφορα κτίσματα.

Ο ιστός είναι ιδιαίτερα πυκνός και ακολουθεί το συνεχές σύστημα δόμησης, ενώ τα κτίσματα έχουν περίπου ίδιες διαστάσεις, ύψος και κατασκευαστική διαμόρφωση, συγκροτώντας ένα αρκετά ομοιογενές σύνολο. Η επανάληψη των βασικών κτιριολογικών τύπων, η χρήση του μοναδικού υλικού-της πέτρας, η αποκλειστική χρήση της θολοδομίας ως κατασκευαστικού συστήματος, η συνέχεια των κατασκευαστικών στοιχείων που συνιστούν μια ενιαία δομή και η διαπλοκή των ορθογώνιων παραλληλεπίπεδων όγκων, κάνουν πολλούς να μιλούν για μια 'μεγακατασκευή'. Αυτή η ομοιογενής δομή του οικισμού αντικατοπτρίζει την ομοιογένεια του ίδιου του πληθυσμού.

Οι δρόμοι μέχρι το 1970 ήταν λιθόστρωτοι, ενώ στο κέντρο τους υπήρχε αυλάκι για την απορροή των

11. πιθανότατα καθολικό μοναστηριού

όμβριων και ίσως και των λυμάτων. Το πλάτος τους¹² ήταν ακριβώς όσο επέτρεπε τη διέλευση φορτωμένων ζώων. Οι πέτρινοι τοίχοι κατά μήκος των δρόμων συνδέονται με τοξωτές αντηρίδες, ενώ συχνά οι όροφοι των κτιρίων επεκτείνονται πάνω από το δρόμο, σχηματίζοντας τις χαρακτηριστικές στοές.

Η φυσιογνωμία του οικισμού διαμορφώνεται από στοιχεία όπως ο πυκνός ιστός, οι στενοί δρόμοι με τις δαιδαλώδεις χαράξεις, τα ανύπαρκτα ή ελαχίστων διαστάσεων ανοίγματα στα ισόγεια, τα μεγάλα ύψη των τοίχων λόγω των νεκρών υψών των θόλων, οι ανεπίχριστες πέτρινες όψεις, τα θολωτά περάσματα και οι τοξωτές αντηρίδες, που άλλωστε μαρτυρούν και τον αρχικό οχυρωματικό χαρακτήρα του.

Τα κτίρια είναι όλα διώροφα και διατάσσονται στενομέτωπα ως προς τον δρόμο. Το ισόγειο περιλαμβάνει έναν ή δύο χώρους και λειτουργούσε ως στάβλος για τα ζώα ή ως αποθηκευτικός χώρος, ενώ ο όροφος, με έναν ή δύο χώρους και έναν χώρο με κτιστό φούρνο, αποτελούσε το κύριο τμήμα της κατοικίας. Οι χώροι του ορόφου διατάσσονται γύρω από έναν ανοιχτό χώρο, τον 'ηλιακό' ή 'πουντί'. Η σκάλα που οδηγεί στον όροφο είναι μια λίθινη θολοσκεπής κατασκευή, ενώ όλοι οι χώροι της κατοικίας καλύπτονται με ημικυλινδρικούς λίθινους θόλους. Στον όροφο, ο θόλος επικαλύπτεται με επίπεδο δώμα κατασκευασμένο από χώμα, κοπριά και ασβέστη.

Σε ορισμένα κτίρια έχουν γίνει μικρές επεμβάσεις, όπως η προσθήκη, μετά τους σεισμούς του 1881, μεταλλικών ελκυστήρων για αντισεισμική προστασία, η τοποθέτηση ξύλινων παταριών για την κάλυψη σύγχρονων αναγκών, η προσθήκη εξωστών με ξύλινους ή μεταλλικούς προβόλους κλπ.

Τα Μεστά έχουν χαρακτηριστεί ως 'παραδοσιακός οικισμός'.

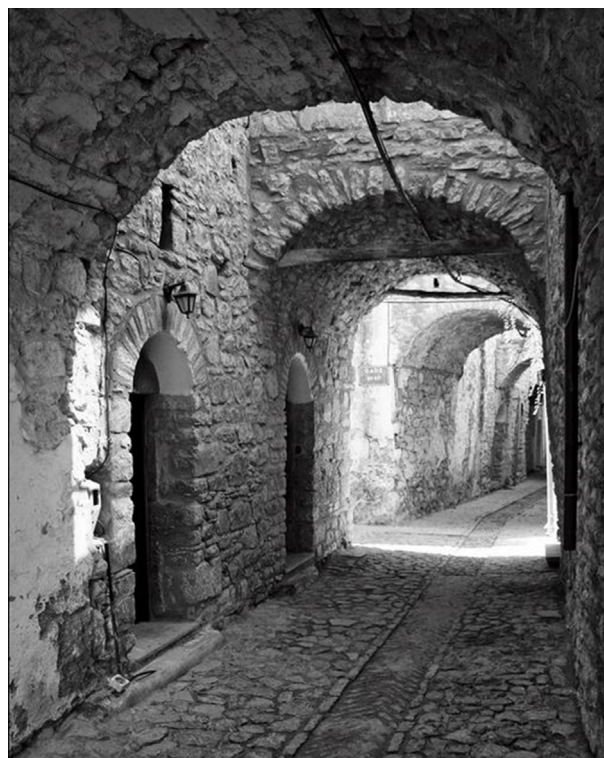
ΑΙΤΙΑ ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΨΗΣ

Κατά τα μεταπολεμικά χρόνια, διαπιστώνεται μια φθίνουσα εξέλιξη και μια σταδιακή μείωση του πληθυσμού του νησιού λόγω του μεταναστευτικού κύματος της περιόδου 1937-1946, που οδηγεί τελικά στην εγκατάλειψη του οικισμού.

12. 1,70-2,40 μ.

Εικ. 96: Ο κεντρικός πύργος

Εικ. 97: Αποψη μέσα στον οικισμό

Εικ. 98: Η πλατεία των Μεστών

ΣΧΕΔΙΟ ΑΝΑΒΙΩΣΗΣ

Το 1976 τα Μεστά εντάχθηκαν στο πρόγραμμα του ΕΟΤ, που προϋπέθετε την παραχώρηση σε αυτόν όσο το δυνατόν περισσότερων κατοικιών, ώστε η τουριστική μονάδα που θα προέκυπε να λειτουργεί ομαλότερα και το έργο της αναβίωσης να εφαρμοστεί σε ένα συνολικότερο πλαίσιο. Έτσι, το πρόγραμμα ξεκίνησε να υλοποιείται με 34 συμβάσεις παραχώρησης επικαρπίας και περιλάμβανε, μετά την εκπόνηση των απαραίτητων αποτυπώσεων και μελετών τεκμηρίωσης, τη μετατροπή 27 κατοικιών σε ξενώνες, τη διαμόρφωση 9 κτιρίων για τη στέγαση κοινόχρηστων λειτουργιών¹³, έργα ύδρευσης και αποχέτευσης, διαμορφώσεις πλατειών και υπογείωση του δικτύου της ΔΕΗ. Το έργο πραγματοποιήθηκε σε δύο φάσεις.

Κατά τη διαμόρφωση των κτιρίων -που είχαν κατασκευαστεί με βάση διαφορετικά πολιτιστικά πρότυπα- για να στεγάσουν σύγχρονες λειτουργίες, βασική αρχή ήταν ο σεβασμός της μορφολογίας των όψεων και ο περιορισμός των επεμβάσεων στο εσωτερικό. Οι όποιες επεμβάσεις γίνονταν έπρεπε να είναι ήπιες και, σε καμία περίπτωση, να μην αλλοιώνουν τον λιτό, φρουριακό χαρακτήρα των κτισμάτων.

Μετά την αποκατάσταση των κατεστραμμένων

13. γραφείο ΕΟΤ, εστιατόριο, πλυντήριο, υφαντήριο, κοινοτικές τουαλέτες

κτισμάτων, το εσωτερικό διαμορφώθηκε κατάλληλα ώστε να δεχθεί χώρους υγιεινής και μικρές κοινόχρηστες κουζίνες, τα επιμέρους δομικά στοιχεία¹⁴ συντηρήθηκαν, ενώ οι πρόσφατες προσθήκες αφαιρέθηκαν. Ταυτόχρονα, οι όψεις έμειναν ανεπίχριστες, όπως ήταν δηλαδή αρχικά, τοποθετήθηκαν ξύλινα κοφώματα μορφολογικά όμοια με τα παραδοσιακά και τα δάπεδα επενδύθηκαν με τσιμεντοπλακίδια.

ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ-ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Τα Μεστά ήταν πάντοτε αγροτική περιοχή και κύρια απασχόληση των Μεστουσίων ήταν η παραγωγή της μαστίχας. Σήμερα, η εικόνα δεν είναι ιδιαίτερα διαφορετική. Ο αγροτικός χαρακτήρας της περιοχής εξακολουθεί να υφίσταται, με τον πρωτογενή τομέα να είναι πρώτος στην απασχόληση των κατοίκων. Ωστόσο, η καλλιέργεια των μαστιχόδεντρων, δεδομένων των σημερινών συνθηκών, δεν είναι το ίδιο προσοδοφόρα και ικανή να συντηρήσει την κοινωνία των μαστιχοχωρίων. Έτσι, η κυρίαρχη απασχόληση δείχνει να συρρικνώνεται, ενώ τα εσπεριδοειδή, η παραγωγή οίνου και η μικρή ελαιοπαραγωγή δεν μπορούν να θεωρηθούν ικανά να φέρουν το βάρος μιας τέτοιας δυναμικής. Παράλληλα, εκδηλώνεται και μια στροφή

14. φούρνοι, ξύλινα πατάρια

στην παροχή τουριστικών υπηρεσιών, που όμως δεν παύει να είναι κατά βάση εποχιακή δραστηριότητα, ασκούμενη από ντόπιους που επισήμως εργάζονται σε άλλους τομείς.

Επιπλέον, η σύσταση των κατοίκων είναι αυτή ενός γερασμένου πληθυσμού με ηλικιωμένους, εκτός παραγωγικής διαδικασίας ανθρώπους στο μεγαλύτερο ποσοστό.

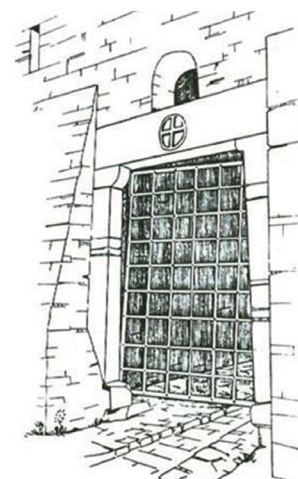
Τα Μεστά, λοιπόν, δύσκολα μπορούν να συντηρήσουν ένα ικανό πλέγμα οικονομικών δραστηριοτήτων. Οι δεδομένες συνθήκες δύσκολα μπορούν να εξασφαλίσουν μια υγιή συνέχιση του ρυθμού του οικισμού, με αποτέλεσμα η επιβίωσή του να κρίνεται μάλλον αμφίβολη.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ

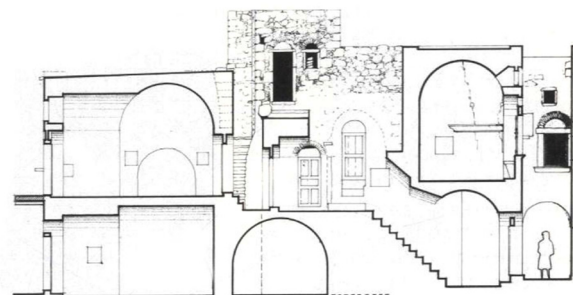
Η εικόνα των Μεστών υπήρξε δημιούργημα μιας σφριγηλής οικονομικής δραστηριότητας, η οποία δεν υπάρχει σήμερα με την ίδια μορφή και ένταση. Η τοπική κοινωνία και η πολιτεία, αναγνωρίζουν ορθά σε αυτή την εικόνα την σπουδαιότητα της διατήρησης του παρελθόντος και προσπαθούν να την διαφυλάξουν. Οι δείκτες, όμως, ανθρώπινης, οικονομικής και οικιστικής δραστηριότητας είναι πτωτικοί και όχι ενθαρρυντικοί για το μέλλον.

Το έργο της αναβίωσης κατόρθωσε να διασώσει ένα σημαντικό τμήμα της μεσαιωνικής ιστορίας του τόπου, αναδεικνύοντας τις αισθητικές, αρχιτεκτονικές και ιστορικές του αξίες. Ωστόσο, αυτή η προσπάθεια δεν ενσωματώθηκε ποτέ σε ένα γενικότερο πλαίσιο ανάπτυξης, μην λαμβάνοντας υπόψη τον ανθρώπινο παράγοντα, τις τάσεις και τις δυναμικές του οικισμού, τους δείκτες της οικονομικής δραστηριότητας και τους παράγοντες που θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν τη βιωσιμότητα του οικισμού σε ένα σύγχρονο πλαίσιο ζωής. Αντίθετα, μερίμνησε περισσότερο για τη συντήρηση και την προβολή απλώς μιας εικόνας, ενός 'σκηνικού', οδηγώντας ουσιαστικά στη μουσειοποίηση του οικισμού.

Για να συνεχίσει να υπάρχει ένας τέτοιος οικισμός είναι απαραίτητος ένας ευρύτερος σχεδιασμός που θα δημιουργήσει ουσιαστικές συνθήκες αναβίωσης της κληρονομιάς και δεν θα αρκείται στη διατήρηση ενός νεκρού μνημείου.

Εικ. 99: Η βόρεια πύλη

Εικ. 100: Τομή σε δύο κατοικίες

Εικ. 101: Αποψη μέσα στον οικισμό

5.3 Βάθεια

Περιοχή: Μάνη, Πελοπόννησος
 Πληθυσμός: 216 κάτοικοι (2001)
 Υψόμετρο: 180 m.
 Έτος επέμβασης: 1975-1994

ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Ο οικισμός της Βάθειας βρίσκεται στη χερσόνησο του Ταίναρου, καταλαμβάνοντας το νότιο τμήμα της¹⁵. Χτισμένος στην κορυφή ενός λόφου, περιβάλλεται από καλλιέργειες ελιάς και δημητριακών αλλά και βραχώδη βοσκοτόπια. Απέχει 35 χλμ. από την Αρεόπολη¹⁶ και 1,5χλμ. από τη θάλασσα, ενώ σε σχετικά μικρή απόσταση βρίσκεται το ακρωτήριο Ταίναρο. Η πρόσβαση στον οικισμό γίνεται με ασφαλτοστρωμένο δρόμο από το κύριο οδικό δίκτυο της περιοχής.

Ιστορικές αναφορές για τη Βάθεια υπάρχουν από τα μέσα του 16ου αι., ωστόσο ο σημερινός οικισμός διαμορφώθηκε κυρίως μετά τον 18ο αι. και αναπτύχθηκε τον 19ο αι. Την πρωτόγονη οικονομική ζωή¹⁷ διαδέχθηκε η καλλιέργεια της ελιάς και η μεταποίηση των προϊόντων της.

Η Βάθεια είναι ένα πυκνοδομημένο σύνολο με 144 κτίσματα που οργανώνονται σε 4 γειτονιές. Αυτή η συγκρότηση είναι χαρακτηριστική των χωριών της Μάνης και προέκυψε από τις διαδοχικές εγκαταστάσεις των ανταγωνιστικών γενιών-πατριών. Οι διαμάχες στην περιοχή και οι ένοπλες συγκρούσεις καθιστούν την άμυνα και την ασφάλεια βασικές προτεραιότητες, που διαμορφώνουν την αρχιτεκτονική και τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του οικισμού. Κάθε γειτονιά διαθέτει πολεμικό πύργο, εκκλησία, κατοικίες-οχυρά, δρόμους και μικρές πλατείες¹⁸, ενώ παρατηρείται παντελής έλλειψη κοινόχρηστων εγκαταστάσεων. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Βάθεια δεν είχε ηλεκτρικό ρεύμα μέχρι το 1980.

15. *Μέσα χωριά* Μάνης

16. πρωτεύουσα της Μάνης

17. στοιχειώδης καλλιέργεια δημητριακών, κυνήγι, περιορισμένη κτηνοτροφία, πειρατεία

18. *ρούγες*

Τα περισσότερα κτίρια κτίστηκαν στο διάστημα 1840-1900. Από κτιριολογική πλευρά, τα 92 κύρια κτίσματα κατοικίας μπορούν να διακριθούν σε τρεις κατηγορίες: α. ισόγεια και διώροφα *παλιά μονιάτικα σπίτια* (πριν το 1840), β. διώροφα, τριώροφα και τετραώροφα *πυργόσπιτα* (1840-1870) και γ. ισόγεια και διώροφα *νεότερα σπίτια* (1890-1915). Τα υπόλοιπα 52 κτίσματα είναι βοηθητικά, περιλαμβάνοντας φούρνους, στάβλους, αποθήκες κλπ., ενώ υπάρχουν και 2 πολεμικοί πύργοι, 4 εκκλησίες και 5 ελαιοτριβεία.

Τα υλικά που χρησιμοποιούνται είναι κυρίως η πέτρα σε τοιχοποιίες και θόλους, οι ασβεστολιθικές πλάκες στις στέγες και, σε μικρότερο βαθμό, το ξύλο στα πατώματα και στις στέγες. Όταν το 1975 η Βάθεια εντάχθηκε στο πρόγραμμα του ΕΟΤ, η πλειονότητα των κτιρίων είχε εγκαταλειφθεί και είχε υποστεί μικρότερες ή σοβαρότερες φθορές. Κάποια είχαν καταρρεύσει πλήρως, ενώ λίγα ήταν αυτά που διατηρούνταν ακόμα σε καλή κατάσταση. Από αρχιτεκτονική άποψη, λιγότερα από τα δύο τρίτα κρίθηκαν εξαιρετικά αξιόλογα ή αξιόλογα. Η αισθητική τους αξία είναι περισσότερο εμφανής όταν τα παρατηρήσει κανείς ως ένα σύνολο με εξαιρετική ομοιογένεια, σε συνδυασμό πάντα με το ιδιαίτερο περιβάλλον και τη μοναδική θέα.

Η Βάθεια έχει χαρακτηριστεί ως 'παραδοσιακός οικισμός'.

ΑΙΤΙΑ ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΨΗΣ

Από τον 20ο αι. η Βάθεια ακολούθησε μια φθίνουσα πορεία με τη φυγή των κατοίκων προς τις πόλεις¹⁹ και τη σταδιακή ερήμωση του οικισμού μεταπολεμικά. Η Βάθεια ήταν πλέον ένας εγκαταλειμμένος οικισμός με 11 μόνιμους κατοίκους, οι περισσότεροι εκ των οποίων ηλικιωμένες γυναίκες υποαπασχολούμενες στην ελαιοκαλλιέργεια και στην κτηνοτροφία. Η εγκατάλειψη και η απομόνωση έκαναν τη ζωή αυτών των ελάχιστων κατοίκων εξαιρετικά δύσκολη.

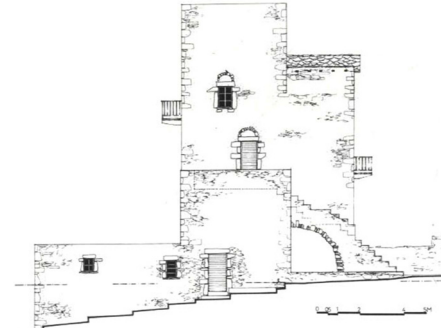
ΣΧΕΔΙΟ ΑΝΑΒΙΩΣΗΣ

Το 1975 ο ΕΟΤ θέτει σε εφαρμογή το πρόγραμμά του, με στόχο την αναβίωση και μετατροπή της Βάθειας σε πόλο έλξης για τον εγχώριο και διεθνή τουρισμό. Αυτό

19. το φαινόμενο της αστυφιλίας

Εικ. 102: Τομή σε συγκρότημα

Εικ. 103: Ο πύργος των Εξαρχάκων-Βόρεια όψη

Εικ. 104: Τοπογραφικό του οικισμού

θα πραγματοποιούνταν με τη δυνατότητα διαμονής σε σπίτια-ξενώνες και την παροχή κοινόχρηστων εξυπηρετήσεων μέσα στα παραδοσιακά κελύφη. Επιπλέον, η κατασκευή των απαραίτητων δικτύων υποδομής και η δημιουργία ενός νέου οικονομικού υποβάθρου θα συνέβαλλε στην αναβάθμιση των συνθηκών ζωής των μόνιμων και εποχιακών κατοίκων, ενώ όσοι είχαν μεταναστεύσει θα έβρισκαν λόγο να ξαναεπισκεφθούν τα εγκαταλεημένα οικογενειακά τους σπίτια. Το πρόγραμμα θα απέφερε, συνεπώς, πολλαπλά κοινωνικά, πολιτιστικά και οικονομικά οφέλη.

Στόχος ήταν η επίτευξη μιας αρμονικής ισορροπίας μεταξύ της μουσειακής-μνημειακής λειτουργίας του οικισμού και της ξενοδοχειακής-τουριστικής χρήσης με τις συναφείς κοινόχρηστες εξυπηρετήσεις, μέσω της κατάλληλης διαμόρφωσης των υφιστάμενων κελυφών. Οι χρήσεις που θα φιλοξενούσαν τα κελύφη αυτά μπορούν να ταξινομηθούν στις εξής κατηγορίες: α. μόνιμες και παραθεριστικές κατοικίες Βαθειατών, β. ξενώνες, γ. πολιτιστικά-μουσειακά κτίρια, δ. κοινόχρηστες εξυπηρετήσεις -μόνιμων κατοίκων και τουριστών, ε. βοηθητικά καταλύματα προσωπικού.

Όλα αυτά προφανώς θα συνοδεύονταν από το

απαραίτητο θεσμικό πλαίσιο για την προστασία του φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος και για την προβλεπόμενη νέα δόμηση στον οικισμό και στην ευρύτερη περιοχή.

Μετά την εκπόνηση τοπογραφικών και αρχιτεκτονικών αποτυπώσεων, την δημιουργία φωτογραφικού αρχείου και την καταγραφή και συλλογή στοιχείων, το 40% του συνόλου των κτιρίων της Βάθειας περνάει στη δικαιοδοσία του ΕΟΤ μέσω συμβολαίων παραχώρησης 11ετούς επικαρπίας, όπως έγινε άλλωστε σε όλους του οικισμούς που εντάχθηκαν στο συγκεκριμένο πρόγραμμα. Παράλληλα, εκπονούνταν οι σχετικές μελέτες κατασκευής σε κτίρια, ελεύθερους χώρους και έργα υποδομής και οργανωνόταν η συνεργασία με άλλους φορείς με στόχο τον συντονισμό των δράσεων και την ένταξη του έργου σε ευρύτερα τοπικά προγράμματα.

Σταδιακά, ξεκίνησε η κατασκευαστική φάση του έργου με τις πρώτες διανοίξεις και διαμορφώσεις στο δίκτυο των υφιστάμενων διαδρομών του οικισμού και τη δειγματοληπτική μετατροπή μιας κατοικίας σε ξενώνα για την εξαγωγή κατασκευαστικών και οικονομικών συμπερασμάτων. Το 1978, η πρώτη φάση αξιοποίησης περιλάμβανε την αποκατάσταση

Εικ. 105: Γενική άποψη του οικισμού

και διαμόρφωση μιας ομάδας κτιρίων, παράλληλα με μελέτες τεχνικών υποδομών και ολοκληρώθηκε το 1988.

Όσον αφορά το θεσμικό πλαίσιο που διαμορφώθηκε, λήφθηκαν μέτρα προστασίας του έργου και του περιβάλλοντος²⁰, ενώ υλοποιήθηκε και μελέτη χωροταξικών ρυθμίσεων και Σχέδιο Νόμου νέων όρων προστασίας και δόμησης για τη Βάθεια και την ευρύτερη περιοχή.

Το έργο προέβλεπε τη δημιουργία καταλυμάτων 'για τουρίστες με υψηλά εισοδήματα' και την λειτουργική αυτοτέλεια της κάθε γειτονιάς, ώστε να μπορεί να λειτουργεί ανεξάρτητα από την εξέλιξη των εργασιών στον υπόλοιπο οικισμό. Οι βασικές αρχές ήταν:

1. Να μην επηρεαστεί η συνολική μορφή και η σχέση των όγκων των κτιρίων, πράγμα που σήμαινε αυτόματα ότι δεν έπρεπε να γίνει καμία τροποποίηση στα ύψη και στις υπόλοιπες διαστάσεις των χώρων ή των κουφωμάτων.

2. Να εφαρμοστεί η παραδοσιακή κατασκευαστική πρακτική με χρήση των ίδιων υλικών, που θα επέτρεπαν

την παραγωγή μορφών συγγενικών με τα υφιστάμενα και όχι εξεζητημένων λύσεων με σύγχρονη αισθητική.

3. Να μη γίνει χρήση σύγχρονων υλικών σε αντιπαράθεση με τα παραδοσιακά, καθώς η επέμβαση αφορούσε το σύνολο του οικισμού και όχι ένα μεμονωμένο κτίσμα.

4. Οι νέες χρήσεις να μην κατακερματίζουν τις εσωτερικές αναλογίες και διαστάσεις των χώρων, ακόμα και αν αυτό ήταν εις βάρος της λειτουργικότητας.

5. Να μην κατεδαφιστούν επί μέρους κατασκευές για την εξασφάλιση χώρου και μεγαλύτερης άνεσης.

6. Να χρησιμοποιηθούν τα δώματα των υφιστάμενων προσκτισμάτων ως ενδιάμεσες στάθμες για την άνετη και ανεξάρτητη προσπέλαση των ορόφων. Σε περίπτωση που προστεθούν βοηθητικά κτίσματα για την εξυπηρέτηση των αναγκών των ξενώνων, αυτά να μην ακολουθούν κατασκευαστικά πρότυπα που αποδείχθηκαν μη ανθεκτικά, λειτουργικά ή πρακτικά στη χρήση τους.

Όπου το ελεύθερο ύψος των χώρων το επέτρεπε, τοποθετήθηκαν στο εσωτερικό των δωματίων πατάρια ή 'κρεβάτες' ή συνδυασμός τους, ώστε να αποκτήσει ενδιαφέρον ο χώρος και να αποφευχθεί η χρήση φορητών επίπλων. Τα δάπεδα επιστρώθηκαν με σχιστόπλακες ή κεραμικές πλάκες, ενώ στα πατάρια, στα κουφώματα και στις άλλες κατασκευές²¹ χρησιμοποιήθηκε ξύλο σύμφωνα με τα τοπικά πρότυπα.

ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ-ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Σήμερα, η Βάθεια αποτελεί ένα ζωντανό μουσείο με τις γειτονιές των τεσσάρων οικογενειών: των Καλλιδωνιάνων, των Καραμπατιάνων, των Μιχαλακιάνων και των Λαγουδιάνων. Ωστόσο, τα πυργόσπιτα δεν είναι ανοιχτά στο κοινό, καθώς όταν ο ΕΟΤ εφάρμοσε το πρόγραμμά του, δεν προχώρησε σε απαλλοτρίωση προκειμένου να τα αποκαταστήσει και η σύμβαση που έκανε με τους ιδιοκτήτες δεν ανανεώθηκε μετά το τέλος της.

Όταν, στη συνέχεια, οι πύργοι επεστράφησαν στους ιδιοκτήτες τους, άλλοι βρέθηκαν ξεχασμένοι κι άλλοι διαφιλονικούμενοι από πολλούς κληρονόμους. Αποτέλεσμα αυτού είναι το σκηνικό της εγκατάλειψης

20. αναστολές δόμησης για το διάστημα 1979-1981

Εικ. 106, 107: Ο πύργος των Εξαρχάκων πριν και μετά τις εργασίες

21. σκάλες, κιγκλιδώματα κλπ.

που δεσπόζει αυτή τη στιγμή στον οικισμό. Παρόλα αυτά, η Βάθεια αποτελεί σύμβολο της παραδοσιακής Μανιάτικης αρχιτεκτονικής κι έχει αποκτήσει πλέον, ως μνημείο, αδιαμφισβήτητη εμβληματική αξία για τη Μάνη.

Στη Βάθεια υπάρχουν σήμερα έξι ξενώνες με δυνατότητα διαμονής 32 ατόμων, οι οποίοι λειτουργούν κυρίως το καλοκαίρι.

Πέρα από τις δράσεις των αρμόδιων φορέων, οι ιδιωτικές πρωτοβουλίες πολλών Μανιατών έχουν δώσει αισιόδοξα δείγματα γραφής, δείχνοντας ιδιαίτερη προσοχή και φροντίδα στις αποκαταστάσεις των ιδιόκτητων πυργόσπιτων.

Δυστυχώς, δεν λείπουν και οι παραφωνίες, όπως η πρόσφατη περίπτωση ανέγερσης ενός ξενοδοχειακού συγκροτήματος με διώροφα μπανγκαλόους στην είσοδο του οικισμού, που, όχι μόνο αλλοιώνει τον χαρακτήρα του τοπίου και τη φυσιογνωμία του οχυρού οικισμού, αλλά ταυτόχρονα, κρύβει την όψη των πύργων της Βάθειας από το δρόμο. Οι περιπτώσεις αυτές αποτελούν ευτυχώς μειοψηφία.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ

Το έργο του ΕΟΤ αποτέλεσε πρακτικά και την πρώτη σύνδεση της τουριστικής ανάπτυξης με την αρχιτεκτονική κληρονομιά στην Ελλάδα. Η Βάθεια ζωντάνεψε κτιριακά και χρησιμοποιήθηκε σαν πρότυπο σε αριθμό παραδοσιακών οικισμών της χώρας, που εντάχθηκαν αργότερα στο ίδιο πρόγραμμα.

Οι παλιές κατοικίες αποκαταστάθηκαν κι ανέκτησαν την παλιά τους δόξα χωρίς να προσβάλουν την ταυτότητα του οικισμού. Αυτό σημαίνει, ότι οι επεμβάσεις περιορίστηκαν στις επισκευές των φθορών και στις απολύτως απαραίτητες κατασκευές σύγχρονου εξοπλισμού, οι οποίες ενσωματώθηκαν αρμονικά στην αρχική αρχιτεκτονική δομή. Το έργο σεβάστηκε απολύτως το παλιό, αναδεικνύοντας ταυτόχρονα τον φρουριακό χαρακτήρα του συνόλου.

Χάρη στην προσπάθεια του ΕΟΤ κάποια πράγματα δεν χάθηκαν τελείως. Η κίνηση αυτή, που δυστυχώς δεν επεκτάθηκε σε ολόκληρο τον οικισμό, αλλά περιορίστηκε σε κάποιους πύργους του μετώπου, δέσωσε, ως ένα βαθμό, κτίσματα μεγάλης ιστορικής, αρχιτεκτονικής και αισθητικής αξίας που κινδύνευαν

να καταρρεύσουν. Έτσι, η Βάθεια αναδείχθηκε ως τουριστικός προορισμός και έγινε ευρύτερα γνωστή.

Η αναβίωση, ωστόσο, αφενός λόγω του ότι δεν είχε πλήρη εφαρμογή στο σύνολο του οικισμού και αφετέρου λόγω του ότι δεν υπήρχε πια ένας ενιαίος φορέας διαχείρισης, αλλά αφήθηκε στα χέρια των ιδιοκτητών, δεν κατάφερε να επιτύχει μακροπρόθεσμα αποτελέσματα. Η Βάθεια δεν είναι πλέον ένας σωρός ερειπίων, ωστόσο υπάρχει ακόμα απόσταση μέχρι την ουσιαστική αναβίωση του οικισμού. Είναι απαραίτητο να διαμορφωθεί ένα ευρύτερο πλαίσιο που δεν θα περιορίζεται στην αρχιτεκτονική αναβίωση, αλλά θα δημιουργεί ευκαιρίες και δυνατότητες ανάπτυξης και απασχόλησης του πληθυσμού, κίνητρα μόνιμης επανεγκατάστασης και συνθήκες μακροπρόθεσμης βιωσιμότητας.

Εικ. 108: Η Βάθεια πριν την αναβίωση

5.4 Νυμφαίο

Περιοχή: Φλώρινα, Μακεδονία
 Πληθυσμός: 413 κάτοικοι (2001)
 Ύψόμετρο: 1.350 m.
 Έτος επέμβασης: 1994-

ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Το Νυμφαίο είναι ορεινός οικισμός που ανήκει στο Δήμο Αμυνταίου του Νομού Φλώρινας. Βρίσκεται στο νότιο άκρο του νομού, στις ανατολικές πλαγιές του όρους Βέρνου, σε απόσταση 57 χλμ. από την πόλη της Φλώρινας. Η ευρύτερη περιοχή έχει ορεινό-ημιορεινό χαρακτήρα και περιλαμβάνει ένα ιδιαίτερο γεωμορφολογικό ανάγλυφο με τρεις συμπαγείς ορεινές μάζες²² και έξι λίμνες²³. Αυτά τα χαρακτηριστικά έχουν ως αποτέλεσμα τη σύνθεση ενός τοπίου με μοναδική

22. όρος Βόρας ή Καϊμακτσάλαν, όρος Βέρνον ή Βίτσι και οροσειρά του Βαρνούνα

23. Μικρή και Μεγάλη Πρέπσα, Βεγορίτιδα, Πετρών, Χειμαδεϊτίδα και Ζάζαρη

Εικ. 109: Γενική άποψη του οικισμού

ποικιλομορφία και συνεχείς εναλλαγές.

Η παλιότερη ονομασία που είχαν δώσει οι πρώτοι κάτοικοι του χωριού ήταν Νιβέστα ή Νεβέσκα, όνομα βλάχικης προέλευσης με τρεις ερμηνείες: *νύφη* λόγω της ομορφιάς του χωριού και της τοποθεσίας, *αθέατη* (ní vista) πιθανώς διότι βρισκόταν σε σημείο όπου δεν γινόταν εύκολα ορατό και *χιονισμένη* ή *τόπος χιονιού* (níves sta).

Το Νυμφαίο ανήκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά τα έτη 1385-1912 ως αυτόνομη κωμόπολη λατινοφώνων (Βλάχων) Ελλήνων αστών. Για τρεις αιώνες (1630-1930), το Νυμφαίο εξελίχθηκε σε σημαντικό κέντρο αργυροχρυσοχοΐας, όπου πλούσιοι έμποροι και επιστήμονες από τις πόλεις έχτισαν επιβλητικά σπίτια. Την εποχή αυτή, το χωριό είχε μόνιμο πληθυσμό 3.000 κατοίκων, αναπτυγμένη ελληνική παιδεία και άρτιο δίκτυο λιθόστρωτων δρόμων, αποχέτευσης και φωτισμού.

Το Νυμφαίο έχει χαρακτηριστεί διατηρητέος παραδοσιακός οικισμός. Θεωρείται ένα από τα δέκα ομορφότερα χωριά της Ευρώπης, ενώ έχει ενταχθεί και στο δίκτυο Natura 2000.

ΑΙΤΙΑ ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΨΗΣ

Μετά την απελευθέρωση το 1912 και την ενσωμάτωσή του στην Ελλάδα, η κατάσταση αντιστράφηκε. Οι συνεχείς συγκρούσεις με πολεμικό πεδίο το ίδιο το Νυμφαίο²⁴, ο δραματικός περιορισμός της ενιαίας αγοράς μέσα στα ελλαδικά σύνορα, το παγκόσμιο οικονομικό κραχ, η ριζική μεταλλαγή της ελληνικής κοινωνίας και, τέλος, το μεταναστευτικό ρεύμα της περιόδου 1950-1970 οδήγησαν στην οριστική εγκατάλειψη του Νυμφαίου. Το τέλος της δεκαετίας του 1980 βρίσκει τον οικισμό έρημο, με πλήθος σπιτιών υπό κατάρρευση και 45 μόνιμους κατοίκους, όλοι ηλικιωμένοι.

ΣΧΕΔΙΟ ΑΝΑΒΙΩΣΗΣ

Το 1994, η νέα κοινοτική αρχή αποφάσισε να δώσει ένα τέλος στην εικόνα της εγκατάλειψης και να αναβιώσει τον οικισμό βάσει ενός σχεδίου ήπιας ανάπτυξης. Κεντρικοί άξονες αυτού του σχεδίου ήταν: ο σεβασμός και η ανάδειξη της μοναδικής αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και της ευρύτερης μορφολογίας του οικισμού, ο σεβασμός και η ανάδειξη της φύσης του Νυμφαίου και η οργανική σύνδεσή της με τον οικισμό, η συνολική ανάπλαση του διατηρητέου παραδοσιακού ιστού, η διασύνδεση του Νυμφαίου με το τρίγωνο Φλώρινα-Καστοριά-Πρέσπες, η συνεχής ενημέρωση του κοινού και η ευρύτερη προβολή του οικισμού.

Το σχέδιο αυτό αποτελείται από ένα σύνολο τεχνικών, κοινωνικών και πολιτικών διεργασιών, που βασίζεται στην επιτόπια συζήτηση, στην ενημέρωση και στον διάλογο με τους κατοίκους, τις τοπικές αρχές, τους επισκέπτες κλπ., με στόχο την αφύπνιση του τοπικού κοινωνικού και παραγωγικού δυναμικού. Μέσα από τη συνεργασία της τοπικής κοινωνίας, της πολιτείας και της Ε.Ε., ιεραρχήθηκαν τα έργα που περιλάμβαναν:

1. τις τεχνικές υποδομές (υδραγωγεία, αποχέτευση, ηλεκτρισμός, σύγχρονες τηλεπικοινωνίες με υπόγειο δίκτυο, καινούριοι λιθόστρωτοι δρόμοι, σύστημα καθαριότητας και αποχιονισμού, περιφερειακός δρόμος και θέσεις στάθμευσης)

2. την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς (συνεδριακό κέντρο ΑΠΘ στη Νίκειο Σχολή, βιβλιοθήκη,

εκθέσεις φωτογραφιών, Μουσείο Αργυροχρυσοχοΐας και Ιστορίας, ανοιχτό αμφιθέατρο, αποκατάσταση της τρίκλιτης Βασιλικής του Αγ. Νικολάου, κοινοτικός ξενώνας, Ιατρείο)

3. την προστασία και ανάδειξη του φυσικού πλούτου (Ευρωπαϊκό Κέντρο προστασίας της καφέ αρκούδας, ορεινό κέντρο ΧΑΝΘ, πάρκο άγριας φύσης και υπαίθριας αναψυχής, κοινοτικός στάβλος, σηματοδοτημένα μονοπάτια)

4. την κοινωνία-ανθρώπινο παράγοντα (κοινωνική συνοχή, αναβίωση παραδοσιακών εορτών και πανηγύρεων, παραδοσιακοί γάμοι και κοινές εκδρομές)

5. την επικοινωνία (συνεχής ενημέρωση των δημοτών, δημοσιότητα σε σημαντικά γεγονότα αλλά και στην καθημερινότητα, ενημερωτικά έντυπα, εκδόσεις βιβλίων, ντοκιμαντέρ)

6. την αλληλεγγύη και τη συνεργασία (διάχυση του τουριστικού ρεύματος προς όλη την ευρύτερη περιοχή και δίκτυο συνεργασίας με τις παραδοσιακές κοινότητες της Ελλάδας και με τους γειτονικούς Δήμους).

Οι ενέργειες που περιλάμβανε αυτό το σχέδιο αναβίωσης έχουν ολοκληρωμένο χαρακτήρα και επιδιώκουν την αναβάθμιση της ποιότητας ζωής των κατοίκων και την ανάπτυξη του τουρισμού με τη μικρότερη δυνατή επιβάρυνση του περιβάλλοντος. Επιπλέον, συμβάλλουν στη διαμόρφωση ενός μοντέλου ανάπτυξης-διαχείρισης, που εξασφαλίζει τη βιωσιμότητα της περιοχής, την ενίσχυση της απασχόλησης, την προώθηση ίσων ευκαιριών και, παράλληλα, την προστασία του περιβάλλοντος και των φυσικών πόρων, με πολλαπλασιαστικά και ποιοτικά αποτελέσματα στο άμεσο περιβάλλον και στην ευρύτερη περιοχή.

Την προσπάθεια αυτή στήριξαν ιδιώτες επαγγελματίες, οι δημόσιες επιχειρήσεις ηλεκτρισμού και τηλεπικοινωνιών, η ΧΑΝΘ, η μη κερδοσκοπική εταιρεία *Αρκτούρος*, το ΑΠΘ, ο Δήμος Θεσσαλονίκης, επιχειρηματίες δωρητές, αλλά και τα ΜΜΕ.

ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ-ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Όπως φαίνεται το σχέδιο αναβίωσης του Νυμφαίου έχει επιτύχει.

Σήμερα στον οικισμό υπάρχουν 20 ξενώνες σε αποκατεστημένες κατοικίες, εστιατόρια, καφέ,

24. Εθνική Αντίσταση και ανταρτοπόλεμος

Εικ. 110, 111, 112: Απόψεις μέσα στον οικισμό

καταστήματα παραδοσιακών ειδών, κεντρική αγορά, πάνω από 65.000 επισκέπτες κάθε χρόνο και περίπου 90 νέες θέσεις εργασίας. Το Νυμφαίο αποτελεί πλέον ένα μουσείο της πολιτιστικής κληρονομιάς, έναν οικισμό ανοιχτό στον κόσμο και μια νεανική, δυναμική κοινωνία συνδεδεμένη οργανικά με τη Ε.Ε.

Ο τουρισμός αναπτύσσεται στηριζόμενος στη φύση και στον πολιτισμό, παρέχοντας στους επισκέπτες αναψυχή υψηλών προδιαγραφών, είτε αυτή αφορά το δομημένο ή το φυσικό περιβάλλον, είτε τις παροχές των τουριστικών επιχειρήσεων.

Η μικρή αλλά ενισχυμένη κοινοτική διοίκηση υποστηρίζει κοινωνικές, παραγωγικές δραστηριότητες και υπηρεσίες με προσφορές από μηχανισμούς χωρίς κρατική υποστήριξη²⁵. Επιδιώκει, μέσα από τον σχεδιασμό, την αειφορία στην εκμετάλλευση των φυσικών πλουτοπαραγωγικών πηγών, με σεβασμό στον χαρακτήρα του οικισμού και στις παραμέτρους ενδογενούς ανάπτυξης. Η αυτοπεποίθηση του ντόπιου πληθυσμού είναι δεδομένη και αξιοποιεί στο έπακρο τις δυνάμεις του.

Το Νυμφαίο έχει αναγεννηθεί.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ

Η κοινότητα, απορρίπτοντας την οικονομική ιδεολογία της ανάπτυξης και τα μέχρι τότε ελληνικά πρότυπα, οραματίστηκε και διαμόρφωσε ένα μοντέλο αναβίωσης που συνδυάζει την ήπια ανάπτυξη με τις περιβαλλοντικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες του τόπου.

Απαιτήθηκε μια ολοκληρωμένη προσέγγιση με υποδομές και πολιτικές που διαμόρφωσαν οικονομία ανοδικής κλίμακας αλλά και θετικές εξωτερικές επιδράσεις. Ο στρατηγικός σχεδιασμός και το ολοκληρωμένο σχέδιο ανάπτυξης του Νυμφαίου παρουσιάζει μια πολύπλοκη εικόνα, κυρίως λόγω της δυναμικής των φυσικών πλεονεκτημάτων αλλά και των πολιτισμικών χαρακτηριστικών. Το σύστημα που έχει δομηθεί στον οικισμό είναι, τελικά, σύνθετο και παρουσιάζει πολλές δυνατότητες. Απαιτεί μια ευέλικτη στρατηγική και επιχειρησιακή δράση, η οποία θα δύναται να προσαρμοστεί στις συνεχώς

μεταβαλλόμενες συνθήκες, τοπικές και υπερτοπικές.

Ο άνθρωπος είναι το θεμέλιο αυτού του στρατηγικού σχεδίου. Ο ίδιος ο πολίτης, η συμμετοχή του αλλά και η συμβολή όλων ως ενιαίου κοινωνικού συνόλου του οικισμού αποτελούσε και αποτελεί το πιο κρίσιμο και καθοριστικό στοιχείο για την επιτυχία του σχεδίου αλλά και τη συνέχισή του. Μέσα από τον στρατηγικό σχεδιασμό του Νυμφαίου γίνεται προσπάθεια να καταδειχθεί η αναγκαιότητα επαναπροσδιορισμού της σχέσης των κατοίκων των ορεινών περιοχών με το φυσικό περιβάλλον και η ταυτόχρονη απαίτηση για ενεργή συμμετοχή των πολιτών στα ζητήματα σχεδιασμού και τους μηχανισμούς λήψης αποφάσεων για θέματα βιώσιμης ανάπτυξης, αφού αυτά αφορούν και διαμορφώνουν σε σημαντικό βαθμό τους όρους και την ποιότητα διαβίωσης στις σύγχρονες περιφέρειες.

Στον παγκόσμιο διαγωνισμό της U.N.E.S.C.O. το Νυμφαίο διεκδίκησε το *Διεθνές Βραβείο Μελίνα Μερκούρη* για την άριστη διαχείριση του πολιτιστικού αποθέματος και του φυσικού περιβάλλοντος, ενώ το 2000 η Ε.Ε. του απένειμε την *Ευρωπαϊκή Διάκριση Αναγέννησης Χωριού* σε πανευρωπαϊκό διαγωνισμό. Το 2007 ο Νομός Φλώρινας συγκαταλέχθηκε ανάμεσα στους *10 Καλύτερους Αναδυόμενους Αγροτουριστικούς Προορισμούς της Ευρώπης (Best Emerging Rural Destinations)* και στους *Ευρωπαϊκούς Προορισμούς Αριστείας (European Destinations of Excellence)*.

25. δωρεές σε εργασία και κεφάλαιο

5.5 Μονεμβασιά

Περιοχή: Λακωνία, Πελοπόννησος

Πληθυσμός: 90 κάτοικοι (2001)

Υψόμετρο: 0-300 m.

Έτος επέμβασης: 1966-

ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Η Μονεμβάσια ή Μονεμβασιά ή Μονεμβασιά²⁶ βρίσκεται στο νότιο άκρο του νομού Λακωνίας, στην ανατολική Πελοπόννησο, σε απόσταση 95 χλμ. από τη Σπάρτη. Είναι περισσότερο γνωστή από το μεσαιωνικό φρούριο χτισμένο πάνω στον βράχο, που αποτελεί μια μικρή νησίδα συνδεδεμένη με γέφυρα μήκους 400 μέτρων με τη σημερινή πόλη²⁷. Το όνομά της είναι σύνθετη λέξη, που προέρχεται από τις δύο ελληνικές λέξεις *Μόνη* και *Εμβασις*, καθώς στο βράχο η μοναδική πρόσβαση γίνεται από μια στενή λωρίδα γης²⁸. Το 375 μ.Χ. αποκόπηκε από την Λακωνία, μετά από έναν τρομερό σεισμό που προκάλεσε καθιζήσεις εδαφών, παίρνοντας τη μορφή που βλέπουμε σήμερα.

Η ίδρυση του οικισμού γίνεται από τους Λακεδαιμόνιους τον 6ο μ.Χ. αιώνα. Αρχικά οργανώνεται η Πάνω Πόλη, δηλαδή το πάνω πλάτωμα του οχυρωμένου βράχου και ακολουθεί η δημιουργία ενός οικισμού χαμηλότερα (Κάτω Πόλη). Σταδιακά η Μονεμβασιά αποκτά μεγάλη στρατηγική σημασία, εξελισσόμενη σε σημαντικό λιμάνι. Από το 1464, η Μονεμβασιά αποτελεί το μήλον της έριδος μεταξύ Ενετών και Τούρκων, περνώντας διαδοχικά στην κυριαρχία τους, μέχρι την απελευθέρωσή της από τους Τούρκους το 1821.

Η οχύρωσή της ακολουθεί το σύστημα των Μεσαιωνικών χρόνων, δηλαδή η Ακρόπολη, γύρω από την οποία αναπτύχθηκε ο πρώτος οικισμός, βρίσκεται στο ψηλότερο σημείο και δύο οχυρωματικοί περίβολοι

Εικ. 113: Ο βράχος της Μονεμβασιάς, γκραβούρα

χωρίζουν την Πόλη σε Άνω και Κάτω. Η είσοδος διευκολυνόταν από έξι πύλες, δύο στην Πάνω και τέσσερις στην Κάτω Πόλη.

Η Πάνω Πόλη είναι το ασφαλέστερο και καλύτερα οχυρωμένο τμήμα της καστροπολιτείας. Λόγω της φυσικής οχυρής της θέσης κατοικήθηκε από αριστοκρατικές οικογένειες και αποτέλεσε διοικητικό και στρατιωτικό κέντρο της.

Η οργάνωση της Κάτω Πόλης επιβλήθηκε από τις ανάγκες και τις συνθήκες της εποχής²⁹. Διασχίζεται από δύο κάθετους δρόμους, που καταλήγουν στις τέσσερις πύλες της. Οι δρόμοι είναι λιθόστρωτοι ενώ το πλάτος τους, μικρό γενικά, μεταβάλλεται ανάλογα με το χώρο. Η απότομη κλίση του εδάφους απαιτεί τη δημιουργία σκαλοπατιών. Μερικά τμήματα των δρόμων σκεπάζονται από καμάρες³⁰, πάνω από τις οποίες αναπτύσσονται όροφοι κατοικιών.

Η κεντρική πλατεία, που αποτελεί το κέντρο της δημόσιας ζωής, διαμορφώνεται στο μέσο του κεντρικού εμπορικού δρόμου, ενώ τμήμα της καλυπτόταν από κτίσματα. Η έλλειψη φυσικών αποθεμάτων νερού οδήγησε στην οργάνωση ενός συστήματος ύδρευσης με ιδιωτικές και δημόσιες στέρνες³¹, ενώ διαπιστώνεται και απουσία κεντρικού αποχετευτικού συστήματος. Τα δημόσια κτίρια, οι εκκλησίες και τα ιδιωτικά σπίτια στεγάζονται το ένα δίπλα στο άλλο λόγω της έλλειψης χώρου, διαμορφώνοντας ένα συνεκτικό οικιστικό σύνολο.

Ο χαρακτήρας των κατοικιών της Μονεμβασιάς

26. γνωστή στους Φράγκους ως *Μαλβαζία*

27. οικισμός Γέφυρα

28. Συχνά αναφέρεται και ως *Γιβραλτάρ της ανατολής*, επειδή τυγχάνει να είναι σε ομίχρωση πανομοιότυπη με τον βράχο του Γιβραλτάρ.

29. εχθρικές επιδρομές

30. δρομικές ή διαβατικά

31. κτίρια δημόσιου χαρακτήρα που κάλυπταν τις ανάγκες σε νερό σε έκτακτες περιπτώσεις

καθορίζεται από τη στενότητα του χώρου, τη μορφολογία του εδάφους και την έλλειψη νερού. Οι περισσότερες κατοικίες είναι διώροφες, διαθέτουν υπόγειο και ταράτσα για ικανοποίηση πρακτικών αναγκών³² και δε διαθέτουν αυλές. Στο υπόγειο διαμορφώνεται η στέρνα, ενώ παράλληλα είναι χώρος ιδανικός για τη ζύμωση του κρασιού. Στο ισόγειο και στον όροφο οργανώνονται οι κύριοι χώροι διημέρευσης.

Τα βασικά υλικά είναι οι ακατέργαστες πέτρες, ο πυρόλιθος³³, το μάρμαρο, η λάσπη, το ξύλο -σε μικρό βαθμό- και το τούβλο από αργόλιθο. Στις

στέγες συναντά κανείς μακρόστενα κεραμίδια -είτε ανεστραμμένα προς τα πάνω για την κάλυψη των κενών, είτε προς τα κάτω για τη συλλογή του νερού.

Η Μονεμβασιά έχει χαρακτηριστεί παραδοσιακός οικισμός, ενώ έχει ενταχθεί και στο δίκτυο NATURA 2000.

ΑΙΤΙΑ ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΨΗΣ

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ένας μεγάλος αριθμός σπιτιών πουλήθηκε και, όπως συνέβη και στην υπόλοιπη επαρχιακή Ελλάδα, οι κάτοικοι μετακινήθηκαν στις μεγάλες πόλεις για αναζήτηση εργασίας. Και σε αυτήν την περίπτωση, το φαινόμενο της αστυφιλίας ήταν αυτό που οδήγησε τον οικισμό σε μια βαθμιαία εγκατάλειψη και υποβάθμισή του.

32. άπλωμα ρούχων

33. πορώδες ασβεστολιθικό πέτρωμα

Εικ. 114: Τοπογραφικό του οικισμού

ΣΧΕΔΙΟ ΑΝΑΒΙΩΣΗΣ

Από το 1966, οι αρχιτέκτονες Αλέξανδρος και Χάρις Καλλιγά αφιέρωσαν το μεγαλύτερο μέρος της επαγγελματικής τους δραστηριότητας στη Μονεμβασιά. Τα αναστηλωτικά έργα και η γενικότερη προσπάθεια αναβίωσης του οικισμού πραγματοποιήθηκαν αποκλειστικά από ιδιώτες, υπό τον αυστηρό Έλεγχο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας³⁴.

Στο έργο των Καλλιγά, σημαντικό ρόλο παίζει η έννοια της *συνέχειας* στις οικοδομικές φάσεις των κτισμάτων που μελετούσαν. Η δική τους, η πιο πρόσφατη επέμβαση, θα ερχόταν ως φυσική απόρροια των προηγούμενων και όχι ως ρήξη με αυτές³⁵.

Σε πρακτικό επίπεδο, έπρεπε να διατυπώσουν αρχές επέμβασης σε ερειπιώνες, όπως τους επίπουνους κανόνες τεκμηρίωσης και συμπλήρωσης της μορφής σε συχνά άμορφους σωρούς ερειπίων, την καθολική αποφυγή χρήσης του σπλισμένου σκυροδέματος και την αντίστοιχα δημιουργική εκμετάλλευση της τέχνης της θολοδομίας με την αποκλειστική χρήση της πέτρας. Η πέτρα χρησιμοποιήθηκε και στην αποκατάσταση των μορφών των ανοιγμάτων, αλλά και σε ορισμένα δάπεδα, ενώ το ξύλο σε περιορισμένη έκταση στις οροφές. Τα υλικά μεταφέρονταν στην τειχισμένη πόλη με ζώα, καθώς η πρόσβαση δεν επιτρέπεται σε αυτοκίνητα.

Η σημερινή Μονεμβασιά είναι η Μονεμβασιά των Καλλιγά -περισσότερα από 80 κτίσματα έχουν αποκατασταθεί μέσα στα σαράντα αυτά χρόνια. Για να επιτευχθεί αυτό το αποτέλεσμα, έπρεπε τα τοπικά συνεργεία να εξοικειωθούν με τις νέες κατασκευαστικές μεθόδους και οι κάτοικοι, συχνά με ελλιπή πληροφόρηση ή με παράλογες απαιτήσεις, να αρχίσουν να βλέπουν την ιδιοκτησία τους ως μέρος ενός αξιόλογου ιστορικού συνόλου.

ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ-ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Σήμερα η Κάτω Πόλη, είναι πλέον ένας ζωντανός οικισμός. Οι μόνιμοι κάτοικοι δεν ξεπερνούν τους 100, ωστόσο ο τουρισμός, η κύρια οικονομική δραστηριότητα, αποδεικνύεται αρκετά προσοδοφόρα

και ικανή να συμβάλλει στην ανάπτυξη και στη βιωσιμότητα του οικισμού. Στη Μονεμβασιά συρρέουν επισκέπτες από όλο τον κόσμο που θέλουν να γνωρίσουν ένα κομμάτι της μεσαιωνικής ιστορίας της Ελλάδας και να ζήσουν για λίγο την ατμόσφαιρα αυτής της ιδιαίτερης καστροπολιτείας. Η τουριστική περίοδος ξεκινά την άνοιξη και διαρκεί περίπου μέχρι τον Οκτώβρη. Παρόλα αυτά, ο οικισμός του κάστρου κατάφερε να διατηρήσει τον χαρακτήρα του, κρατώντας μακριά τις πιέσεις του εκσυγχρονισμού και της εμπορευματοποίησης. Ο μεγάλος όγκος των ξενοδοχείων, των καφέ και των ταβερνών περιορίστηκε στο νέο οικισμό της Γέφυρας, ενώ εντός των τειχών βρίσκουμε λειτουργίες ήπιας ανάπτυξης, κυρίως μουσειακές-πολιτιστικές και ξενώνες.

Στην Κάτω Πόλη υπάρχει το σπίτι του ποιητή Γιάννη Ρίτσου, ενώ σημαντικά αξιοθέατα είναι το καμπαναριό της πλατείας, το παλιό κανόνι, η Εκκλησία του Ελκόμενου Χριστού, το τζαμί του 16ου αιώνα όπου στεγάζεται η Αρχαιολογική Συλλογή Μονεμβασίας, το εργαστήριο και μουσείο αργυροχρυσοχοΐας και ένας μεγάλος αριθμός εκκλησιών.

Η Άνω Πόλη είναι εγκαταλειμμένη, ωστόσο διασώζονται ακόμα τρεις στέρνες από το μεσαιωνικό υδρευτικό σύστημα και ο οκταγωνικός ναός της Αγίας Σοφίας στην κορυφή του κάστρου. Η ερειπιώδης κατάσταση της περιοχής έχει κινητοποιήσει τα τελευταία χρόνια κάποιες προσπάθειες αναστήλωσης των κτισμάτων και διάνοιξης των προσβάσεων που οδηγούν από την Κάτω Πόλη προς τα πάνω και έχουν καλυφθεί με φυτά.

Εκτός από τον τουρισμό, η Μονεμβασιά διατηρεί σε εξαιρετικό επίπεδο τη γεωργία³⁶, την κτηνοτροφία και την αλιεία. Αξιόλογη είναι η προσπάθεια μικρών μονάδων που δραστηριοποιούνται στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσα από τη διατήρηση των παραδοσιακών προϊόντων³⁷.

34. μετά την κήρυξη του οικισμού σε διατηρητέο μνημείο

35. Αυτό ακριβώς είναι το νόημα του υπότιτλου στο βιβλίο τους *Ξαναγράφοντας σε παλιμψηστα*.

36. βιολογικές καλλιέργειες ελιάς και αμπελιού

37. Πρόσφατα το κρασί που παράγεται θεσμοθετήθηκε ως οίνος προστατευόμενης ονομασίας προέλευσης *Μονεμβασιά-Malvasia*.

Εικ. 115: Τα τείχη της Μονεμβασιάς

Εικ. 116: Το άκρο της Κάτω Πόλης

Εικ. 117: Αποψη μέσα στον οικισμό

ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ

Η αναβίωση της Μονεμβασιάς από τους Καλλιγά ήταν ένα από τα λίγα έργα στην Ελλάδα που πραγματοποιήθηκε με συνέπεια και σεβασμό στο ιστορικό περιβάλλον. Συνολικά, ήταν ένα έργο υψηλής ποιότητας, που συνέβαλε τόσο πρακτικά όσο και θεωρητικά στον τομέα της αποκατάστασης ιστορικών συνόλων, αποτελώντας παράδειγμα για τη σύγχρονη ελληνική αρχιτεκτονική. Η δουλειά τους ήταν όντως σύγχρονη μεθοδολογικά, κατασκευαστικά, λειτουργικά και επιπλέον μορφολογικά, επανερμηνεύοντας με σύγχρονους όρους το παραδοσιακό λεξιλόγιο. Χωρίς να περιορίζεται σε στείρους μιμητισμούς ή σκηνογραφικές αποκαταστάσεις, το project τους έδωσε χώρο στη δημιουργία και στο νέο σχεδιασμό, αναδεικνύοντας με τον καλύτερο τρόπο αυτό που για αιώνες υπήρχε πάνω στον βράχο. Αποτέλεσε, ταυτόχρονα, το υπόβαθρο για την ήπια ανάπτυξη του οικισμού, πράγμα που ευτυχώς

σεβάστηκε και ο ντόπιος πληθυσμός.

Η βασικότερη επιτυχία του προγράμματος αναβίωσης της Μονεμβασιάς είναι ότι ο ανθρώπινος παράγοντας κινητοποιήθηκε, αναγνωρίζοντας τη σημασία του ιστορικού περιβάλλοντος και την ανάγκη διάσωσής του μέσα από την επανακατοίκηση και την επανάχρηση των κελυφών, που αποδόθηκαν σε λειτουργίες συμβατές με τον χαρακτήρα του οικισμού. Μακριά από τη λογική του κέρδους, η ανάπτυξη της Μονεμβασιάς διατηρήθηκε σε αξιοπρεπή επίπεδα, δημιουργώντας ένα σύγχρονο πλαίσιο ζωής και προτρέποντας όλο και περισσότερους να επιστρέψουν στα σπίτια των προγόνων τους.

Η Europa Nostra, αναγνωρίζοντας τη σημασία του έργου, απένειμε το 1981 στους αρχιτέκτονες ένα από τα τρία μετάλλια που έδωσε εκείνο το χρόνο για τις καλύτερες αναστηλωτικές εργασίες στην Ευρώπη και ήταν το πρώτο μετάλλιο που δόθηκε σε ελληνικό θέμα.

Εικ. 118: Η πλατεία με το καμπαναριό και το κανόνι

Εικ. 119: Γενική άποψη της Μονεμβασιάς

Συμπεράσματα

Συμπεράσματα

Η Μεσογειακή λεκάνη, μια περιοχή με ιστορία που χάνεται στα βάθη των αιώνων, έχει να παρουσιάσει μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα ποικιλία οικιστικών συνόλων: οικισμοί πέτρινοι, σκαρφαλωμένοι πάνω σε απόκρημνους λόφους, άλλοι σκαμμένοι μέσα στο βράχο, σκοτεινοί και γοητευτικοί, περήφανα φρούρια από πέτρα ή χώμα με ψηλά τείχη, ταπεινοί νησιώτικοι οικισμοί ή οικισμοί ορεινοί κοντά σε λίμνες και δάση, συνθέτουν αυτό το τοπίο με τα πολλά πρόσωπα. Πολλές ιστορίες, μάχες, κατακτητές και απλοί άνθρωποι που διαμόρφωσαν με σοφία τον χώρο τους, αξιοποιώντας με τον καλύτερο τρόπο ό, τι τους πρόσφερε ο τόπος (υλικά, στρατηγική θέση, γεωμορφολογία, κλίμα). Οικισμοί που κάποτε γνώρισαν μεγάλη ανάπτυξη και έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην ιστορία της περιοχής και που, αργότερα, για πολλούς και σύνθετους λόγους, έμειναν χωρίς ζωή, να στέκουν ως ενθύμια μιας παλιότερης δόξας.

Οι λαοί της Μεσογείου, αναγνωρίζοντας την ανάγκη διάσωσης αυτής της πολύτιμης κληρονομιάς, επιχείρησαν να ανατρέψουν το σκηνικό της εγκατάλειψης, καθιστώντας ξανά αυτούς τους οικισμούς *δοχεία ζωής*. Με οργανωμένες συλλογικές προσπάθειες επεδίωξαν να ξαναστήσουν τα ερείπια, οργανώνοντας νέες κοινωνίες που θα ζούσαν σε αυτά. Οι προσπάθειες άλλοτε πέτυχαν να αναβιώσουν ουσιαστικά τους οικισμούς και άλλοτε απέβησαν άκαρπες, αδυνατώντας να υποστηρίξουν ένα τέτοιο εγχείρημα.

Όπου η διαδικασία της αναβίωσης περιλάμβανε μια ολοκληρωμένη προσέγγιση, εντασσόμενη σε ένα ευρύτερο πλαίσιο ανάπτυξης, αποδείχθηκε ουσιαστική και επιτυχής. Αυτό προϋποθέτει ότι πρόκειται για περιπτώσεις *ενεργητικής προστασίας*, όπου η διατήρηση συνδυάστηκε αρμονικά με την ανάπτυξη σε μια σχέση ομαλή και ισορροπημένη, έγιναν πλήρως κατανοητές οι δυνατότητες του οικισμού και αξιοποιήθηκαν σωστά και με σύνεση, κινητοποιήθηκε ο ανθρώπινος παράγοντας μέσα από συμμετοχικές διαδικασίες και διάλογο και διερευνήθηκαν πλήρως οι προοπτικές εξέλιξης, απασχόλησης, ευημερίας και μακροπρόθεσμης βιωσιμότητας (*Colletta di Castelbi-*

anco, Sassi di Matera, Ksar Assa, Λευκωσία, Νυμφαίο, Μονεμβασιά).

Όπου, αντίθετα, η αναβίωση βασίστηκε αποκλειστικά σε μοντέλα οικονομικής-τουριστικής ανάπτυξης, τα αποτελέσματα ήταν διαφορετικά από τα αναμενόμενα. Άλλοτε η ανάπτυξη πραγματοποιήθηκε εις βάρος της διατήρησης, οδηγώντας σε περιπτώσεις υπέρμετρης αξιοποίησης και τουριστικής υπερεκμετάλλευσης, με αποτέλεσμα την απώλεια της ιδιαίτερης ταυτότητας και του χαρακτήρα του οικισμού (*Guadix, Oia*). Άλλοτε, πάλι, η αναβίωση αποδείχθηκε επιφανειακή και βεβιασμένη, αρκούμενη σε μια απλή αποκατάσταση του δομημένου περιβάλλοντος, μη λαμβάνοντας υπόψη ότι οι οικισμοί είναι φαινόμενα σύνθετα και πολυδιάστατα και πως βασικός παράγοντας για τη λειτουργία τους δεν είναι τόσο τα κελύφη, όσο ο ίδιος ο άνθρωπος (*Μεστά, Βάθεια*).

Μέσα από αυτό το πρίσμα, λοιπόν, επιχειρήσαμε να κατανοήσουμε ποιες είναι οι δυνάμεις που κινητοποιούν έναν οικισμό και, συνεπώς, με ποιον τρόπο οφείλει να διαμορφώνεται ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο αναβίωσης. Φυσικά, κανόνες και συνταγές επιτυχίας δεν υπάρχουν. Κάθε οικισμός είναι ένας ζωντανός οργανισμός, μοναδικός κάθε φορά, με τους δικούς του κανόνες λειτουργίας και τις δικές του δυνατότητες. Οφείλουμε, λοιπόν, σε περιπτώσεις αναβίωσης ιστορικών συνόλων να εξετάζουμε προσεκτικά τα ιδιαίτερα στοιχεία του οικισμού, αναδεικνύοντας τις δυνάμεις του και αντιμετωπίζοντας τις αδυναμίες του, μελετώντας τις τάσεις και τις προοπτικές εξέλιξής του και, βέβαια, προσαρμόζοντας όλα αυτά τα δεδομένα στον ανθρώπινο παράγοντα, που αποτελεί το πιο κρίσιμο και δυναμικό στοιχείο του.

Εικ. 120: Louis Gallego, Reversibility

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Μιχαήλ Νομικός, *Αποκατάσταση-Επανάχρηση Ιστορικών Κτιρίων και Συνόλων. Μεθοδολογία-Εφαρμογές*, Εκδόσεις Γιαχούδη, Θεσσαλονίκη 1997

Δανιήλ Ορφανουδάκης, *Μελέτη Αποκατάστασης Μνημείων και Συνόλων*, Ιδιωτική Έκδοση, Πειραιάς 1992

Γεώργιος Καραδέδος, *Ιστορία και Θεωρία της Αποκατάστασης*, Εκδόσεις Μέθεξις, Θεσσαλονίκη 2009

Μαρία Δούση, Ευαγγελία Καμπούρη, *Μελέτες αποκατάστασης διατηρητέων κτιρίων, παραδοσιακών πυρήνων και οικισμών. Εκπόνηση, προδιαγραφές και έλεγχος μελετών*, Τ.Ε.Ε./Τ.Κ.Μ. Διαθέσιμο στο: http://library.tee.gr/digital/kma/kma_m1454/kma_m1454_dousi_kabouri.pdf (Πρόσβαση 8/10/2014)

Άλκης Πρέπης, Αρχές για τη σύγχρονη αρχιτεκτονική σε παραδοσιακούς και μη οικισμούς, *Αρχιτέκτονες*, Τεύχος 10, Αθήνα, σελ.8-9. Διαθέσιμο στο: <http://sadas-pea.gr/magazine/architektones10.pdf> (Πρόσβαση 8/10/2014)

Γιάννης Ζερβός, Μορφοκρατική νομιμότητα ή αρχιτεκτονική ηθική; *Αρχιτέκτονες*, Τεύχος 10, Αθήνα, σελ.10-11. Διαθέσιμο στο: <http://sadas-pea.gr/magazine/architektones10.pdf> (Πρόσβαση 8/10/2014)

Ανδρέας Μαριάτος, Δροσιά Μολλά, Επάγγελμα και αναζήτηση αυθεντικότητας στην αρχιτεκτονική της υπαίθρου, *Αρχιτέκτονες*, Τεύχος 10, Αθήνα, σελ.11-12. Διαθέσιμο στο: <http://sadas-pea.gr/magazine/architektones10.pdf> (Πρόσβαση 8/10/2014)

Γιάννης Κίζης, Αρχιτεκτονική παράδοση και εξέλιξη μέσα σε ιστορικό οικισμό, *Αρχιτέκτονες*, Τεύχος 10, Αθήνα, σελ.12-15. Διαθέσιμο στο: <http://sadas-pea.gr/magazine/architektones10.pdf> (Πρόσβαση 8/10/2014)

Μαρία Φραντζή, Οι τρεις προκλήσεις των μελετών μορφολογικών κανόνων δόμησης, *Αρχιτέκτονες*, Τεύχος 10, Αθήνα, σελ.15-16. Διαθέσιμο στο: [\[sadas-pea.gr/magazine/architektones10.pdf\]\(http://sadas-pea.gr/magazine/architektones10.pdf\) \(Πρόσβαση 8/10/2014\)](http://sa-</p></div><div data-bbox=)

U.I.A., T.E.E., T.E.E./T.A.M., *Περίληψεις Εισηγήσεων του Διεθνούς Συνεδρίου. Πολιτιστικό Περιβάλλον και Τουρισμός: ο ρόλος του αρχιτέκτονα*. Διαθέσιμο στο: http://portal.tee.gr/portal/page/portal/PUBLICATIONS/BYMONTHLY_PUBLICATIONS/diminiaia_2004/pub5/synedrio.pdf (Πρόσβαση 9/10/2014)

Σταματίνα Λάμπρου, *Architourism: Ο ρόλος και η συμβολή της αρχιτεκτονικής στην τουριστική προβολή της Ελλάδας διεθνώς*, Ερευνητική Εργασία, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Πολυτεχνείου Κρήτης, Χανιά 2013. Διαθέσιμο στο: <http://issuu.com/tinalamprou/docs/ereunitiki> (Πρόσβαση 9/10/2014)

Μαρία Γαμβρούλα, *Πολιτιστική κληρονομιά και διδακτική αξιοποίηση στο Δημοτικό Σχολείο: η περίπτωση του Δήμου Άργους-Μυκηνών*, Διπλωματική Εργασία, Τμήμα Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2012. Διαθέσιμο στο: http://estia.hua.gr:8080/dspace/bitstream/123456789/1825/1/gamvroula_maria.pdf (Πρόσβαση 9/10/2014)

T.E.E./T.A.K., *Ομάδα Εργασίας για τη διατύπωση ενός πλαισίου αρχών για παρεμβάσεις σε «παραδοσιακούς» οικισμούς*. Διαθέσιμο στο: http://www.teetak.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=553:trationaloe&catid=59:omadesergasias&Itemid=128 (Πρόσβαση 9/10/2014)

Γιάννης Ζερβός, *Η στρατηγική της ενσωματωμένης διατήρησης στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση του Τοπίου*. Διαθέσιμο στο: http://www.greekarchitects.gr/site_parts/doc_files/zervos.ensomatomeni.diatirisi.pdf (Πρόσβαση 9/10/2014)

Αλίκη Μεταλληνού, *Προς ένα θεσμικό πλαίσιο προστασίας παραδοσιακών οικισμών. Καταγραφή, αξιολόγηση και προτάσεις*. Διαθέσιμο στο: <http://ikee.lib.auth.gr/record/132743/files/METALLHNOYtmxa.pdf> (Πρόσβαση 12/10/2014)

Αλεξάνδρα Παπαδάκη, Έλενα Τσαπάκη, *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική και Ταυτότητα. Το ζήτημα της Ελληνικότητας*, Ερευνητική Εργασία, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Πολυτεχνείου Ξάνθης, Ξάνθη 2010. Διαθέσιμο στο: http://www.greekarchitects.gr/site_parts/doc_files/28.11.2011.12.pdf (Πρόσβαση 12/10/2014)

Ξενόγλωσση

Roberto di Stefano, *Il recupero dei valori: centri storici e monumenti: limiti della conservazione e del restauro*, Edizioni scientifiche italiane, Napoli 1979

M.E.T.U. Journal of the Faculty of Architecture of Louvain-la-Neuve, *An Interview with Amos Rapoport on Vernacular Architecture*. Διαθέσιμο στο: http://jfa.arch.metu.edu.tr/archive/0258-5316/1979/cilt05/sayi_2/113-126.pdf (Πρόσβαση 9/10/2014)

R. A. Genovese, *Architectural, Archaeologic and Environmental Restoration. Planning Methodology: Historic Researches and Techniques of Survey aiming to Conservation*. Διαθέσιμο στο: <http://cipa.icomos.org/fileadmin/template/doc/TURIN/295.pdf> (Πρόσβαση 9/10/2014)

Jukka Jokilehto, *International Charters on Urban Conservation: Some Thoughts on the Principles expressed in current International Doctrine*. Διαθέσιμο στο: <http://www.ceci-br.org/novo/revista/docs2008/CT-2008-119.pdf> (Πρόσβαση 9/10/2014)

Romeo Farinella, *Conservation of Historical Districts and Revitalization of the City. The Italian Experience*. Διαθέσιμο στο: https://www.academia.edu/1214756/Farinella_CONSERVATION_OF_HISTORICAL_DISTRICTS_THE_ITALIAN_EXPERIENCE (Πρόσβαση 15/10/2014)

Jean François Lejeune, Michelangelo Sabatino, *Modern Architecture and the Mediterranean. Vernacular Dialogues and Contested Identities*. Διαθέσιμο στο: http://issuu.com/milivietnam/docs/modern_architecture_and_the_mediter (Πρόσβαση 15/10/2014)

Laura Georgescu, *Book Review: Modern Architecture and the Mediterranean. Vernacular Dialogues and Contested Identities*. Διαθέσιμο στο: <http://www.intbau.org/wp-content/uploads/2014/08/laura-georgescu-modern-architecture-and-the-mediterranean.pdf> (Πρόσβαση 15/10/2014)

Tiziana Coletta, *La Conservazione dei Centri Storici Minori Abbandonati. Il caso della Campania*. Διαθέσιμο στο: http://www.fedoa.unina.it/2879/1/Coletta_Conservazione_dei_Beni_Architettonici.pdf (Πρόσβαση 15/10/2014)

RehabiMed, *Rehabilitating Traditional Mediterranean Architecture*. Διαθέσιμο στο: http://www.rehabimed.net/Publicacions/Metode_Rehabimed/Programa_del_simposi/RehabilitarLarquitecturaTradicionalMediterrania.pdf (Πρόσβαση 15/10/2014)

RehabiMed, *RehabiMed Method. Traditional Mediterranean Architecture. I Rehabilitation Town and Territory*. Διαθέσιμο στο: http://www.rehabimed.net/Publicacions/Metode_Rehabimed/I.Rehabilitacio_Ciutat_i_Territori/EN/Rehabimed%20Method.%20I%20Rehabilitation%20Town%20&%20Territory.pdf (Πρόσβαση 15/10/2014)

RehabiMed, *Mediterranean rehabilitation experiences*. Διαθέσιμο στο: <http://www.rehabimed.net/?p=3625> (Πρόσβαση 15/10/2014)

Britt Eversole, *Giancarlo de Carlo*. Διαθέσιμο στο: <http://www.architectural-review.com/reviews/reputations/giancarlo-de-carlo/8658151.article> (Πρόσβαση 17/10/2014)

Roemer van Toorn and Ole Bouman, *Architecture is Too Important to Leave to the Architects. A conversation with Giancarlo De Carlo*. Διαθέσιμο στο: <http://volumeproject.org/2005/02/architecture-is-too-important-to-leave-to-the-architects-a-conversation-with-giancarlo-de-carlo> (Πρόσβαση 17/10/2014)

Giora Solar, *Raymond Lemaire Remembered*. Διαθέσιμο στο: http://www.getty.edu/conservation/publications_resources/newsletters/12_3/gcinews10.html (Πρόσβαση 17/10/2014)

Salone Dell'Arte Del Restauro e Della Conservazione dei Beni Ambientali e Monumentali, *Dal Restauro Alla Conservazione*. Διαθέσιμο στο: http://www.icomos.org/giornale_completoferrara2007.pdf (Πρόσβαση 17/10/2014)

Besim S. Hakim, *Mediterranean urban and building codes: origins, content, impact, and lessons*. Διαθέσιμο στο: <http://www.palgrave-journals.com/udi/journal/v13/n1/pdf/udi20084a.pdf> (Πρόσβαση 17/10/2014)

Διεθνείς Συμβάσεις

Πρώτο Διεθνές Συνέδριο Αρχιτεκτόνων και Τεχνικών των Ιστορικών Μνημείων, *Χάρτης για την Αποκατάσταση των Ιστορικών Μνημείων*, Αθήνα 1931. Διαθέσιμο στο: <http://www.icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/167-the-athens-charter-for-the-restoration-of-historic-monuments>

Δεύτερο Διεθνές Συνέδριο Αρχιτεκτόνων και Τεχνικών των Ιστορικών Μνημείων, *Διεθνής Χάρτης για τη Συντήρηση και την Αποκατάσταση Μνημείων και Συνόλων*, Βενετία 1964. Διαθέσιμο στο: http://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf

UNESCO, *Σύμβαση για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς*, Παρίσι 1972. Διαθέσιμο στο: <http://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf>

ΣτΕ, *Διακήρυξη του Άμστερνταμ*, Άμστερνταμ 1975. Διαθέσιμο στο: <http://www.icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/169-the-declaration-of-amsterdam>

UNESCO, *Σύσταση για την Προστασία και τον Σύγχρονο Ρόλο των Ιστορικών Περιοχών*, Ναϊρόμπι

1976. Διαθέσιμο στο: <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001140/114038E.pdf>

Στε, *Σύμβαση για την Προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της Ευρώπης*, Γρανάδα 1985. Διαθέσιμο στο: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/121.htm>

ICOMOS, *Χάρτης για την Προστασία των Ιστορικών Πόλεων και Αστικών Περιοχών*, Ουάσινγκτον 1987. Διαθέσιμο στο: http://www.icomos.org/charters/towns_e.pdf

ICOMOS, *Έγγραφο της Νάρα για την Αυθεντικότητα*, Νάρα 1994. Διαθέσιμο στο: <http://www.icomos.org/charters/nara-e.pdf>

ICOMOS, *Χάρτης για τη Χτισμένη Ανώδυμη Κληρονομιά*, Μεξικό 1999. Διαθέσιμο στο: http://www.icomos.org/charters/vernacular_e.pdf

ΦΕΚ

ΦΕΚ 22/A/ 16-06-1834, *Περί των Επιστημονικών και Τεχνολογικών Συλλογών, Περί Ανακαλύψεως και Διατηρήσεως των Αρχαιοτήτων και της Χρήσεως Αυτών*

ΦΕΚ 158/A/27-07-1899, Ν. 2646, *Περί Αρχαιοτήτων*

ΦΕΚ 93/A/28-03-1932, Ν. 5351, *Περί Τροποποιήσεων και Προσθηκών εις τον Νόμον ΒΧΜ «Περί Αρχαιοτήτων»*

ΦΕΚ 169/A/07-07-1950, Ν. 1469, *Περί Προστασίας Ειδικής Κατηγορίας Οικοδομημάτων και Έργων Τέχνης μεταγενέστερων του 1830*

ΦΕΚ 33/A/14-03-1983, Ν.1337, *Επέκταση των Πολεοδομικών Σχεδίων, Οικιστική Ανάπτυξη και σχετικές ρυθμίσεις*

ΦΕΚ 210/A/18-12-1985, Ν.1577, *Γενικός Οικοδομικός Κανονισμός*

ΦΕΚ 61/A/13-04-1992, Ν. 2039, *Κύρωση της Σύμβασης*

για την Προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της Ευρώπης

ΦΕΚ 124/Α/13-06-1997, Ν. 2508, *Βιώσιμη Οικιστική Ανάπτυξη των Πόλεων και Οικισμών της Χώρας και άλλες διατάξεις*

ΦΕΚ 207/Α/07-10-1999, Ν. 2742, *Χωροταξικός Σχεδιασμός και Αειφόρος Ανάπτυξη και άλλες διατάξεις*

ΦΕΚ 580/Δ/27-07-1999, Π.Δ., *Κώδικας Βασικής Πολεοδομικής Νομοθεσίας*

ΦΕΚ 153/Α/28-06-2002, Ν. 3028, *Για την Προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς Διαθέσιμα* στο: <http://www.et.gr/index.php/2013-01-28-14-06-23/2013-01-29-08-13-13>

Ιστοσελίδες

Aga Khan Trust for Culture <http://www.akdn.org/aktc> (Πρόσβαση 10/2/2015)

Council of Europe http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/CDCPP/default_en.asp (Πρόσβαση 10/2/2015)

Europa Nostra <http://www.europanostra.org> (Πρόσβαση 10/2/2015)

ICCROM <http://www.iccrom.org> (Πρόσβαση 12/2/2015)

ICOMOS <http://www.icomos.org/en/> (Πρόσβαση 12/2/2015)

INTBAU <http://www.intbau.org/about/> (Πρόσβαση 12/2/2015)

RehabiMed http://www.rehabimed.net/?page_id=1416 (Πρόσβαση 12/2/2015)

UNESCO <http://en.unesco.org/themes/protecting-our-heritage-and-fostering-creativity> (Πρόσβαση 12/2/2015)

Υπουργείο Τουρισμού <http://www.mintour.gov.gr/el/Ministry/VisionMission/> (Πρόσβαση 15/2/2015)

ΕΟΤ <http://www.gnto.gov.gr/el/ΑΠΟΣΤΟΛΗ> (Πρόσβαση 15/2/2015)

ΥΠΕΚΑ <http://www.ypeka.gr/Default.aspx?tabid=230&language=el-GR> (Πρόσβαση 15/2/2015)

ΥΠΠΟ <http://www.yppo.gr/0/gindex.jsp> (Πρόσβαση 15/2/2015)

Παραδείγματα

Colleta di Castelbianco

Giancarlo de Carlo, Colletta di Castelbianco, *The Architectural Review 1180*, June 1995, σελ.83-88

M.Chiara Torricelli, Giancarlo De Carlo. Tecnologie avanzate per il villaggio di Colletta di Castelbianco, *Costruire in Laterizio 57*, 1997, σελ. 218-225. Διαθέσιμο στο: http://costruire.laterizio.it/costruire/_pdf/n57/57_218_225.pdf (Πρόσβαση 19/10/2014)

<http://www.colletta.it/village/> (Πρόσβαση 19/10/2014)

http://www.borghitalia.it/pg.base.php?id=4&cod_borgo=881&lang=en (Πρόσβαση 20/10/2014)

<http://www.dhome.eu/html/index.php/the-village> (Πρόσβαση 20/10/2014)

http://en.wikipedia.org/wiki/Colletta_di_Castelbianco (Πρόσβαση 20/10/2014)

<http://turismo.provincia.savona.it/en/localita/castelbianco> (Πρόσβαση 20/10/2014)

<http://www.abitare.it/en/out-in-another-region/colletta-di-castelbianco> (Πρόσβαση 20/10/2014)

<http://borghi-reloaded.polimi-cooperation.org/colletta-di-castelbianco/> (Πρόσβαση 20/10/2014)

http://www.apathtolunch.com/2014/01/the-most-beautiful-villages-in-liguria_9.html (Πρόσβαση 13/2/2015)

<http://www.teleura.com/article/articleview/90/1/14/> (Πρόσβαση 13/2/2015)

<http://www.italymagazine.com/featured-story/colletta-di-castelbianco-liguria> (Πρόσβαση 13/2/2015)

<http://issuu.com/onsitereview/docs/onsite24/46> (Πρόσβαση 13/2/2015)

http://yoz.com/wired/1.04/features/dolce_virtuale.html (Πρόσβαση 13/2/2015)

http://issuu.com/publicarchitecture-polimi/docs/1.3_geografiedell_abbandon (Πρόσβαση 13/2/2015)

http://issuu.com/lablogpublications/docs/03_casi_riattivazione (Πρόσβαση 13/2/2015)

Sassi di Matera

Federico Bilò, Ettore Vadini, *Matera e Adriano Olivetti. Conversazioni con Albino Sacco e Leonardo Sacco*, Fondazione Adriano Olivetti, Roma 2013

I. Macaione, *Città-natura. Archeologia, Architettura, Paesaggio*, La Stamperia Liantonio, Matera 2005

http://en.wikipedia.org/wiki/Sassi_di_Matera (Πρόσβαση 20/10/2014)

<http://www.sassiweb.com/home/> (Πρόσβαση 20/10/2014)

<http://www.italia.it/en/discover-italy/basilicata/poi/the-sassi-di-matera.html> (Πρόσβαση 20/10/2014)

<http://travel.nationalgeographic.com/travel/italy-hotels-traveler/> (Πρόσβαση 16/2/2015)

http://www.newyorker.com/magazine/2015/04/27/a-cave-with-a-view?mbid=social_facebook (Πρόσβαση 16/2/2015)

<http://www.sassidimaterainrealtavirtuale.it/index.php/matera> (Πρόσβαση 16/2/2015)

http://www.lacittadelluomo.it/index_sez05.htm (Πρόσβαση 16/2/2015)

<http://www.unesco.org/mab/doc/ekocd/italy.html> (Πρόσβαση 16/2/2015)

http://www.tkwb.org/w/index.php/SUCCESS_STORY_DIGGING_CAVES_TO_CATCH_WATER_8 (Πρόσβαση 16/2/2015)

<http://www.matera-basilicata2019.it/en/multimedia/photos.html?view=gallery&gid=6> (Πρόσβαση 16/2/2015)

Guadix

http://www.meda-corpus.net/eng/gates/PDF/F1SITES/Es_s11.pdf (Πρόσβαση 20/8/2015)

http://www.tiotobas.com/sites/default/files/Comarca_de_guadix-Patronato_de_Turismo-ingles.pdf (Πρόσβαση 20/8/2015)

<http://choose-almeria.com/granada-guadix.php> (Πρόσβαση 20/8/2015)

<http://www.spain-holiday.com/blog/going-underground-2.php> (Πρόσβαση 20/8/2015)

<http://www.spain-holiday.com/Guadix-district/articles/a-closer-look-at-guadix> (Πρόσβαση 20/8/2015)

<http://www.turgranada.es/en/region/guadix-and-el-marquesado/> (Πρόσβαση 20/8/2015)

<http://andaluciadiary.com/troglodyte-living-the-bioclimatic-cave-houses-of-guadix/> (Πρόσβαση 20/8/2015)

<http://www.spainisculture.com/en/destinos/guadix.html> (Πρόσβαση 20/8/2015)

<http://en.calameo.com/read/000075335d942ffc3d0db> (Πρόσβαση 20/8/2015)

<http://www.guadix.es/castellano/info/2419693FCE2048DD9AAA93EC1A44DF04.asp> (Πρόσβαση 20/8/2015)

http://www.ugr.es/~pwlac/G25_50FranciscoA_Navarro-Javier_Suarez.html (Πρόσβαση 20/8/2015)

https://books.google.gr/books?id=YuQZcdbG0HQc&pg=PA109&lpq=PA109&dq=guadix+architecture&source=bl&ots=U8acMDhiyM&sig=9mAq_yWqthkf0pA2Uqt0GyVjuU&hl=el&sa=X&ved=0CGQQ6AEwCTgKahUKEwig3ZjurcvHAhUEtxQKHdFgC3A#v=onepage&q&f=false (Πρόσβαση 20/8/2015)

Ksar Assa

Michele Lamprakos, *Preservation of Sacred and Collective Oasis Sites, Guelmim Region, Morocco*. Διαθέσιμο στο: <http://www.akdn.org/architecture/project.asp?id=4327> (Πρόσβαση 23/8/2015)

<http://inhabitat.com/salima-najis-preservation-of-sacred-moroccan-granary-sites-nominated-for-aga-khan-award/> (Πρόσβαση 23/8/2015)

http://www.salimanaji.org/salima_naji/greniers_collectifs/ (Πρόσβαση 23/8/2015)

<http://www.greenprophet.com/2013/05/ancient-moroccan-granaries-civic-space/> (Πρόσβαση 23/8/2015)

http://www.domusweb.it/en/news/2013/05/14/salima_naji_oasis_heritage.html (Πρόσβαση 23/8/2015)

http://livegeo.www2.solvention.de/Magazine/Moroccan_granaries_-_Aug_13.html (Πρόσβαση 23/8/2015)

<http://www.assarag.net/texts/igoudar/> (Πρόσβαση 23/8/2015)

http://www.huffingtonpost.com/2013/05/02/aga-khan-award-for-architecture-shortlist-announced-photos_n_3204224.html (Πρόσβαση 23/8/2015)

<http://www.livegreenblog.com/news/aga-khan-award-for-architecture-restored-oases-8634/> (Πρόσβαση 23/8/2015)

Λευκωσία

Mohammad al-Asad, *Rehabilitation of the Walled City, Nicosia, Cyprus*. Διαθέσιμο στο: <http://www.akdn.org/architecture/project.asp?id=2098> (Πρόσβαση 25/8/2015)

Agni Petridou, *Nicosia Master Plan. Perspectives for Urban Rehabilitation-Building Bridges Between the Two Communities of the Divided City of Nicosia*. Διαθέσιμο στο: <http://sampac.nl/EUKN2015/www.eukn.org/nicosia-masterplan201f.pdf?objectid=154899> (Πρόσβαση 25/8/2015)

<http://www.housetrader.com.cy/content.php?id=233&PHPSESSID=711421cbe4e97544b8146c37b03ece66> (Πρόσβαση 25/8/2015)

<http://www.nicosia.org.cy/el-GR/municipality/services/nmp/program/> (Πρόσβαση 25/8/2015)

<http://www.philenews.com/el-gr/top-stories/885/256033/anazoogonisi-prasinis-grammis-kai-anavathmisi-lidrasonasagorou> (Πρόσβαση 25/8/2015)

<http://www.sigmalive.com/news/local/52555/egkrithike-to-programma-anazisis-perioxon-prasinis-grammis> (Πρόσβαση 25/8/2015)

<http://offsite.com.cy/evropaikes-imeres-klironomias-2013/> (Πρόσβαση 25/8/2015)

<http://www.sigmalive.com/archive/simerini/news/local/574324> (Πρόσβαση 25/8/2015)

<http://teeserver.tee.gr/online/epikaira/1998/2004/b01.htm> (Πρόσβαση 25/8/2015)

http://www.undp-pff.org/index.php?option=com_content&task=view&id=82&Itemid=141 (Πρόσβαση 25/8/2015)

http://www.undp-pff.org/index.php?option=com_content&task=view&id=13&Itemid=22 (Πρόσβαση 25/8/2015)

<http://www.bdonline.co.uk/the-rehabilitation-of-nicosia/3094530.article> (Πρόσβαση 25/8/2015)

Οία

Τμήμα Παραδοσιακών Οικισμών Ε.Ο.Τ., Οία Σαντορίνης, *Διατήρηση και ανάπτυξη παραδοσιακών οικισμών. Το πρόγραμμα του Ε.Ο.Τ. (1975-1992)*, έκδοση Ε.Ο.Τ., Αθήνα 1991, σελ.131-137

Παρασκευή Μποζινέκη-Διδώνη, *Παραδοσιακοί Οικισμοί και Τουριστική Ανάπτυξη. Το πρόγραμμα του Ε.Ο.Τ. 1975-1995. Το παράδειγμα της Οίας Σαντορίνης*. Διαθέσιμο στο: http://library.tee.gr/digital/books_notee/book_59509/book_59509_bozineki.pdf (Πρόσβαση 23/2/2015)

Μεστά

Τμήμα Παραδοσιακών Οικισμών Ε.Ο.Τ., Μεστά Χίου, *Διατήρηση και ανάπτυξη παραδοσιακών οικισμών. Το πρόγραμμα του Ε.Ο.Τ. (1975-1992)*, έκδοση Ε.Ο.Τ., Αθήνα 1991, σελ.107-110

Γ. Σιδηρόπουλος, Α. Γιώτης, *Τα Μεστά της Χίου. Αναβίωση μιας λανθάνουσας πραγματικότητας*; Διαθέσιμο στο: <http://geolib.geo.auth.gr/index.php/pgc/article/view/9553> (Πρόσβαση 27/8/2015)

Γ. Σιδηρόπουλος, Δ. Ιεραπετρίτης, *Το πολεοδομικό κέλυφος των Μεσαιωνικών χωριών της νότιας Χίου: μοχλός ή τροχοπέδη; Το παράδειγμα των Μεστών*. Διαθέσιμο στο: <http://www.researchgate.net/publication/259590980> (Πρόσβαση 27/8/2015)

Βάθεια

Τμήμα Παραδοσιακών Οικισμών Ε.Ο.Τ., Βάθεια Μάνης, *Διατήρηση και ανάπτυξη παραδοσιακών οικισμών. Το πρόγραμμα του Ε.Ο.Τ. (1975-1992)*, έκδοση Ε.Ο.Τ., Αθήνα 1991, σελ.21-24

<http://www.kathimerini.gr/384955/article/politismos/arxio-politismoy/vaθεια-anoixto-moyseio> (Πρόσβαση 27/8/2015)

http://www.mani.org.gr/pegm/sinedrio_saitas.htm (Πρόσβαση 27/8/2015)

Νυμφαίο

Δ. Κάλφας, *Ο Στρατηγικός Σχεδιασμός, η Εφαρμογή και τα Αποτελέσματα ενός Ολοκληρωμένου Σχεδίου Ανάπτυξης μιας Ορεινής Κοινότητας στην Ελλάδα: Νυμφαίο Ν. Φλώρινας*. Διαθέσιμο στο: <http://esdo.teilar.gr/files/proceedings/2009/POSTER/KALFAS.pdf> (Πρόσβαση 30/8/2015)

Ιωάννα Μαυρουδή, *Αγροτουριστική Ανάπτυξη στην περιοχή του Νυμφαίου*, Διπλωματική Εργασία, Τμήμα Εμπορίας και Ποιοτικού Ελέγχου Αγροτικών Προϊόντων, ΤΕΙ Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα 2009. Διαθέσιμο στο: <http://anaktisis.teiwm.gr/884/> (Πρόσβαση 30/8/2015)

<http://www.perdytmak.gr/διαμονή-νυμφαίο.htm> (Πρόσβαση 30/8/2015)

http://nymfaiο.gr/web/index.php?option=com_content&view=article&id=126&Itemid=117&lang=el (Πρόσβαση 30/8/2015)

https://el.wikipedia.org/wiki/Νυμφαίο_Φλώρινας (Πρόσβαση 30/8/2015)
<http://issuu.com/archstudies/docs/> (Πρόσβαση 30/8/2015)

<http://www.kolivas.de/archives/136256> (Πρόσβαση 30/8/2015)

Μονεμβασία

Αλέξανδρος Καλλιγιάς, Χάρις Καλλιγιά, *Μονεμβασία. Ξαναγράφοντας σε παλίμψηστα*, Εκδόσεις Ποταμός, Αθήνα 2006

<http://www.monumenta.org/article.php?IssueID=2&lang=gr&CategoryID=21&ArticleID=31> (Πρόσβαση 2/9/2015)

<http://www.medievalists.net/2010/01/04/interview-with-haris-a-kalligas/> (Πρόσβαση 2/9/2015)

<http://www.mythicalpeloponnese.gr/blog/οικισμός-μονεμβασιάς/> (Πρόσβαση 2/9/2015)

<http://www.kathimerini.gr/277342/article/politismos/arxeio-politismoy/viwmatikh-kai-architektonikh-peripeteia> (Πρόσβαση 2/9/2015)

<http://www.monemvasia.gr/el/cultural-activities/historic-sites/fortress-town-of-monemvasia.html> (Πρόσβαση 2/9/2015)

<http://www.monemvasia.gov.gr/Default.aspx?tabid=399> (Πρόσβαση 2/9/2015)

<http://www.monemvasiotikosomilos.gr/gr/monemvasia.html> (Πρόσβαση 2/9/2015)

<http://www.kathimerini.gr/760862/article/ta3idia/sthn-ellada/monemvasia-entos-twn-teixwn> (Πρόσβαση 2/9/2015)

<http://www.monemvassia.gr/el/monemvassia.php> (Πρόσβαση 2/9/2015)

<https://el.wikipedia.org/wiki/Μονεμβασία> (Πρόσβαση 2/9/2015)

<http://www.greekarchitects.gr/gr/αρχιτεκτονικες-ματιες/η-ιδιότυπη-αρχιτεκτονική-της-μονεμβασιάς-id1084> (Πρόσβαση 2/9/2015)

<http://www.nytimes.com/2006/09/03/travel/03next.html?pagewanted=1> (Πρόσβαση 2/9/2015)

Πηγές εικόνων

- Εικ. 1: Jean François Lejeune , Michelangelo Sabatino, *Modern Architecture and the Mediterranean. Vernacular Dialogues and Contested Identities*. Διαθέσιμο στο: http://issuu.com/milivietnam/docs/mordern_arhitecture_and_the_mediter
- Εικ. 2: http://www.pacalowski.com/Images/photography/Casares%201_2008.JPG
- Εικ. 3: <http://tlwkidsbooks.blogspot.gr/2014/04/yom-hashoah-and-our-collective-memory.html>
- Εικ. 4: <http://imagesbybay.com/images/The-Berlin-Holocaust-Memorial-images-by-bay.jpg>
- Εικ. 5: Jean François Lejeune , Michelangelo Sabatino, *Modern Architecture and the Mediterranean. Vernacular Dialogues and Contested Identities*. Διαθέσιμο στο: http://issuu.com/milivietnam/docs/mordern_arhitecture_and_the_mediter
- Εικ. 6: <http://www.naftemporiki.gr/fu/p/767852/638/10000/0x000000000a7f913/1/istorikos-topos-xaraktiristike-to-oikistiko-sugkrotima-apollonio.jpg>
- Εικ. 7: http://img2.juzaphoto.com/001/shared_files/uploads/137106.jpg
- Εικ. 8: https://c1.staticflickr.com/9/8106/8544667633_e3d60e1a64_b.jpg
- Εικ. 9: <http://images.fineartamerica.com/images-medium-large-5/wooden-gears-drawing-leonardo-da-vinci.jpg>
- Εικ. 10: <https://urbinospring2013.files.wordpress.com/2013/02/dsc00474adj.jpg>
- Εικ. 11-12: http://www.afritecture.org/wp-content/gallery/bukabu/1147852345_2-compound-of-the-chief-of.jpg
- Εικ. 13: <http://blog.monediplo.net/IMG/jpg/Caillie-Tombouctou1.jpg>
- Εικ. 14: <http://sketchuniverse.files.wordpress.com/2012/09/by-le-corbusier-sketches-for-the-monument-of-open-hand-in-chandigarh-india.jpg>
- Εικ. 15: <https://s-media-cache-ak0.pinimg.com/736x/84/61/e7/8461e77078c56be1bc5f67016651c233.jpg>
- Εικ. 16: http://3.bp.blogspot.com/-TjHhd74OcBo/UtSFf98GM3I/AAAAAAAAAB_I/k4zdP6YEUvA/s1600/13-12-25-Matera+Pincel+02_limpio.jpg
- Εικ. 17: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c4/Dubrovnik_Stadtmauer.jpg
- Εικ. 18: <https://dasarxeio.files.wordpress.com/2014/05/31.jpg?w=551>
- Εικ. 19: <https://paletaart.files.wordpress.com/2012/06/cf87ceb1cf84ceb6ceb7cebacf85cf81ceb9ceaccebasebfcf82-ceb3cebaceafcebaseb1cf82-cebdceafcebasebfcf82-cebccf85cf83cf84cf81ceaccf82-1973.jpg?w=900>
- Εικ. 20: <http://whc.unesco.org/uploads/news/documents/news-1176-1.jpg>
- Εικ. 21: <http://en.unesco.org/aspnet/globalcitizens/sites/default/files/wysiwyg/zimbabwe-unesco-africa.jpg>
- Εικ. 22: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/FIELD/Kathmandu/images/education-in-awadhi_web1.jpg
- Εικ. 23: <http://www.lifestyleoptions.gr/wp-content/uploads/images/ydra.jpg>
- Εικ. 24: <http://www.lifo.gr/uploads/image/339848/Poster-00.jpg>
- Εικ. 25: <https://willingtobegreek.files.wordpress.com/2014/09/76847.jpg>
- Εικ. 26: <http://www.plimari.com/wp-content/uploads/2014/06/plimari.com-old-gnto-posters-m.katzourakis-1280p.jpg>
- Εικ. 27: <http://www.lifo.gr/uploads/image/339853/Poster-03.jpg>
- Εικ. 28: <http://www.arcvision.org//wp-content/uploads/2014/12/f.jpg>
- Εικ. 29: http://www.maremagnum.com/uploads/item_image/image/44/casabella-continuita-marzo-1961-4588d135-3c13-4b58-8791-6708b1aa1058.jpeg
- Εικ. 30: http://www.maremagnum.com/uploads/item_image/image/44/casabella-continuita-dicembre-1959-83a06ce8-8b42-4d3b-9a56-3c9dc5ce825b.jpeg

- Εικ. 31: <http://www.pierogazzola.it/file/142-disegni.jpg>
- Εικ. 32: http://www.mparchitects.com/site/sites/default/files/styles/detail_images/public/Giancarlo-de-carlo.jpg?itok=wTsqxAI4
- Εικ. 33: <http://www.pierogazzola.it/file/130-ritratto.jpg>
- Εικ. 34: <https://www.uclouvain.be/cps/ucl/doc/arcv/images/06-17.jpg>
- Εικ. 35: http://www.centrepompidou-metz.fr/sites/default/files/imagecache/img-zoom/jaquettes/etude-de-la-ville-spatiale-yona-friedman.jpg.crop_display.jpg
- Εικ. 36: <http://i.huffpost.com/gen/2247992/images/o-MONSANTO-PORTUGAL-facebook.jpg>
- Εικ. 37: http://matsysdesign.com/wp-content/uploads/2009/06/drawings_01_voronoj3d.jpg
- Εικ. 38: Jean François Lejeune , Michelangelo Sabatino, *Modern Architecture and the Mediterranean. Vernacular Dialogues and Contested Identities*. Διαθέσιμο στο: http://issuu.com/milivietnam/docs/mordern_architecture_and_the_mediter
- Εικ. 39: <https://willingtobegreek.files.wordpress.com/2014/09/76847.jpg>
- Εικ. 40: προσωπικό αρχείο
- Εικ. 41: http://farm4.static.flickr.com/3317/3217393136_d389163cea_o.jpg
- Εικ. 42: <http://focussion.com/userphotos/2011/0425/3HwTDbiy.jpg>
- Εικ. 43: https://farm8.staticflickr.com/7263/7040116041_94f57d451b_b.jpg
- Εικ. 44: <http://pure-riviera.com/wp-content/uploads/med-colours.jpg>
- Εικ. 45: <https://www.flickr.com/photos/mpapoutsakis/14586247675/in/photolist-odWkft-nDTM2Q-9sLToN-odRh2A-9qCN2d-cUh57N-8F5Sk7-cUh5Zw-5uBfSJ-5uwTet-5uwT68-5uBfWS-5uBftf-5uBfpj-5uWSLt-5uBef9-5uBe-as-5uWRa6-5uBe1f-5uBdSL-5uWRgz-5uWRaX-5uWQDt-5uBd7y-5uBd3d-5uWqRH-5uWqjZ-apZ8fF-oG8oXZ-amWidK-agQwKN-2v8Uwc-oCvKTh-freTrW-8JwM5f-agMHAX-rY4DiM-qDtpSV-8JLTp7-cVe9zW-bybgkh-97ppux-oGtaaP-6DcP-cZ-8CSDAu-dHxvzP-ot8T8Y-cBmB8-cBmBq-nWqKpe>
- Εικ. 46: Besim S. Hakim, *Mediterranean urban and building codes: origins, content, impact, and lessons*. Διαθέσιμο στο: <http://www.palgrave-journals.com/udi/journal/v13/n1/pdf/udi20084a.pdf>
- Εικ. 47: <http://alabamamaps.ua.edu/contemporarymaps/world/europe/med3.jpg>
- Εικ. 48: [http://uploads6.wikiart.org/images/paul-kllee/highway-and-byways-1929\(1\).jpg](http://uploads6.wikiart.org/images/paul-kllee/highway-and-byways-1929(1).jpg)
- Εικ. 49-50: Giancarlo de Carlo, Colletta di Castelbianco, *The Architectural Review 1180*, June 1995
- Εικ. 51-52: <https://placesjournal.org/assets/legacy/pdfs/colletta-di-castelbianco.pdf>
- Εικ. 53: http://www.nsw.no/wp-content/uploads/RE_Colletta-61.jpg
- Εικ. 54: <https://placesjournal.org/assets/legacy/pdfs/colletta-di-castelbianco.pdf>
- Εικ. 55: <http://www.colletta.it/village/gallery/colletta/?img=4>
- Εικ. 56-57: http://www.dhome.eu/html/media/k2/items/cache/542390225756f78888142d54f3d17e01_XL.jpg
- Εικ. 58: Federico Bilò, Ettore Vadini, *Matera e Adriano Olivetti. Conversazioni con Albino Sacco e Leonardo Sacco*, Fondazione Adriano Olivetti, Roma 2013
- Εικ. 59: <http://www.unesco.org/mab/doc/ekocd/italy.html>
- Εικ. 60: Federico Bilò, Ettore Vadini, *Matera e Adriano Olivetti. Conversazioni con Albino Sacco e Leonardo Sacco*, Fondazione Adriano Olivetti, Roma 2013
- Εικ. 61: I. Macaione, *Città-natura. Archeologia, Architettura, Paesaggio*, La Stamperia Liantonio, Matera 2005
- Εικ. 62: <https://s-media-cache-ak0.pinimg.com/736x/94/cd/0f/94cd0fda179c8acb64a3a6f9e4a2e7da.jpg>
- Εικ. 63: http://exp.cdn-hotels.com/hotels/4000000/3700000/3694300/3694295/3694295_52_z.jpg
- Εικ. 64: <http://www.noluogo.it/wp-content/uploads/2013/03/33.jpg>
- Εικ. 65: http://thumbs.imagekind.com/2826245_650/Sassi-BW_art.jpg?v=1392392040
- Εικ. 66: http://www.ugr.es/~pwlac/G25_50FranciscoA_Navarro-Javier_Suarez.html

Εικ. 67: <http://focussion.com/userphotos/2011/0425/3HwTDbiy.jpg>

Εικ. 68: <https://www.flickr.com/photos/54792572@N00/3804474384/in/photolist-vKdFaR-bDAFTB-a7eAoq-EW3Em-vTYnoj-7Nxtvs-6NbVFW-asdRiD-54BHH-4LM4XT-6uT2yH-6uT3nr-6uXemJ-6uT4NH-6v1rHl-mqzQ4-7Nxu6J-7NxrqU-opKuh-7sjrJW-7Nf1wa-uJ3un-75Uiqo-7d6byS-75UyAQ-asgjuN-rCWQd1-fe7T2p-ick-wTQ-rkfbEU-7NxH3E-6uaSMh-7NxrBU-ayyzwZ-7d2xi4-4NngXx-6uaRF9-7d6dBf-7d6quo-5iwSpK-7d2kaV-7d6ch5-7d6rzq-7d2n6R-ffPXur-6uaTdN-asdhsB-7d6fqm-6uaTF5-6uaS25>

Εικ. 69: <https://www.flickr.com/photos/17291967@N04/6427424939/in/photolist-aMYevn-aMXcx2-aN1ahT-9HmbC2-aN1eKX-9i4Ah4-6Q5WpX-iTgkks-bDAFTB-iTemxj-WbdJf-7TgGX9-5URZg6-aMR51z-9HqjH5-9HsH-wo-aMHFKt-aMXjpX-aN1WD8-aMvt46-cx3pA1-9HpYA3-aN2HKg-73ZRZw-aMNoVt-9HnUG9-aMXWZK-aMP-nAn-aMVzUa-aML4wP-aMZtZT-cx3Evw-9Hw8EJ-aMPDpi-9HtnwH-aMSWVa-aN338H-aN1GFi-aMHy5g-aN3iSF-aN2R-fn-9Hsnub-9HwACU-cx3tAG-aMLcZ-aN3ure-aN3Pea-cx3wQf-aN3Ucz-aMYV7X>

Εικ. 70: <https://www.flickr.com/photos/nickhazlewood/4464061653/in/photolist-7Ntu1e-xnUZD-7JySXq-7KWsjy-jNkB7a-7JuUy2-aRABWe-7Jfe8H-7Jfe8F-jNnTE5-aMXWZK-aMW8bn-aMWz7k-aMWh46-aMVHsn-aMX3tn-aN4G2D-aMWJGz-aMR51z-9HqjH5-fDCXUf-aMYevn-aMXS8g-aN1ahT-5Pz9m-4s2oJi-4s2opv-4s2oSX-jMsM4A-jMrE6P-jMrb22-8DLhvq-jMsD1w-jMrNht-jMrky8-aPTsBB-aPTsH6-4s6qY3-8DLfLQ-jMQNer-jMrriV-7LbsJh-7J24VY-7JySXE-7KwsJA-8DLhao-7JuUxP-8DH9A4-8DLgbu-8DHaqp>

Εικ. 71: <https://www.flickr.com/photos/deanka/1201071945/in/photolist-2Q8NQZ-2Q8PYv-2Q8MHg-2Q8Qot-8gugE1-8gr1oM-8gr16c-8gqZtk-2Q8NrF-bEyszb-3QvvJg-3YDTSK-bTtbUk-bEys9f-73ZRZw-bu9gyX-bEysdq-bTtcdV-bEys7j-bEysbj-bTtcgg-bEysmy-ecSUfr-bEysoo-bEysho-eP5N6F-bTtc7Z-eNwxAk-bTtc3B-2Q8DKn-2Q8Hik-2Q8MPe-2Q8R9v-2QdaiC-2Q8MXt-2QdfxN-2Qd7s5-2Qd93Y-2Q8Fve-2Q8Kva-2QdaGf-2Q8HKx-2Qdgr9-2Q8Mpp-2QdfJo-2Qdh5h-2Q8M24-2Qd6Kd-2Qd6qu-2Qd8dJ>

Εικ. 72: <https://s-media-cache-ak0.pinimg.com/736x/03/b6/1f/03b61f855bfdbab9e36ccc4f87d1f0f9.jpg>

Εικ. 73: http://farm3.static.flickr.com/2497/5817007875_3eb35bdee9_z.jpg

Εικ. 74-75: <http://www.akdn.org/architecture/project.asp?id=4327>

Εικ. 76-77: Michele Lamprakos, *Preservation of Sacred and Collective Oasis Sites, Guelmim Region, Morocco*. Διαθέσιμο στο: <http://www.akdn.org/architecture/project.asp?id=4327>

Εικ. 78: http://archnet.org/system/media_contents/contents/95828/original/IAA108718.jpg?1418311643

Εικ. 79: <http://www.akdn.org/architecture/project.asp?id=4327>

Εικ. 80: <http://www.akdn.org/architecture/img/2098/18.jpg>

Εικ. 81-82-83-84: <http://www.theroyal.com.cy/en-gb/gallery/nicosia/>

Εικ. 85: http://orig14.deviantart.net/a657/f/2011/150/6/9/buyuk_han_cyprus_by_urch-d3hmnao.jpg

Εικ. 86: Τμήμα Παραδοσιακών Οικισμών Ε.Ο.Τ., Οία Σαντορίνης, *Διατήρηση και ανάπτυξη παραδοσιακών οικισμών. Το πρόγραμμα του Ε.Ο.Τ. (1975-1992)*, έκδοση Ε.Ο.Τ., Αθήνα 1991

Εικ. 87-88: <https://www.flickr.com/search/?text=οια>

Εικ. 89-90-91: Τμήμα Παραδοσιακών Οικισμών Ε.Ο.Τ., Οία Σαντορίνης, *Διατήρηση και ανάπτυξη παραδοσιακών οικισμών. Το πρόγραμμα του Ε.Ο.Τ. (1975-1992)*, έκδοση Ε.Ο.Τ., Αθήνα 1991

Εικ. 92-93-94: <https://www.flickr.com/search/?text=οια>

Εικ. 95: Τμήμα Παραδοσιακών Οικισμών Ε.Ο.Τ., Οία Σαντορίνης, *Διατήρηση και ανάπτυξη παραδοσιακών οικισμών. Το πρόγραμμα του Ε.Ο.Τ. (1975-1992)*, έκδοση Ε.Ο.Τ., Αθήνα 1991

Εικ. 96-97: <https://www.flickr.com/search/?text=mesta%20chios>

Εικ. 98: <http://www.eliascostopoulos.com/wp-content/uploads/2011/2011-greece-chios/2011-08-08-greece-chios-01.jpg>

Εικ. 99: Σταματίνα Λάμπρου, *Architourism: Ο ρόλος και η συμβολή της αρχιτεκτονικής στην τουριστική προβολή της Ελλάδας διεθνώς*, Ερευνητική Εργασία, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Πολυτεχνείου Κρήτης, Χανιά 2013.

Διαθέσιμο στο: <http://issuu.com/tinalamprou/docs/ereunitiki>

Εικ. 100: Τμήμα Παραδοσιακών Οικισμών Ε.Ο.Τ., Οία Σαντορίνης, *Διατήρηση και ανάπτυξη παραδοσιακών οικισμών. Το πρόγραμμα του Ε.Ο.Τ. (1975-1992)*, έκδοση Ε.Ο.Τ., Αθήνα 1991

Εικ. 101-102: <https://www.flickr.com/search/?text=mesta%20chios>

Εικ. 103-104: Τμήμα Παραδοσιακών Οικισμών Ε.Ο.Τ., Οία Σαντορίνης, *Διατήρηση και ανάπτυξη παραδοσιακών οικισμών. Το πρόγραμμα του Ε.Ο.Τ. (1975-1992)*, έκδοση Ε.Ο.Τ., Αθήνα 1991

Εικ. 105-106-107: <https://www.flickr.com/search/?text=vathia>

Εικ. 108: <https://www.flickr.com/photos/vathis/9143374023/sizes/l>

Εικ. 109-110-111-112: <https://www.flickr.com/search/?text=νυμφαίο>

Εικ. 113: <http://www.mani.org.gr/photo/gkravoures/mon08.jpg>

Εικ. 114: Αλέξανδρος Καλλιγιάς, Χάρης Καλλιγιά, *Μονεμβασία. Ξαναγράφοντας σε παλίμψηστα*, Εκδόσεις Ποταμός, Αθήνα 2006

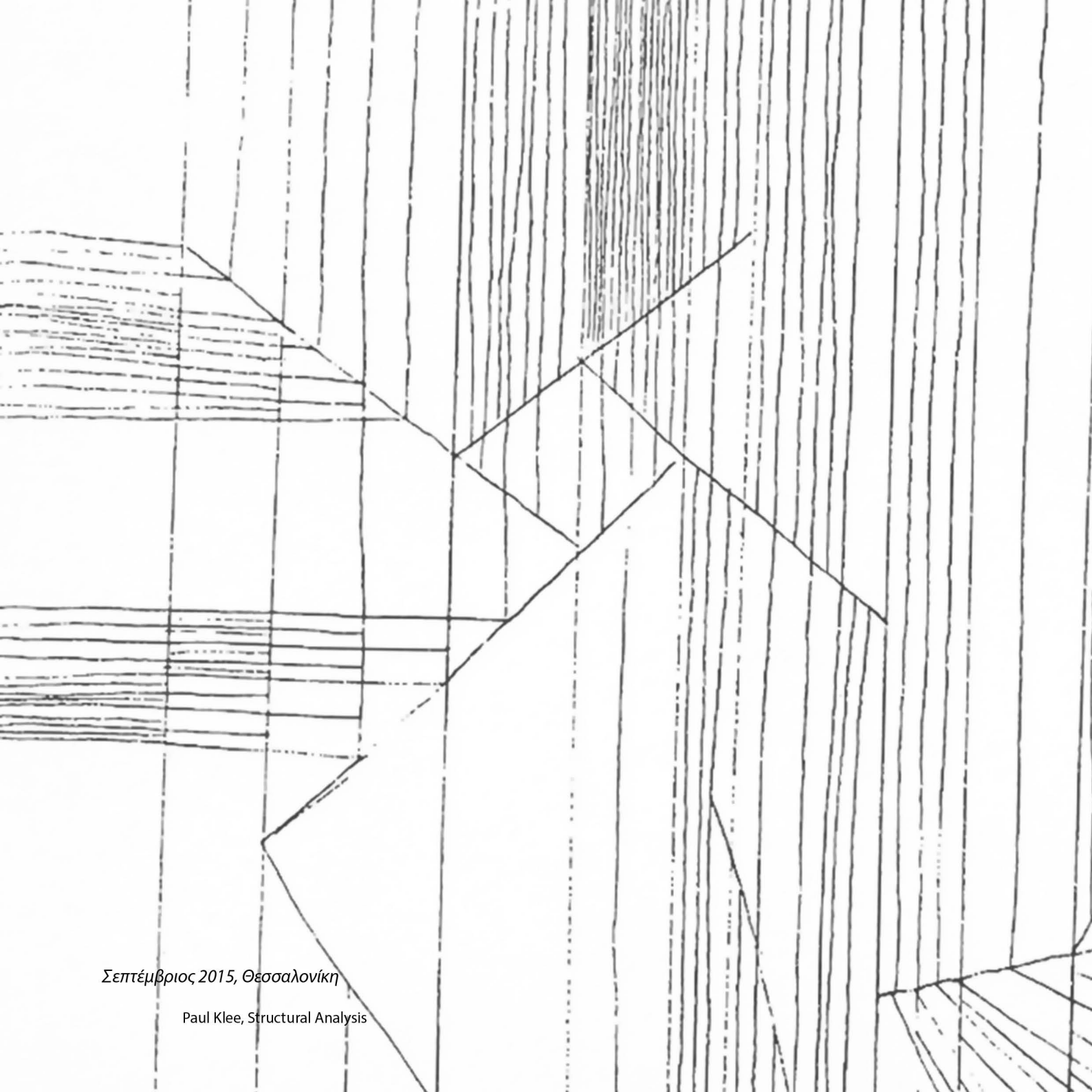
Εικ. 115-116-117-118-119: <https://www.flickr.com/search/?text=monemvasia>

Εικ. 120: https://www.facebook.com/UNFACEB/photos/pb.116142138546265.-2207520000.1442999184./347900295370447/?type=3&src=https%3A%2F%2Fscontent-vie1-1.xx.fbcdn.net%2Fphotos-xfa1%2Ft31.0-8%2F10629419_347900295370447_8848228888489765744_o.jpg&smallsrc=https%3A%2F%2Fscontent-vie1-1.xx.fbcdn.net%2Fphotos-xfp1%2Fv%2Ft1.0-9%2F230027_347900295370447_8848228888489765744_n.jpg%3Foh%3D43b4f9a7112ff772862c302ae6ee2f4c%26oe%3D56AB8001&size=2048%2C1356&fbid=347900295370447

https://www.facebook.com/UNFACEB/photos/pb.116142138546265.-2207520000.1442999184./347900295370447/?type=3&src=https%3A%2F%2Fscontent-vie1-1.xx.fbcdn.net%2Fphotos-xfa1%2Ft31.0-8%2F10629419_347900295370447_8848228888489765744_o.jpg&smallsrc=https%3A%2F%2Fscontent-vie1-1.xx.fbcdn.net%2Fphotos-xfp1%2Fv%2Ft1.0-9%2F230027_347900295370447_8848228888489765744_n.jpg%3Foh%3D43b4f9a7112ff772862c302ae6ee2f4c%26oe%3D56AB8001&size=2048%2C1356&fbid=347900295370447

https://www.facebook.com/UNFACEB/photos/pb.116142138546265.-2207520000.1442999184./347900295370447/?type=3&src=https%3A%2F%2Fscontent-vie1-1.xx.fbcdn.net%2Fphotos-xfa1%2Ft31.0-8%2F10629419_347900295370447_8848228888489765744_o.jpg&smallsrc=https%3A%2F%2Fscontent-vie1-1.xx.fbcdn.net%2Fphotos-xfp1%2Fv%2Ft1.0-9%2F230027_347900295370447_8848228888489765744_n.jpg%3Foh%3D43b4f9a7112ff772862c302ae6ee2f4c%26oe%3D56AB8001&size=2048%2C1356&fbid=347900295370447

https://www.facebook.com/UNFACEB/photos/pb.116142138546265.-2207520000.1442999184./347900295370447/?type=3&src=https%3A%2F%2Fscontent-vie1-1.xx.fbcdn.net%2Fphotos-xfa1%2Ft31.0-8%2F10629419_347900295370447_8848228888489765744_o.jpg&smallsrc=https%3A%2F%2Fscontent-vie1-1.xx.fbcdn.net%2Fphotos-xfp1%2Fv%2Ft1.0-9%2F230027_347900295370447_8848228888489765744_n.jpg%3Foh%3D43b4f9a7112ff772862c302ae6ee2f4c%26oe%3D56AB8001&size=2048%2C1356&fbid=347900295370447

Σεπτέμβριος, 2015, Θεσσαλονίκη

Paul Klee, Structural Analysis